

PERO MORAČA

NAPADI NOVJ
NA NASELJENA
MJESTA

БИБЛИОТЕКА

ДОМА ЈНА — БЕОГРАД

сигна-
тура

III-1-400 пр. 2

Инв.
Бр.

13116



VOJNA BIBLIOTEKA

NAŠI PISCI

KNJIGA DRUGA

UREĐUJE ODBOR

ODGOVORNI UREDNIK

pukovnik

Veljko Kadijević

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD „VOJNO DELO“

БИБЛИОТЕКА

ДОМА ЈНА — БЕОГРАД

Сигн. -
турп III-1499 пр. 2

Има.
Бр. 18116

PERO MORAČA
pukovnik

NAPADI NOVJ NA NASELJENA MJESTA

(TAKTIČKA STUDIJA)



ЦЕНТРАЛНА БИБЛИОТЕКА И

БЕОГРАД

СФ. III-10-190/2

кн. бр. 15533

U V O D

Mreža garnizona po administrativno-političkim i privrednim centrima u osvojenoj zemlji pretstavlja osnovnu snagu na koju se oslanja okupaciona sila pri sprovođenju svoje politike. Trupe armije, žandarmerija i policija po opštinskim, sreskim, okružnim, oblasnim itd. centrima obezbjeđuju kontrolu okupiranih teritorija, održavanje značajnih komunikacija, odbranu ugroženih područja i uništavanje eventualnog pokreta otpora. Gledana tako naseljena mjesta pretstavljaju baze za odbranu od ustaničkih snaga, a i za ofanzivne akcije »kaznenih ekspedicija« u cilju čišćenja područja zahvaćenih ustaničkom akcijom. Zbog svega toga napadi na naseljena mjesta, pored zasjeda duž komunikacija i raznovrsnih diverzija, pretstavljaju najčešće oblike partizanskih akcija. Osnovni zahtjev partizanske taktike — da se mora ofanzivno djelovati i neprijatelju nametnuti borba, a ne primati borbu koju i kakvu on želi, zadržavajući na taj način inicijativu u svojim rukama — nalaže da se neprijatelj mora i da ga treba napadati onda kada se ne nada i na način koji mu ne odgovara. Ovaj zahtev, očigledno, usmjerava aktivnost partizanskih jedinica u pravcu okupiranih naseljenih mjesta. Kada se ona ne bi razvijala u tom smislu partizani bi bili izloženi udarcima kaznenih ekspedicija hovu inicijativu i ugrožavalo njihov opstanak. nadmoćnijih okupacionih snaga, što bi ograničavalo nji-

Istina, ovdje treba donekle razlikovati akciju partizanskih snaga koje djeluju sa naslonom na front i za

njegov račun od one koja se razvija samostalno ili bez neposredne veze i naslona na front, a koja ima za cilj oružani ustanak i neprekidno narastanje borbe protiv okupatora za oslobođenje zemlje. Razumije se da će u ovom drugom slučaju koncepcija ove akcije i u vojnom i u političkom pogledu biti postavljena na široj osnovi i na jednom opsežnijem planu, koji će se zasnivati na dalekosežnim oslobodilačkim ciljevima. Za partizanske snage koje djeluju u okviru strategisko-operativnih ili operativno-taktičkih kombinacija regularne armije, karakter, razmjera, pa i objekti dejstva biće manje-više ovim usmjereni i ograničeni. Često će pritom partizanska jedinica uspješnom diverzijom na značajnoj komunikaciji ili uspješno izvedenom zasjedom naprimjer na kolonu kamiona ili željezničku kompoziciju ispuniti svoj zadatak pa makar neposredno poslije toga postala plijen kaznene ekspedicije ili morala do kraja operacije regularne armije ostati neaktivna. Međutim, partizanske snage u okupiranoj zemlji koja je ostala bez svoje regularne armije, s obzirom na to da su ujedno i osnovne snage borbe protiv okupatora, nose glavni teret te borbe. One moraju biti sposobne da svojim dejstvima obezbjede svoje neprekidno jačanje i, upoređo s tim, neprestano narastanje oslobodilačkih snaga. Akcije takvih snaga nisu podređene akcijama regularne armije, već su usmjerene ka postizanju vojnih i političkih ciljeva koji se u pojedinim trenucima postavljaju u prvi plan borbe protiv okupatora. A ovi ciljevi su veoma krupni i raznovrsni. Među najkrupnije, svakako, spada podizanje masovnog oružanog ustanka i najsvestranije angažovanje svih ljudskih i materijalnih snaga porobljenog naroda u borbi, jer je to jedini put stvaranja oružanih snaga, koje će biti sposobne izvojevati pobjedu nad osvajačem. Ovo je moguće postići samo pod uslovom da partizani pobjeđuju neprijatelja i da kroz te pobjede neprekidno jačaju, jer u uslovima okupacije samo to može biti osnova za sve širu mobilizaciju i pokretanje narodnih masa u borbu. Pritom partizanska akcija mora biti usmjerena u prvom redu na neprekidno zadavanje, makar i malih, ali i prostorno i vremenski stalnih udaraca neprija-

telju u cilju drobljenja njegovih snaga i zaplene oružja i ratne opreme, s jedne, i razbijanje jedinstva okupacionog sistema, uništavanje organa okupacione vlasti i uporišta po centrima u cilju stvaranja vlastitih vojno-političkih uporišta, s druge strane.

Sve je ovo potvrdio naš Oslobođilački rat 1941—1945 god. Mali partizanski odredi, koje su u periodu priprema oružane borbe od aprila do jula 1941 g. formirali vojni komiteti organizacija Komunističke partije Jugoslavije na terenu srezova i okruga, nisu svoju akciju ograničili na diverzije i zasjede po komunikacijama, već su od prvih dana svoja dejstva usmjerili na uništavanje okupatorsko-kvislinških organa i uporišta po opštinskim, a zatim sreškim i okružnim centrima, stvarajući na taj način uslove za ispoljavanje revolucionarno-demokratske sadržine oružane borbe u praksi, što je odigralo prvorazrednu ulogu u političkoj mobilizaciji najširih slojeva naroda i njihovom angažovanju u oružanom ustanku. Sem toga, uništavanjem neprijateljskih uporišta stvarane su već u početku borbe manje ili veće slobodne teritorije koje su služile kao baze za jačanje oružanih snaga u svakom pogledu. To je bio nužan preduslov za stvaranje krupnijih jedinica, za njihovo organizaciono učvršćivanje, za regulisanje snabdjevanja i zbrinjavanja itd. — za sprovođenje, dakle, niza mjera, što je oružanim odredima davalo sve izrazitiji karakter vojničke organizacije.

Otada pa sve do završene faze rata naseljena mjesta posjednuta i branjena okupatorskim i kvislinškim trupama ostala su veoma privlačan objekat ofanzivnih akcija partizanskih odreda i jedinica Narodnooslobodilačke vojske. Napadi na njih su, osobito u periodu plima Oslobođilačkog pokreta, bili osnovni oblici krupnih ofanzivnih dejstava, u kojima su sa obe strane često angažovane znatne snage — grupe odreda i brigada, divizije, grupe divizija i korpusi. Česti i uzastopni napadi na pojedine centre, izvođeni po jedinstvenoj zamisli, najozbiljnije su potresali okupacioni sistem, ugrožavali najznačajnije komunikacije i paralisali mogućnost ne samo iskorišćavanja bogatstva pojedinih industriskih i uopšte privrednih re-

jona, već i pregrupisavanje i manevrovanje snagama na Balkanskom Poluostrvu, koje je kroz čitav rat za fašističke sile pretstavljalo izvor opasnosti i mogućnih iznenađenja kako u vezi jačanja oslobodilačkih pokreta naroda Balkana, tako i u odnosu na stalnu opasnost od iskrcavanja Saveznika poslije njihovih pobjeda u Africi.

Pored toga, zauzimanjem naseljenih mjesta i stvaranjem sve prostranijih slobodnih teritorija, na kojima se izgrađivao sistem nove, socijalističke vlasti i učvršćivalo političko jedinstvo naroda na platformi oslobodilačke i revolucionarne borbe kod nas su stvarani temelji nove države čije su se konture već jasno isticale krajem 1942 g., da bi već krajem 1943 g. čitav svijet saznao o novoj Jugoslaviji, koja postoji i vodi rat u unutrašnjosti Hitlerove »Evropske tvrđave«. U vojnom pogledu ove teritorije imale su ulogu neophodnih operacijskih osnova za grupacije Narodnooslobodilačke vojske u pojedinim oblastima Jugoslavije. U tom smislu one su zaista bile neophodan uslov za stvaranje regularne armije, za njeno vojno-političko i organizacijsko jačanje i usavršavanje i za izgradnju i primjenu odgovarajućih strategijskih, operativnih i taktičkih načela i oblika dejstava.

Kao što su se oružane snage postepeno razvijale kroz čitav rat od malih partizanskih odreda do savremene armije, razvijale su se i operativno-taktičke ideje i postupci organizacije i izvođenja napada na naseljena mjesta. U tom pogledu doživjeli smo zaista burnu i kvalitativnim skokovima bogatu evoluciju. Ovdje ćemo u najopštijim crtama istaći osnovne i karakteristične prelomne momente te evolucije da bi se dobila cjelovita slika, jer će to svakako pomoći da se pravilno razumije i pride pitanju koje će se u ovoj studiji posebno razmatrati. Logično je da su se regularne jedinice, izrasle iz partizanskih odreda, u svojim dejstvima nadovezale na iskustva tih odreda isto kao što se naša Armija u završnoj fazi rata, prelazeći na frontalni način ratovanja, nadovezala na iskustva Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda.

Ali unaprijed treba istaći da u početku borbe, pa ni kasnije, kod nas nije bilo propisanih pravila i načela ratovanja. Sem toga, najveći deo rukovodilaca partizanskih odreda nije se posebno bavio ni vojnim pitanjima u cjelini, ni izučavanjem partizanskog ratovanja — njegove teorije i iskustva — posebno. Iz rukovodećeg centra — Vrhovnog štaba, propisivana su najopštija uputstva u pogledu primjene partizanske taktike, kao što su pred pojedine partizanske snage postavljeni samo najopštiji zadaci. Drukčije to nije ni moglo biti, jer su uslovi u pojedinim zemljama, pa i u raznim oblastima jedne iste zemlje, bili toliko različiti i specifični da nikakvo detaljisanje, ni u pogledu načela ratovanja, ni u pogledu konkretnih borbenih zadataka, nije bilo ni moguće niti preporučljivo. Tome treba dodati znatnu neravnomjernost u razvitku akcije u raznim pokrajinama, pa i oblastima, što je otežalo podjednako prilaženje vojnim problemima i njihovo rješavanje po unaprijed propisanim načelima i uputstvima iz jednog centra. Očigledno je u takvim uslovima mogla biti jedino korisna pravilno shvaćena jedna opšta direktiva, a zatim i pravilno uočena i iskorišćena iskustva stečena tamo gdje se u razvitku borbe najdalje otišlo. To osobito važi za prvu fazu, koja se izrazito karakteriše razdrobljenošću mnogobrojnih partizanskih odreda i njihovih dejstava i u organizaciskom i u taktičko-operativnom pogledu. Ukoliko je Vrhovni štab, koristeći se stečenim iskustvima i mogućnostima koje su ležale u krupnim partizanskim snagama stvorenim u procesu razvoja masovnog oružanog ustanka, donosio sve nove i nove mjere i postepeno realizovao svoju koncepciju o stvaranju regularne armije, te karakteristike je nestajalo, a armija se u organizaciskom pogledu, u pogledu rukovođenja i vođenja dejstava približavala savremenim armijama. Brojno narastanje snage, praćeno pomenutim mjerama Vrhovnog štaba, stvaralo je nove mogućnosti u pogledu njihove upotrebe, a te su mogućnosti, sa manje ili više umješnosti, brže ili sporije, uočavane i korišćene. Tako je, naprimjer, stvaranje brigada bila veoma značajna, prelomna mjera u razvitku oružanih snaga. Time su

ostvarene nove, veoma povoljne mogućnosti za primjenu efikasnijeg metoda dejstva. Ali, kod nas nisu postojala unaprijed izrađena pravila i propisi za njihovu upotrebu. Njih je stvarala praksa. Trebalo je provjeravati forme i postupke nasleđene iz ranijeg perioda, odbacivati zastarjele ili ih prilagođavati i iznalaziti nove. A uslovi su bili zaista toliko originalni i novi da je primjena i onih opštepoznatih načela ratovanja, posebno načela partizanske taktike, a zajedno s tim i korišćenje poznatih iskustava iz istorije ratovanja, bilo skopčano sa savršenim vladanjem tim uslovima i znalačkom procjenom mogućnosti ovakvog ili onakvog rješavanja problema.

Sve to, uzgred budi rečeno, obavezuje istoričara, pogotovu onoga koji se bavi izučavanjem i uopštavanjem načina dejstava u našem ratu da pitanjima prilazi realno, da ne svodi onu živu i bogatu ratnu praksu u šeme i konstrukcije stvorene poslije događaja, da razvoj prikazuje onakvim kakav je on zaista bio.

Napade na naseljena mjesta mali partizanski odredi mogli su da izvode skoro isključivo kao prepade, koristeći se pritom ratnim lukavstvom, za čiju su primjenu postojale široke mogućnosti u uslovima djelovanja malobrojnih i brzopokretnih oružanih grupa na prostranim teritorijama, koje je okupator nastojao da održi pod svojom kontrolom pribjegavajući sistemu detašovanih sitnih jedinica regularne vojske, policiji, žandarmeriji i kvislinškim formacijama. Na takva dejstva nailazi se u početnoj fazi oružane borbe, kada je okupator iznenađen i kada organizaciji odbrane garnizona nije poklonio nikakvu ili skoro nikakvu pažnju. U takvim uslovima je bacanje bombi noću u kasarne često odlučivalo sudbinu garnizona. Pored toga, koriste se najraznovrsniji oblici ratnog lukavstva. Mačvanski partizani su, naprimjer, u julu, 1941 g. uništili posadu Bogatića tako što su presvučeni u seljačka odijela ušli u mjesto za vrijeme pazarnog dana, prethodno sakrivši puške u seljačka kola, pored kojih su išli. Kada su prišli kasarni, čija se posada uopšte nije nadala napadu, lako su njom ovladali. Primjera lukavstva i prepada na manje posade ima zaista mnogo. Kasnije, međutim, oma-

sovljenjem ustanka i stvaranjem većih partizanskih odreda, čije se brojno stanje pelo i na 1—3.000 boraca, pa i više, sve je manje uslova za ovakva dejstva. Neprijateljske snage zbile su se u veće centre i bile su u svakom pogledu spremne da osujete i prepad i svaku vrstu iznenađenja. Takvi garnizoni bili su ili uništeni noćnim napadom ili su ostajali blokirani. Na vojnom savjetovanju u Stolicama, krajem septembra 1941 g., drug Tito je, govoreći o razvitku borbe u Srbiji, rekao sljedeće¹⁾:

»Pretrpjevši niz velikih poraza u otvorenoj borbi ili iz zasjeda, njemačke fašističke bande se ne usuđuju da izlaze iz gradova. Ali, partizani su ih potražili i u gradovima. Njima je otet čitav niz gradova Srbije. Užice, Čačak, Krupanj, Loznica, Ivanjica, Arilje, Ljubovija, Umka itd. napadnuti su i zauzeti od partizana... Gradove Valjevo, Šabac, Obrenovac itd. čvrsto su opkolili herojski partizani...«

Na taj način još u prvim nedeljama i mjesecima oružane borbe stvorene su veće slobodne teritorije u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj.

Razvitak je, međutim, ubrzo pokazao da su krupne oružane snage ustanika organizovane u partizanske odrede, budući teritorijalno ograničene, postajale sve nepodesnije za efikasnu primjenu i dalje razvijanje partizanske taktike. Vezane za zemljište, na kome su već uništile niz okupatorsko-kvislinških uporišta i oslobodile veliki dio teritorije, snage ovih odreda sve više su se orijentisale na obezbjeđenje tih teritorija kao i na blokadu većih naseljenih mjesta, čije garnizone nisu mogle uništiti. Neprijatelj se povukao u te veće centre, izbjegavajući sve više upotrebu manjih snaga, njihove pokrete ili detašovanje u udaljenije rejone. To je uslovljavalo izvjesnu pasivnost i inertnost naših jedinica, što se osobito ispoljavalo u držanju blokada oko pojedinih naseljenih mjesta, jer su borbe oko njih dobijale sve više frontalni karakter. Kada se okupator pribrao, privukao nove snage i otpočeo sa ofanzivnim operacijama protiv žarišta ustanka još jasnije

¹⁾ — Bilten Glavnog Štaba NOPOJ, br. 7—8 od 1.10.1941 g.

se ispoljila težnja otstupanja od partizanske taktike. Partizanski odredi razmješteni po ivici oslobođenih teritorija prihvatili su najčešće nametnutu frontalnu borbu, braneći te teritorije. Na takav razvoj već u 1941 g. nailazi se u Prvoj neprijateljskoj ofanzivi u Srbiji, zatim u Crnoj Gori, Bosni, Hercegovini itd.

Koristeći se bogatim iskustvima iz ovih borbi, a naročito onim iz Prve okupatorove ofanzive u Srbiji, Vrhovni štab u svojim direktivama pojedinim glavnim i oblasnim štabovima krajem 1941 i početkom 1942 g., koje su u cjelini usmjerene protiv ispoljenih tendencija otstupanja od partizanske ka frontalnoj borbi, daje, među ostalim, nova uputstva i po pitanju načina napada na naseljena mjesta i borbe oko njih. 26.12.1941 g., u direktivi Glavnom štabu NOPO Hrvatske, Vrhovni štab piše²⁾:

»U pojedinim geografskim oblastima iskidati sve veze između varoši, ne dozvoliti snabdjevanje varoši, ali samo na taj način što će se pomoću zasjeda, a ne mrtvom blokadom, spriječiti komuniciranje. Nakon toga varoš zauzeti noćnim prepadima... Osvojene varoši ne treba braniti frontalnom odbranom, nego presjecanjem puteva, zasjedama i bočnim dejstvima na neprijatelja koji bi se kretao komunikacijama.«

Ovakve direktive u to doba Vrhovni štab je uputio svim štabovima koji su već tada raspolagali jakim snagama. Međutim, primjena ovih taktičkih uputstava bila je umnogome uslovljena načinom organizacije partizanskih jedinica. Dok su se partizanski odredi pokazali i kasnije u praksi nepodesni za primjenu ovakvog načina borbe oko naseljenih mjesta, već tada formirana 1 proleterska brigada ispoljila je vanredne mogućnosti u tom pogledu. To je bila velika, udarna, pokretna jedinica koja je svojom iznenadnom pojavom na raznim pravcima u relativno kratkim vremenskim razmacima iznenađivala neprijatelja i nanosila mu udarac za udarcem. Zbog toga je sprovođenje opšteg kursa Vrhovnog štaba ka postepenom stvaranju regularnih jedinica imalo ovdje odlučujuću ulogu. Formiranjem pokretnih udarnih i proleterskih četa

²⁾ — Tito, *Stvaranje i razvoj JA*, str. 117.

i bataljona u okviru teritorijalnih partizanskih odreda stvarane su snage podesne za primjenu novih postupaka u napadima na naseljena mjesta.

Zahvaljujući ovome ponovo su oživjeli uspješni napadi na naseljena mjesta. U proljeće i ljeto 1942 g. bili su oslobođeni Borač, Mojkovac, Ervenik, Prijedor, Bosanski Petrovac, Podlapača, Konjic, Gornji Vakuf, Prozor, Livno, Glamoč, Pisarevina i mnoga druga mjesta. Mrtvih blokada i frontalnih borbi oko pojedinih naseljenih mjesta je nestalo, a napadi su izvođeni uz primjenu iznenadne koncentracije snaga, presjecanja komunikacija i energičnog noćnog napada. Time su udareni temelji na kojima su kasnije regularne jedinice Narodnooslobodilačke vojske izgradile svoju vještinu u napadu na naseljeno mjesto.

Period dejstava Narodnooslobodilačke vojske je ujedno i najduži period u ratu. Otpočeo je formiranjem grupe proleterskih i udarnih brigada pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog štaba u proljeće 1942 g. Sa prodorom ove grupe u Bosansku Krajinu u ljeto 1942 g. otpočeo je u Bosanskoj Krajini, Hrvatskoj i Sloveniji proces formiranja brigada, koje su sve do početka Četvrte neprijateljske ofanzive, u januaru 1943 g., razvijale snažna ofanzivna dejstva. Za to vrijeme izvedeni su mnogobrojni uspješni napadi na naseljena mjesta, koji su doprinjeli da naše jedinice postepeno izrade i usavrše svoj metod u pogledu organizacije i izvođenja tih napada. Period Narodnooslobodilačke vojske trajao je sve do kraja 1944 g. To je ujedno i najteži i najdinamičniji period Narodnooslobodilačkog rata. U neprekidnim, upornim i neravnim borbama naše jedinice su drobile brojnije i tehnički opremljenije okupatorske i kvislinške trupe, mjenjajući tako postepeno odnos snaga u svoju korist. Za čitavo to vrijeme Narodnooslobodilačka vojska morala je svoja dejstva zasnivati na osnovnim načelima partizanske taktike, izgrađujući pritom jedan zaista originalan način ratovanja.

Kroz čitav taj period napadi na naseljena mjesta predstavljaju jedan od najčešćih oblika dejstava. Gubitak jednog garnizona za drugim natjerao je neprijatelja da odbrani naseljenih mjesta poklanja sve veću pažnju. Sve

solidnija organizacija odbrane i povećanje broja vojnika po posadama bitno je uticalo na pripremu, organizaciju i izvođenje napada. Izrazito lake pješadijske jedinice NOV nisu mogle da se mjere sa okupatorsko-kvislinškim trupama u pogledu naoružanja, municije i ratne opreme uopšte, a pogotovo ne u pogledu artiljerije, tenkova i avijacije, niti su, najčešće, sem osnovnog pješadiskog naoružanja, imale čime da razbijaju sve snažniju fortifikacionu organizaciju odbrane. U takvim uslovima nije više bilo moguće izvoditi one tipično partizanske prepade. Napadi na naseljena mjesta vremenom prerastaju u uporne i višednevne borbe u kojima pobjeđuje onaj ko je jači, ko ima trupu boljeg kvaliteta i bolje komandovanje. Zato su napadi na utvrđena naseljena mjesta, pored teških i dugotrajnih borbi vođenih osobito za vrijeme velikih okupatorskih ofanziva, ono što Narodnooslobodilačku vojsku sve više odvajaju od tipičnog partizanskog rata, ono što je sve više čini armijom. Zahvaljujući činjenici da je kroz čitav taj period ona svoje bojeve i operacije i cjelokupni metod dejstava zasnivala na onim osnovnim načelima partizanske taktike, rat kojeg je vodila sve do završnih operacija za oslobođenje zemlje imao je specifične odlike i fizionomiju. Utoliko se i njeni napadi na naseljena mjesta odlikuju posebnim operativno-taktičkim formama i postupcima.

Dejstva NOV, mada zasnovana na načelima partizanskog ratovanja, imala su niz specifičnih odlika koja su ih u mnogo čemu razlikovala od onih opštepoznatih i već odavno u vojnoj teoriji usvojenih postavki toga ratovanja. To znači da su u NOV u procesu rata izgrađivana jedinstvena shvatanja o vođenju rata, organizaciji snaga i njihovoj upotrebi u uslovima još veoma nepovoljnog odnosa snaga u cjelini. Na toj osnovi izgrađena su i jedinstvena shvatanja vođenja napada na naseljeno mjesto u čitavom pomenutom periodu.

Ovo omogućava da se makar koliko sama praksa bila dinamična i bogata formama, analizom tih napada dođe do onoga što je bilo zajedničko i opštevažće u rješavanju

problema organizacije napada i u njegovom izvođenju. To je upravo i cilj ovoga rada.

Ne treba posebno isticati koliko je analiza žive i formama bogate ratne prakse i njeno teoretsko uopštavanje složen i delikatan zadatak i kolika je tu opasnost od šematizma i proizvoljnih konstrukcija. To tim prije važi za naš rat, koji se odlikuje još većom dinamičnošću, bogatstvom i raznovrsnošću formi, s obzirom na niz osobenih uslova kao što su bili daleko šira samostalnost i inicijativa operativnih, pa i taktičkih jedinica, neravnomjernost u razvitku, različnost lokalnih uslova koji su uticali na postupka jedinica i, najzad, neprekidan proces evolucije taktičkih ideja i postupaka zavisno od narastanja snaga NOV i novih mogućnosti koje su otud proizilazile. Ovo posljednje posebno usložava problem analize i uopštavanja jer su stalno narastanje njenih snaga, podizanje njenih borbениh kvaliteta i sve bogatija iskustva usloveli i konstantni razvoj taktičkih ideja i postupaka, što se kroz analizu mora pratiti i što se bitno i karakteristično mora isticati.

Prva veća ofanzivna dejstva regularnih jedinica odigrala su se u Bosni, pod neposrednom komandom Vrhovnog komandanta, u toku ljeta i jeseni 1942 g. Tu je u novembru donesena odluka o formiranju prvih divizija i korpusa i Narodnooslobodilačke vojske. Već dotada su brigade, primjenjujući novi način napada, oslobodile mnoga mjesta: Konjic, Prozor, G. Vakuf, Bosansku Krupu, Dobrljin, Ključ, Mrkonjić Grad, Duvno, Livno, Jajce, Bihać itd. Istovremeno se razvijao i proces formiranja brigada u Lici, Dalmaciji, Slavoniji, na Kordunu, Baniji, u Gorskom Kotaru i Sloveniji koje su, takođe, uspješno napadale i uništavale neprijateljske garnizone po naseljenim mjestima. Otada pa sve do završnih operacija za oslobođenje zemlje u ovim oblastima neprekidno su vođene borbe. U tom periodu hrvatske i bosanske snage NOV, zajedno sa snagama Glavne operativne grupe, izvršile su mnogobrojne napade na naseljena mjesta. Zbog toga se baš kroz te napade može najlakše pratiti razvoj taktičkih ideja i način izvođenja napada, a takođe i evolucija neprijateljske odbrane. To je usloвило da se u ovoj studiji

najčešće spominju i koriste kao primjeri napadi na naseljena mjesta iz Hrvatske i Bosne, a manje iz drugih krajeva naše zemlje.

Za analizu i uopštavanje bilo je neophodno proučiti veliki broj napada iz raznih oblasti i iz čitavog perioda koji se obrađuje. To je, razumije se, bilo moguće učiniti samo rekonstrukcijom događaja prema postojećoj dokumentaciji naših i neprijateljskih jedinica, koja je, međutim, ponekad isuviše fragmentarna i nepotpuna. Posebna je nezgoda u tome što nedostaje najveći dio arhive njemačkih jedinica, te se o njihovim dejstvima najviše saznaje iz ustaško-domobranske dokumentacije.

I

ODBRANA NASELJENIH MJESTA

Opšta karakteristika

Snazni udarci oružanih snaga ustanka naterali su okupatora i kvislinge da organizaciji odbrane naseljenih mjesta poklanjaju iz dana u dan sve veću pažnju. U tom je pogledu svaki ponovljeni gubitak garnizona bio za neprijatelja i nova opomena. Usled toga je organizacija odbrane stalno usavršavana, preživljavajući konstantnu evoluciju, kako u pogledu jačanja odbranbenog sistema tako i u pogledu jačine garnizona po naseljenim mjestima.

Neprijatelj nije mogao biti prinuđen na odbranu akcijom malih i slabo naoružanih partizanskih odreda. Tamo gdje je to, iznenađen masovnim oružanim ustankom, morao činiti, činio je samo privremeno — dok ne sredi svoje snage ili ne prebaci nove jedinice iz tada još netaknutih rezervi. Sem toga su Njemci, kao glavni okupator, imali dovoljno iskustava iz prošlosti sa partizanskim ratom i poznavali su njegovu unutrašnju snagu i vitalnost da bi se pomirili sa pasivnom odbranom. Već u početku, primjenjujući kaznene ekspedicije, a zatim i kroz čitav rat, oni su pokazali da veoma dobro znaju one Napoleoneve i Šarnhorstove postavke o tome da je na partizansku, isključivo ofanzivnu taktiku neophodno odgovoriti isto takvom taktikom. Mora se priznati da su se oni, angažujući sve više svojih jedinica — osobito poslije ka-

pitulacije Italije, pokazali pred Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije ne samo kao najbolji i najborbeniji neprijatelj, već i kao neprijatelj koji se daleko najuspješnije snalazio u načinu dejstava koji je karakterističan za prošireni partizanski rat. Naše je iskustvo, međutim, pokazalo da primjena pravila »na bande kontrabandom« ne može dovesti do krajnjih rezultata tamo gdje se iz partizanskog rata razvija masovni ustanak, a iz ovoga armija. Tu je očigledno okupator pri primjeni jednakih postupaka, u neravnopravnom položaju, jer jedna opšta nestalnost, izazvana neprekidnom pokretljivošću i brzim izmjenama koje sobom nosi primjena osnovnih načela partizanskog ratovanja, može dovesti samo do najtežih poremećaja na komunikacijama, u značajnim privrednim i političkim centrima i rejonima, što je sve od prvorazrednog značaja za okupatora i zbog čega, ustvari, i vrši osvajanja. To je ono što je prisiljavalo i Njemce i sve njihove saveznike da i onda kada preduzimaju najzamašnije ofanzivne operacije protiv partizanskih odreda i NOV ostavljaju znatne snage za obezbjeđenje komunikacija i raznih centara i rejona. A razvitak je tekao logično: sve manje ofanziva i kaznenih ekspedicija, a sve više odbrane značajnijih komunikacija, centara i rejona.

Otud i evolucija odbrane naseljenih mjesta u svakom pogledu. Tome treba dodati i činjenicu da se ovdje nije radilo o odbrani onih mjesta koja se uključuju u jedan odbranbeni front čija se linija pomjera, naslanjajući se pritom na nova, podesna naseljena mjesta, već naseljenih mjesta koja su pretstavljala kroz čitavo vrijeme rata okupacione centre od vojnog, političkog i privrednog značaja i koja je okupator zajedno sa kvislinzima nastojao održati u svojim rukama kroz čitavo vrijeme rata. To znači da u našem ratu nije bilo organizacije odbrane naseljenih mjesta na brzu ruku, već su posade imale dovoljno vremena za njenu solidnu organizaciju. To tim prije što je, sem u izvjesnim slučajevima kada su partizanski odredi ostvarivali i držali blokade, neprijatelj vršio ovu organizaciju bez frontalnog dodira sa jedinicama NOV.

Činjenica da je NOV težila iznenadnim napadima sa snagama koje su koncentrisane tajno iz često veoma udaljenih rejona natjerala je okupatorske i kvislinške trupe da svako mjesto organizuju za odbranu, bez obzira da li postoje neposredne opasnosti od napada ili ne. Razumije se da je stepen organizacije odbrane zavisio ipak od procjene realnih mogućnosti za napad na određeno mjesto. I zaista su rijetki, osobito od kraja 1942 g., napadi na mjesta koja nisu bila uređena za odbranu. Napadi u kojima je neprijatelj zatečen sasvim nesproman, kao što je bio onaj 1 vojvođanske brigade 16 divizije na Bosanski Šamac decembra 1943 g. ili 3 krajiške na Zenicu u oktobru 1943 g., koji su bili veoma rijetki, uspjevali su ne zato što takva mjesta nisu bila organizovana za odbranu, već prije svega zato što je neprijatelj bio iznenađen.

Osnovni činilac koji je uticao na neprekidno usavršavanje odbrane naseljenih mjesta bilo je, svakako, neprekidno jačanje snaga NOV kako u pogledu broja boraca, tako, posebno, i u pogledu njenih borbenih kvaliteta i vještine ratovanja. Upravo je zato period izrastanja regularnih jedinica — brigada — iz partizanskih odreda, čime je izvanredno porasla manevarska i udarna moć i mogućnost koncentracije krupnih snaga u cilju nanošenja udaraca po okupatoru i kvislinzima, bio i period u kome je neprijatelj preduzeo opsežne mjere za organizaciju odbrane značajnih rejona, centara i komunikacija. Jer, ako je ranije, dok su djelovali partizanski odredi, neprijatelj mogao računati s tim da je napad na određeno naseljeno mjesto mogućan uglavnom samo sa onoliko snaga koliko je partizana djelovalo u okolini mjesta, u periodu kada djeluju brigade takva računica više nije bila nikako realna, jer je za napad na svako naseljeno mjesto moglo biti koncentrisano po dvije, tri pa i deset brigada, ako je to bilo potrebno. To je ono što ga je odlučujuće primoralo da se orijentiše na što bolju organizaciju odbrane, polazeći od pretpostavke da svaki garnizon mora sopstvenim snagama odbiti napad ili bar izdržati onoliko vremena koliko je potrebno dok mu ne priteknu u pomoć snage iz okolnih garnizona. Time se i može objasniti da

su prva načelna i opširna uputstva najviših okupacionih i kvislinških komandi za organizaciju odbrane naseljenih mjesta rađena najvećim dijelom u drugoj polovini 1942 g., tj. u doba stvaranja brigada, a potom prvih divizija i korpusa NOV i njihovih snažnih udaraca po mnogobrojnim uporištima i, u prvom redu, po utvrđenim naseljenim mjestima.

Organizujući odbranu naseljenih mjesta neprijatelj se uglavnom držao onih osnovnih načela koja su primjenjivana u toku Drugog svjetskog rata uopšte. Međutim, forme njihove primjene su bile specifične jer su uslovljene opštim specifičnostima rata kakav se vodio u našoj zemlji. Da bi ove forme odbrane, o kojima će inače biti riječi, bile razumljive nužno je dati bar one najopštije i osnovne činioce koji su ih uslovljavali.

Prvo, pošto odbrana naseljenih mjesta nije načelno bila naslonjena ili uključena u neku jedinstvenu liniju fronta, već se svako naseljeno mjesto pripremalo za samostalnu odbranu, opštevažće načelo da se naseljena mjesta pripremaju za kružnu odbranu još je snažnije izraženo, jer su naše snage imale mogućnost da vrše napad sa svih strana podjednako.

Drugo, odbrana naseljenih mjesta nije prvobitno bila isključivo sama sebi svrha. Njeno organizovanje, osobito u ranijem periodu, imalo je da posluži učvršćenju okupacionog sistema u tom smislu što je kontrola teritorije, ili bar jednog njenog dijela, bila lakša ukoliko se oslanjala na jači i za odbranu organizovaniji centar. Ovakva tendencija uslovljavala je da je odbrana pojedinih, osobito značajnijih naseljenih mjesta, i to naročito u ranijem periodu, bila postavljena na široj osnovici, da je često u sistemu njihove odbrane bila uključena njihova bliža, pa i dalja okolina koja je pretstavljala ustvari spoljni sistem odbrane naseljenog mjesta. To znači da se okupatorsko-kvislinška vlast, u situaciji kada se u zemlji razgoreo Oslobođilački rat, sve više svodila na onu teritoriju koja je bila opkoljena žicom i bunkerima. A to su, uglavnom, bila naseljena mjesta i njihova najbliža okolina.

Treće, naseljena mjesta pretstavljala su za okupatora i baze za izvođenje povremenih ofanzivnih akcija manjih ili većih razmjera. Otud i česta izmjena sastava, brojnog stanja i naoružanja posada, što je zahtijevalo solidnost i efikasnost naše obavještajne službe, jer su iznenadne akcije na oslabljene posade nagonile neprijatelja da ostane u žicama, odričući se ofanzivnih akcija.

Četvrto, neprijatelj je pri organizaciji odbrane naseljenih mjesta računao na apsolutnu tehničku nadmoćnost kako pojedinih garnizona tako, posebno, i snaga koje je angažovao za pomoć napadnutim naseljenim mjestima. Ali je, takođe, bio primoran da u najvećem stepenu računa sa iznenađenjem koje su jedinice NOV postizale tajnom koncentracijom nadmoćnih snaga osobito u pješadiji i noćnim napadom. I jedno i drugo uticalo je znatno na rješavanje pitanja vezanih za organizaciju odbrane, o čemu će biti govora.

Već iz dosadašnjeg izlaganja daju se nazrijeti izvjesne tendencije kod organizacije odbrane naseljenih mjesta, koje su bile međusobno protivrječne. Tako, naprimjer, tendencija da se u cilju cjelovitosti okupacionog sistema drži posjednut što veći broj naseljenih mjesta direktno je bila protivrječna tendenciji da se u pojedinim naseljenim mjestima drže što jače posade, što je bilo usvojeno sve snažnijim i uspješnijim napadima jedinica NOV. Zatim, tendencija da se posjedne i kontroliše što veća okolina naseljenog mjesta bila je suprotna zahtjevu da se snage ne rasturaju već da se drže što prikupljenije u cilju što bolje organizacije odbrane. Sve snažniji udarci NOV koji su se završavali uništenjem napadnutih garnizona nagonili su neprijatelja da se postepeno odriče jednog mjesta za drugim u cilju pojačavanja odbrane najznačajnijih centara. Evo nekoliko neprijateljskih dokumenata iz kojih se to veoma jasno može vidjeti.

Viši njemački policiski savjetnik, analizirajući borbe protiv NOV u Hrvatskoj, piše:³⁾

³⁾ — Karl Gaisser, *Partizanske borbe u Hrvatskoj* — Arhiv Vojnoistoriskog instituta JNA.

»Sve isturene jedinice u jačini čete i naniže bile su zahvalni objekti za partizanske napade. Neke su pale kao njihove žrtve. Na njih se svalio sav teret Himlerovog naređenja, da se ni pod kojim uslovima čak ni jedno stražarsko mesto ne sme napustiti bez njegovog izričitog odobrenja...

Tek posle dugačkih izveštaja nadležna mesta u Berlinu su odobrila potrebu stvaranja borbenih grupa u vidu pukovskih grupa...«

Očigledno da je već donekle bilo zastarjelo njemačko pravilo za borbu protiv partizana od septembra 1943 g. u kome se kaže: »Četa, baterija ili eskadron najmanje su jedinice koje se samostalno i bez naslona mogu smjestiti u jednom mjestu.«⁴⁾

O talijanskom shvatanju nema potrebe mnogo govoriti. Opšte je poznata spremnost njihovih štabova i jedinica da na svaki snažniji pritisak reaguju napuštanjem garnizona i prikupljanjem snaga u pojedine, često divizijske centre. Snažni udarci operativne grupe divizija poslije Četvrte neprijateljske ofanzive prilikom forsiranja Drine u aprilu 1943 g. bili su za Talijane, naprimjer, opomena da vratolomno napuste niz veoma utvrđenih mjesta u Sandžaku i Crnoj Gori, ne želeći da sa svojim detašovanim četama i bataljonima u tim mjestima dočekaju jedinice NOV (Metaljka, Čajniče, Žabljak, Šavnik i dr.). Zaista smo bili iznenađeni takvom žurbom talijanskih štabova kada smo razgledali kolosalna utvrđenja u kamenu i betonu oko i u napuštenim mjestima.

U relaciji 4 gorskog zdruga (brdska brigada) o borbama u Slavoniji za februar 1943 g. ističe se:⁵⁾

»Umjesto dosadašnjih skupina, nedovoljno međusobno povezanih koje su se ograničavale na sabotersku djelatnost i napadanje na male posade, sada smo prema sebi dobili jednu potpuno operativnu vojnu jedinicu (— misli se na Prvu slavonsku diviziju

⁴ — »Suzbijanje partizana — projekat pravila — obrađeno kod Rajhsfirera SS, šefa jedinica za borbu protiv partizana — Glavni stan vođe Rajha 21.9.1943« — Arhiv VII — U daljem tekstu za sva dokumenta koja se nalaze u Arhivu VII biće navedeni samo registarski brojevi.

⁵⁾ — 5-1-107.

NOV — P.M.), dobro organizovanu i dosta dobro komandovanu, koja već prihvata i otvorenu borbu i usuduje se napadati i na jača utvrđena uporišta sa jačim posadama...«

A ustaški logornik iz Našica poslije uspjelog napada 12 divizije na ovo mjesto piše 9.6.1943 g.:⁶⁾

»Nadalje... molim... da se u Našice pošalje posada od oko 3.000 (tri tisuće) momaka moderno naoružanih... Ako mislite slati njih 500 onda radije nemojte ništa, jer bi to značilo našu vojsku slati na klanicu...«

Broj garnizona se, dakle, smanjivao uporedo sa porastom snaga NOV u interesu jačanja posada u preostalim naseljenim mjestima i usavršavanja njihovog odbranbenog sistema.

Organizacija odbrane

Polazeći od iznijetih opštih karakteristika prikazaćemo ovdje način organizacije odbrane naseljenih mjesta, nastojeći da kroz izlaganje istaknemo ono što je bilo specifično za tu odbranu u uslovima našeg rata, kao i da pokažemo kako je rješavanje problema organizacije odbrane postepeno evoluiralo sve do primjene najsolidnijih fortifikacijskih objekata i izgradnje više neprekidnih linija odbrane, posjednutih često veoma krupnim snagama.

Linija istaknutih uporišta — spoljna linija odbrane

Okupacioni sistem, u koji je uključivan i kojeg je nadopunjavao sistem vlasti i oružanih formacija kvislinga, neprekidno nagrizan ustankom postepeno je razbijan — najprije tamo gdje su ustaničke snage brže narastale, a zatim, stvaranjem regularne armije — NOV — svuda. Tako je on vremenom prestajao da bude jedinstven sistem i područje koje je zahvatao svodilo se postepeno na značajnije centre i njihovu neposrednu užu ili širu okolinu. Ovdje se povlačio ostatak neprijateljskih oružanih formacija i organa vlasti i sa izgubljenih teritorija. Podržavane

⁶⁾ — 4-5-93.

od jačih neprijateljskih snaga u centrima neprijateljske snage i organi vlasti u okolini tih centara mogle su se i duže održati. Težnju da se održe nalagali su ne samo vojni, već i politički i ekonomski razlozi. Postepeno se okolina, što je pritisak snaga NOV više rastao, sve neposrednije vezivala za centar i ulazila u jedinstven sistem odbrane, kao linija »istaknutih uporišta«, koja je imala značajnu ulogu u sistemu odbrane naseljenog mjesta. Ovdje osobito treba istaći: prvo, težnju da se njome onemogući tajno podilaženje ivici naseljenog mjesta i postizanje iznenađenja; drugo, da se napad slomi prije nego što napadač proдре u naseljeno mjesto i, treće, da se dobije u vremenu radi protivnapada glavnih snaga iz naseljenog mjesta ili pristizanja pomoći iz okolnih naseljenih mjesta.

Držanje velikog broja sela i prostranije teritorije oko većeg naseljenog mjesta omogućeno je prije svega time što je neprijatelj raspolagao još uvijek prilično jakim snagama u odnosu na snage NOV.

Zbog svega toga ovo je moglo biti karakteristično za raniji period — za ono vrijeme kada iz partizanskih odreda izrastaju prve brigade i divizije. Uostalom, to je bio nužan rezultat sve većih uspjeha NOV u razbijanju jedinstva okupacionog sistema i sve grčevitijeg nastojanja okupatora i kvislinga da održe pod svojom kontrolom što veća područja. Ovdje bi se trebalo potsjetiti na jedan opštepoznati primjer: Bihać je uoči napada naših brigada 2 novembra 1942 g. bio sjedište jedne od župa »Nezavisne Države Hrvatske« i važan centar u ovom djelu Bosanske Krajine. Uoči napada u odbranu Bihaća bila je uključena teritorija promjera od 15—20 km sa velikim brojem sela. Periferna sela ove teritorije: Ostrožac, Prošići, Brekovicа, Ličko Petrovo Selo, Boljevac, Zavalje, Dobrenica, Golubić, Spahići, Kurtovo Selo, pretstavljala su širi pojas spoljnih uporišta odbrane Bihaća, a sela Ribići, Rasadnik, Čekrlje, Vinac, Založje, Čavkići, Bakšaiš, Hatinac, Žegar, Somišlje i Privilica (na 1—2 km od grada) činila su uži pojas spoljnih uporišta, koji se neposredno naslanjao na grad. Na ovu prostoriju bila je stvarno svedena vlast ustaške »Velike župe Krbava i Psat«, koja je u početku

zahvatala sedam srezova. »Linija istaknutih uporišta« nije bila u taktičkom i fortifikaciskom pogledu jedinstvena, već se sastojala od niza usamljenih naselja, koja su bila, svako za sebe, organizovana za kružnu odbranu. Među-prostori su kontrolisani patrolom a noću i zasjedama. Ovakva uporišta u fortifikaciskom pogledu bila su tada dosta slabo izgrađena: najčešće su bili iskopani isprekidani rovovi, neke zgrade pripremljene za odbranu i, eventualno, postavljena prepreka od bodljikave žice. Vremenom se fortifikaciska organizacija znatno razvila.

»Sela na većoj prostoriji oko grada zatvorio je (misli se na okupatora — P. M.) u otporne tačke, utvrdio ih je dobro rovovima i bunkerima, preprekama od žice i postavio u njih pored domobrana zlikovce — ustaše, legionare, milicionere i žandare — domorođce. Sve tvrde zgrade po selima koriste kao utvrđenja.

Na taj način stvorio je dobro utvrđene zone od po jedne, dvije ili tri odbranbene linije spoljne odbrane...«⁷⁾

Postepeno, usljed sve snažnijih napada jedinica NOV i relativno manjih snaga kojima je neprijatelj raspolagao ova linija istaknutih uporišta povlači se bliže ivici naseljenog mjesta i pretvara u jedinstvenu odbranbenu liniju, sa povezanim otpornim tačkama i jedinstvenim vatrenim sistemom. Prilikom izbora protezanja ove linije sve odlučnije utiču topografsko-taktički uslovi. U poznatim napadima sredinom i krajem 1942 g. nailazi se skoro svuda na takvu liniju: na Prozoru, Bugojnu, Bosanskom Novom, Prijedoru, Sanskom Mostu, a zatim i u nizu napada u 1943 g. (Teslić, Gospić, Tuzla, Bileća, Vareš, Travnik, Podravska Slatina i dr.). Za ilustraciju ove linije može da posluži primjer Petrinje. Prema naređenju »zapovjedništva posade Petrinja« od 6.11.1942 g.⁸⁾ domobranska »Skupina pukovnika Dasovića« imala je posjesti liniju »Kupski most — istočna ivica s. N. Selište — Sv. Trojstvo (k. 183) — Sv. Rok — Bratovština — D. Majur —

⁷⁾ — Uputstvo Štaba 1 bos. korpusa »Kako se osvaja — oslobodava veće naseljeno mjesto — grad« od 1. 1. 1943 g. reg. br. 1/5-5-407.

⁸⁾ — 1/16-141.

Streljište — Lažanjak — Sv. Nikola — Sv. Benedikt — zapadna ivica Češkog Sela — ž. st. Stanci — Obor — Stanci — k. 99 — duž desne obale r. Kupe — preko rijeke Petrinjčice do Kupskog mosta«. Ta se linija proteže na udaljenju od 2—3 km od ivice grada. Njemačka »Skupina pukovnika Šulca« posjedala je istovremeno liniju neposredne odbrane na ivici samog grada, koja je smatrana glavnom linijom odbrane.

Prema jednoj originalnoj skici 1 bosanskog korpusa,⁹⁾ na kojoj je prikazana odbrana Sanskog Mosta pred sam napad u decembru 1942 g., vidi se da je ova linija išla na 3 do 10 km daleko od grada, ali da je po snagama koje su je posjele (oko 2.500 vojnika) i po fortifikacijskim radovima ipak pretstavljala jedinstvenu liniju odbrane (sk. 1).

U fortifikacijskom pogledu ova linija je postepeno razvijana. Od isprekidanih rovova prilazilo se izgradnji bunkera, povezanih saobraćajnicama, sa preprekom od bodljikave žice i mina. Tako je, naprimjer, 3 bataljon 3 krajiške brigade na pravcu svog napada na spoljnoj liniji odbrane Teslića 2.1.1943 g., na dijelu s. Simići, Arapovine naišao na 27 velikih bunkera.¹⁰⁾ Iz izvještaja »Zapovjedništva XIV rudarske skupine Vareš« od 26.10.1943 g.¹¹⁾ vidi se da je prilikom napada 17 divizije na ovo mjesto postojala spoljna linija na ostsjeku Mir, Pržići, Brezik, Diknići, Zabrežje, izgrađena od bunkera i rovova.

Ovu liniju najčešće su posjedale kvislinške snage: ustaše, domobrani, četnici. To predviđaju talijanska pravila¹²⁾ u kojima stoji:

»Formacije MVAC (dobrovoljačka antikomunistička milicija — P. M.) upotrebljavaju se normalno: u blizini garnizona u cilju držanja ili kontrolisanja položaja ili istaknutih zona, kao informativna ili taktička zaštita samih garnizona...«

Isto pravilo primenjuju Njemci i Bugari.

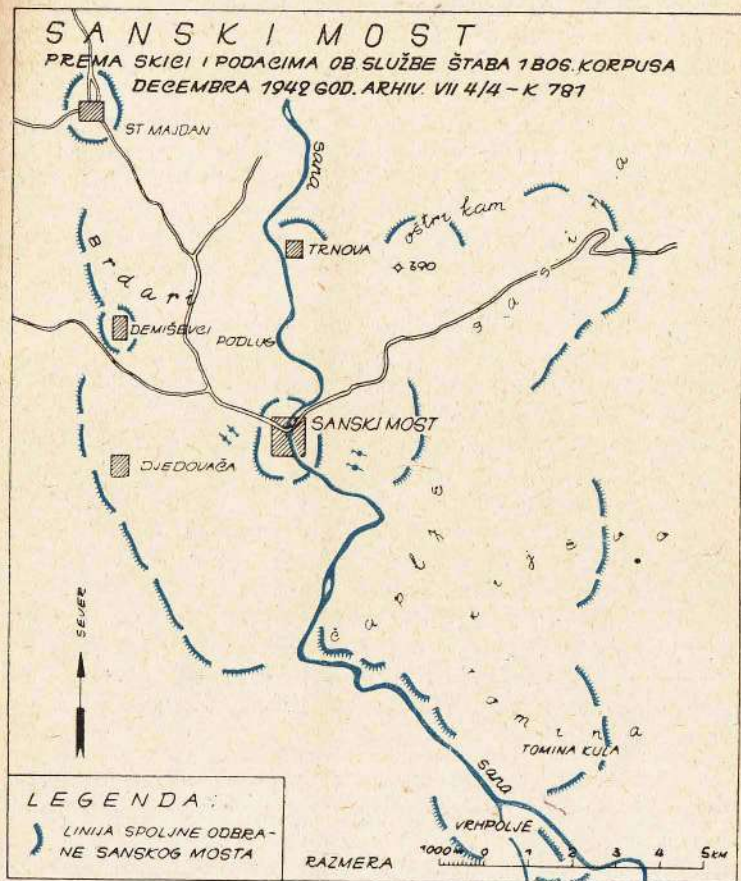
⁹⁾ — 4-4-781.

¹⁰⁾ — 1/15-711 A.

¹¹⁾ — 1/36-141.

¹²⁾ — Cirkular br. 3c Vrhovne komande oružanih snaga »Slovenija—Dalmacija« (»Supersloda«) od 1. 12. 1942 godine, Arhiv VII.

Prilikom napada 19 udarne divizije na Benkovac¹³⁾ 8/9.9.1944 g. kojeg je branio njemački 2 bataljon 891 pu-ka, dio spoljnjeg pojasa sa selima Kula Atlagića, Benko-
vac Selo, Buković branila je Benkovačka četnička briga-



Skica 1

¹³⁾ — 1/1-1022.

da, a drugi dio toga pojasa sa selima Perušić, Podlug i Šopot branila je jedna ustaška bojna (bataljon).

Samo je u nekoliko slučajeva spoljna linija bila težište odbrane. Na ovo su ponegdje navodili taktičko-topografski uslovi. Ako se radilo o naseljenom mjestu koje je smješteno u dolini oko koje se nalaze dominirajuće kose, onda su glavne snage isturane na njih. Ovakvi primjeri susreću se na planinskom ili brdovitom terenu. Za neposrednu odbranu u naseljenom mjestu ostavljene su manje snage, koje su pretstavljale uglavnom rezervu za aktivno dejstvo ka spoljnoj liniji odbrane. Tako je bila postrojena odbrana Prozora u julu 1942, Sanskog Mosta u decembru 1942, Teslića u januaru 1943 i nekih drugih mjesta na koja su napadale naše jedinice. Praksa je pokazala da je ovakvo grupisanje snaga bilo pogrešno i to sve pogrešnije ukoliko je pojas odbrane bio na većoj udaljenosti od ivice naseljenog mjesta. Opravdalo se samo tamo gdje se ovakva linija neposredno naslanjala na naseljeno mjesto i gdje su u samom mjestu ostavljane jače rezerve za aktivno dejstvo protiv snaga koje se uklinjavaju u ovu liniju. Naše jedinice su u svojim napadima na ovakve linije vršile proboj klinovima da bi kroz breše ubacile dovoljno jake snage koje su dijelom prodirale odmah u naseljeno mjesto, a dijelom pristupale likvidaciji spoljne linije iza leđa. Iskustvo je pokazalo da je bilo neophodno organizovati i drugu liniju odbrane neposredno na ivici naselja i zadržati izrazito jake rezerve. Poučan je u negativnom pogledu primjer Teslića. Evo šta piše o tome »Zapovjedništvo zagrebačkog posadnog zdruga« 21 avgusta 1944 g.:¹⁴⁾

»Pri prvom padu Teslića (misli se na napad i zauzimanje mjesta od I proleterske divizije januara 1943 g. — primjedba P. M.) ondašnji zapovjednik sa blizu 2.000 ljudi zaposjeo je uglavnom vanjski obruč mjesta od oko 12 km, grupnim posjedanjem razmaknutih uporišta, koji nisu imali vatrene međusobne veze, dok je u pričuvu (rezervi — primjedba P. M.) u samom mjestu ostavio skoro nikakovu borbenu snagu, a isti se slučaj ponavlja i pri drugom masovnom napadu partizana na Teslić, te sadanji

¹⁴⁾ — 14/4-1-113.

zapovjednik odbrane ponavlja istu pogriješku od siečnja mjeseca 1943 godine, te sa mnogo manjom snagom, svega sa oko 600 ljudi zaposjeda isti vanjski pojas odbrane Teslića od oko 12 km, zadržavajući takođe vrlo slabu ili nikakvu pričuvu.«

Otud je sve očiglednija tendencija privlačenja ove linije što bliže ivici naseljenog mjesta, a ima slučajeva gdje je i iščezla. U tom slučaju prva linija na koju su nailazile naše snage bila je linija neposredno naslonjena na ivicu naseljenog mjesta. Neprijatelj je, neprekidno slabjeći u odnosu na NOVJ, sve više prikupljao snage, organizujući sve snažniju odbranu samog naseljenog mjesta, kako po broju linija u samom mjestu, tako i u pogledu gustine vatre, utvrđivanja i zaprečavanja. Ako u nekom dokumentu neprijatelj najistureniju od ovih linija (onu koja ustvari opasuje čitav grad, naslanjajući se na njegovu periferiju) naziva »spoljnom« linijom tu se stvarno ne radi o onakvoj spoljnoj liniji kakva je ranije bila na Sanskom Mostu, Bosanskom Novom, Tesliću, Bihaću, Gospiću itd. Takvu liniju mi smo nazvali »linijom neposredne odbrane«.

Međutim, tamo gdje je neprijatelj imao dovoljno snaga, a zemljišni uslovi bili podesni, on je i dalje postavljao spoljnu liniju odbrane udaljenu po nekoliko kilometara od ivice naseljenog mjesta i naslonjenu na prirodno jako zemljište. To je bilo uslovljeno i značajem određenog mjesta u jednom momentu. Tako, naprimjer, njemački djelovi iz grupe armija »E«, koji su se izvlačili iz Grčke posjeli su i za odbranu organizovali Prilep tako da je spoljna linija išla na 2—5 km od ivice grada. Odbrana je bila postavljena na liniji (počev s južne strane grada): k. 701 (Kovčev Dol) — Selce — Zaploški Rid (k. 1005 — k. 853) — Kukul — k. 990 — Markova Kula — s. Varoš — Duvanski institut.¹⁵⁾ Na slične linije nailazimo prilikom napada 23 srpske divizije na Zaječar i 1 proleterskog korpusa na Valjevo u septembru 1944 g., itd.

Najvećim je dijelom ovo ipak bilo uslovljeno ne toliko značajem naseljenog mjesta koliko raspoloživim sna-

¹⁵⁾ — M. Apostolski, *Završne operacije za oslobođenje Marševonije* str. 143.

gama. I Banja Luka je, naprimjer, bila od prvorazrednog značaja za neprijatelja u svakom pogledu, pa ipak u njoj ne nailazimo na ovakvu spoljnu liniju odbrane prilikom napada jedinica 5 korpusa u septembru 1944 g.

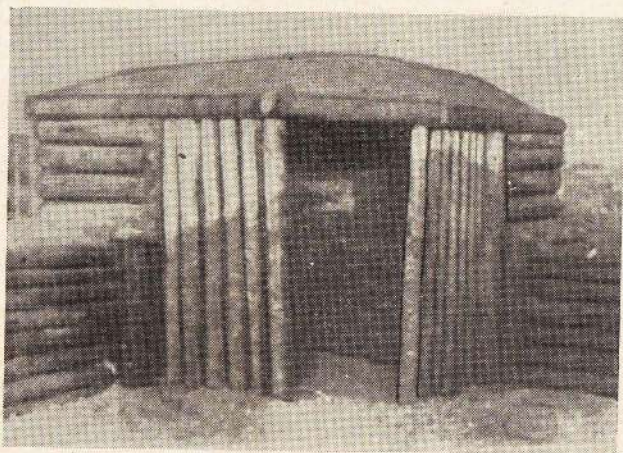
Linija neposredne odbrane

Pravila savremenih armija preporučuju da se ova linija («prednji kraj») izgrađuje nešto ispred ili iza ivice naseljenog mjesta, jer sama ivica pretstavlja podesniji cilj za avijaciju i artiljeriju. Ali kako jedinice NOV nisu imale artiljerije, ili su je imale veoma malo, a pogotovu nisu imale avijacije, neprijatelj je obično ovu liniju postavljao neposredno na ivicu naseljenog mjesta koristeći pritom zgrade, zidove itd. za njenu organizaciju. Od ovoga se odstupalo jedino tamo gdje su postojali neki taktičko-topografski razlozi. U Podravskoj Slatini, naprimjer, ova linija je na južnoj strani odstupala od ivice mjesta da bi zahvatila podesne položaje na uzvišici Brežić (k. 253). U ravnici, međutim, ova linija je išla samom ivicom. To pokazuju mnogobrojni primjeri iz Slavonije, Srema, Po-



Slika 1. — Zgrada pripremljena za odbranu
(Preslikano iz Cirkulara br. 3. Superslode)

savine, Podravine, itd. Na brdovitom i planinskom zemljištu korišćene su obližnje kose i vrhovi, pri čemu je odbrana na njima bila povezana neposredno za ivicu naselja sistemom saobraćajnica i rovova. Karakteristični primjeri



Slika 2. — Drvenozemljani bunker
(Preslikano iz Cirkulara br. 3. Superslode)

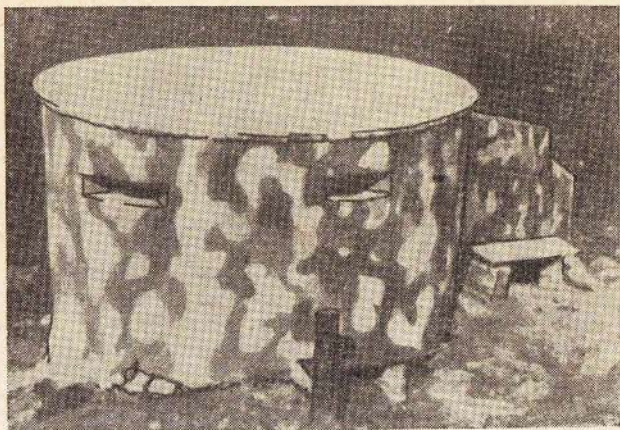
za ovo su Bileća, Prozor, Novo Mesto, Gračac, Ključ, Rogatica, Tuzla, Travnik, Žužemberk i dr.

Ova linija izgrađivana je kao neprekidna linija odbrane sa jedinstvenim planom i vatrenim sistemom. Kako je načelno pretstavljala i glavnu liniju otpora izrazita je bila i tendencija njene što solidnije fortifikacione organizacije. Bez obzira na to da li je naseljeno mjesto u ravnicima, u kom se slučaju ova linija neposredno naslanjala na njegovu ivicu, ili je okruženo nadvišavajućim zemljištem, pri čemu su podesni okolni visovi ili kose uključivani u neposrednu odbranu grada, u početku se nailazilo najprije samo na isprekidane rovove i pojedine zgrade na ivici grada uređene za odbranu (što je karakteristično za prve napade na Zlatar, Đakovo, Tušilović, Banju Luku, Našice, Tuzlu itd.). Ubrzo su, međutim, primjenjeni bun-

keri — betonski, od cigle ili drveno-zemljani, djelimično ili potpuno povezani rovovima, a sa unutrašnjošću grada saobraćajnicama. Uporedo sa tim primjenjuju se prepreke — najprije protivpješadiške, a zatim, djelimično, i protivtenkovske. To su bile, u prvom redu, isprekidane, a kasnije sve češće neprekidne i sve dublje žičane prepreke i minska polja. Izučavajući pojedine primjere može se lijepo pratiti evolucija fortifikacione organizacije ove linije saobrazno jačanju snaga NOV na pojedinim sektorima i njihovim napadima na naseljena mjesta.

Već u toku 1941 g. neprijatelj je preduzeo niz mjera za ojačavanje odbrane posjednutih naseljenih mjesta. Tako je, naprimjer, komanda 2 domobranske divizije, koja je imala posade po nekim mjestima na Kordunu, u Bosanskoj Krajini i Lici, 19 novembra 1941 g., prenoseći naređenje komande I domobranskog zbora o tome da se moraju »pojedina posadna mjesta osigurati utvrđenjima raznog tipa« naredila sledeće:

»1. — *Kako treba osiguranje izvršiti: sve važnije pravce, koji vode u samo mjesto, a osobito, koji vode sa*



Slika 3. — Armiranobetonski bunker
(Preslikano iz Cirkulara br. 3. Superslode)

insurgirane prostorije treba stalnim stražama zatvoriti. Ove straže, da se smjeste u utvrđene stražarnice. Radi se o neposrednom osiguranju.

Ove stražarnice treba izgraditi: od tesanog kamena.

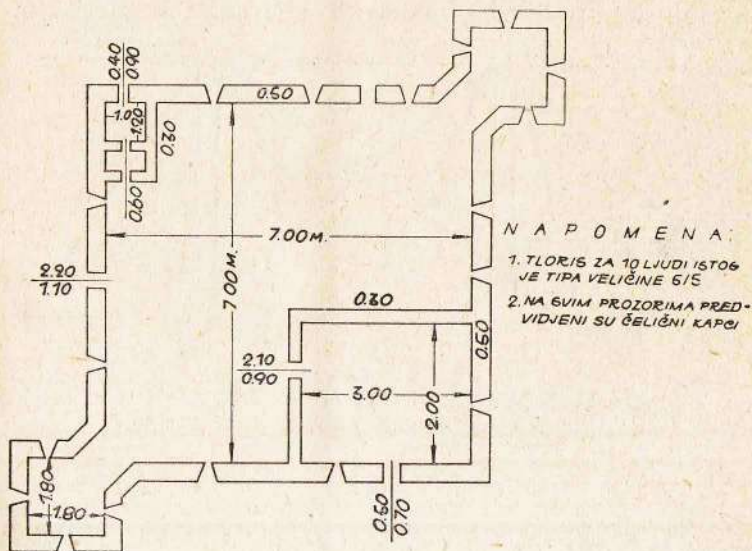
No ako se na mjestima pogodnim za borbu nalaze već kuće, onda se mogu iste adaptirati i to bilo samo kuće bilo da se izgradi zid od kamena oko kuće, a providen puškarnicama za puške i strojopuške...

A i konačno mogu se izgraditi »Blokhausi«, gdje za to postoji mogućnost.

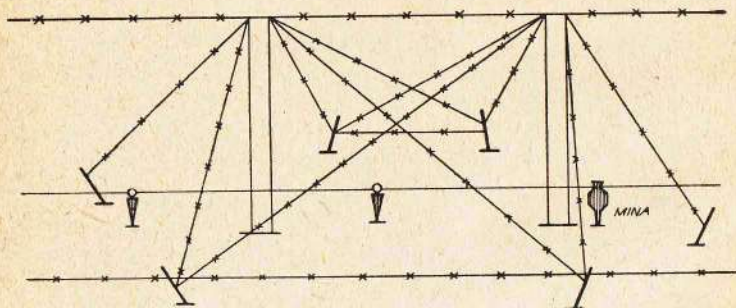
Sve ovisi od mjesnih prilika... «

Data je kopija skice »Utvrdene postaje za 20 ljudi« koja se nalazi priložena uz ovu zapovjest, da bi se dobila potpunija pretstava o karakteru fortifikacijskih objekata koji su izgrađivani po naseljenim mjestima.

UTVRDJENA POSTAJA ZA 20 LJUDI



Ovaj proces jačanja fortifikacijskog uređenja odbrane najbolje se vidi na primjerima napada na ista mjesta u toku 1942, 1943 i 1944 g. Tako se iz dokumenata slavonskih jedinica saznaje da je u prvom napadu na Viroviticu 11/12.2.1943 g. fortifikacijska organizacija počivala uglavnom na rovovima i na nekoliko tvrdih zgrada uređenih za odbranu. Međutim, prilikom napada u novembru 1943 i oktobru 1944 g. linija neposredne odbrane grada — postavljena uglavnom na njegovu ivicu — bila je utvrđena bunkerima izgrađenim na rastojanju 100 — 300 m i neprekidnom žičanom preprekom, a mjestimično i minskim poljima¹⁶⁾. Iz skica, na kojima je prikazana neprijateljska odbrana Prijedora uoči prvog napada maja 1942 g. i u septembru 1944 g. (sk. br. 2 i 3), vidi se koliko je linija neposredne odbrane evoluirala u fortifikacijskom pogledu: od mjestimičnih rovova i uređenih zgrada na periferiji do neprekidne linije bunkera povezanih rovovima i saobraćajnicama, sa detaljno isplaniranim vatrenim sistemom, neprekidnom žičanom preprekom, gusto postavljenim minskim poljima i, takođe, isplaniranim artiljerijskim



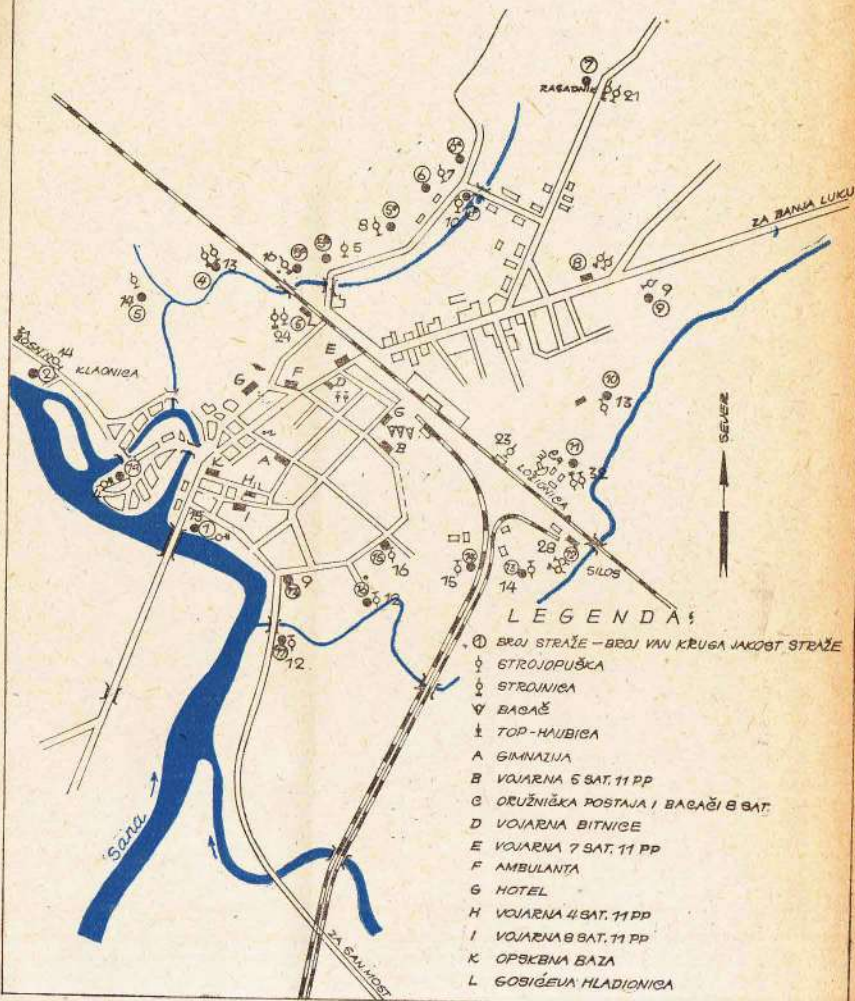
ŽIČANA PREPREKA SA MINAMA

KOPIJA ORIGINALA IZ ARHIVE 6 KORPUSA - VII - 214 489

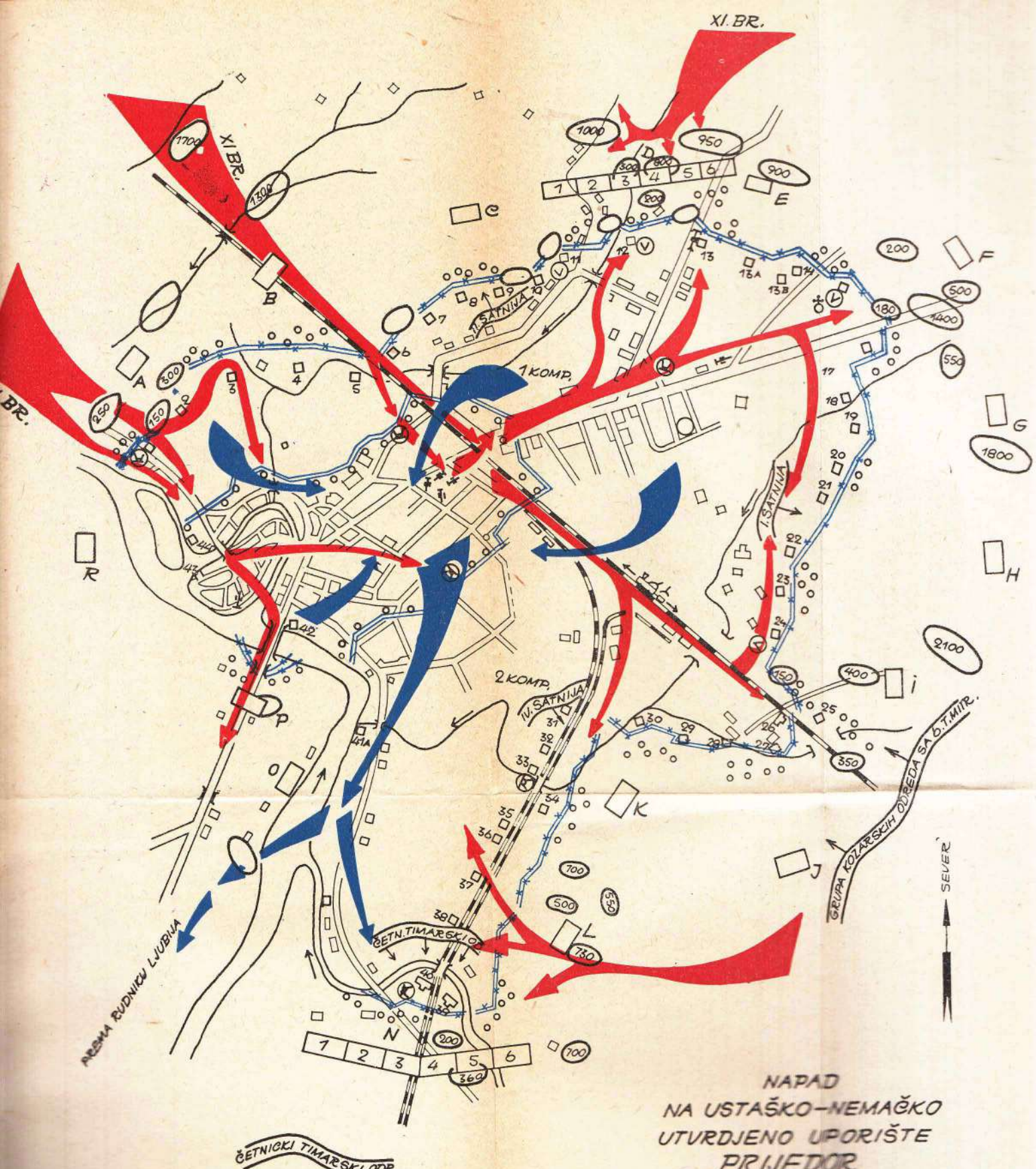
¹⁶⁾ — 38/1-907, 3-1/I-892, 12/1-881 i skica Virovitice 15/5-489.

PRIJEDOR

KOPIJNA ORIGINALNE SKICE PRILožENE IZVEŠTAJU 11 P. PUKOVNIJE GLAVNOM STANU
POGLAVNIKA - REG. BR. 15 - 1 K 54



Skica 2



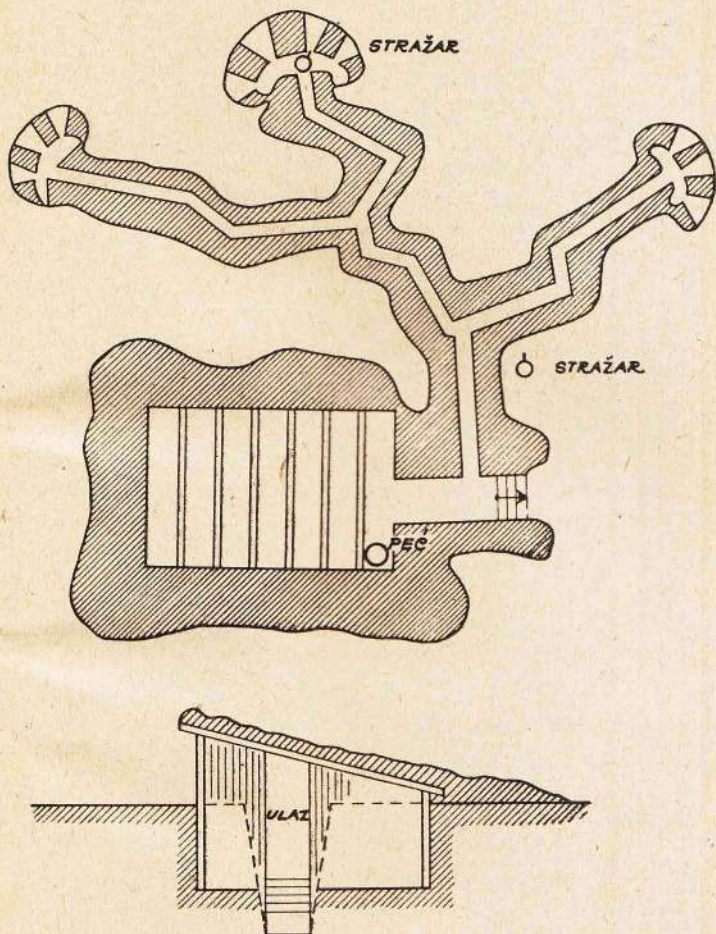
ČETNIČKI TIMARSKI ODR.

LEGENDA:

- | | | | |
|--|-------------------------|--|---------------------------|
| | BUNKERI | | SEKTORI ART. VATRE |
| | ŽIČANE PREPREKE | | SEKTORI MINOBACAČKE VATRE |
| | UZA ODBRANA GRADA | | TEŠKA ARTILJERIJA |
| | MINSKA POLJA | | TOPOVI IZABNOG KALIBRA |
| | LAND I TEŠKI BACAŠI | | |
| | OSJETLIVE NAŠE JEDINICE | | |
| | OSJETLIVE NEM. JEDINICE | | |

KOPIJA ORIGINALNE SKICE PRILožENE
IZVEŠTAJU 4 DIVIZIJE O NAPADU NA PRIJEDOR
SEPTEMBRA 1944 GOD. (ARHIV.)

IZGLED ZAKLONA ZA ODELJENJE



KOPPIA SA ORIGINALNE SKICE — ODBRANA DARUVARA
 ARHIV VII REG. BROJ 2-3-489

i minobacačkim vatrama za sprečavanje juriša na ovu liniju odbrane. Na isti način razvoj linije odbrane može se pratiti u nekoliko ponovljenih napada na Voćin, Koprivnicu, Gračac, Tuzlu, Prozor, Sanski Most, Travnik, Banju Luku, Podravsku Slatinu, Bileće, Metliku, itd., a zatim i u napadima na Prilep, Valjevo, Zaječar, Užice i dr. u drugoj polovini 1944 g.

Treba istaći da su talijanske trupe posebno pažljivo izgrađivale liniju neposredne odbrane naseljenih mjesta. Ovdje će biti najbolje citirati pomenuti cirkular br. 3a Superslode:

»Načelna odbranbena organizacija garnizona je u vidu »zatvorenog kruga«.

— Ovaj sistem pruža nesumnjive prednosti:

— sprečava infiltraciju spolja;

— omogućava laku i stalnu kontrolu kretanja prema okolini i iz okoline;

— daje najveću sigurnost normalnom životu garnizona;

— svaki drukčiji vid pretstavlja štetu najvećeg obima...

Organizacija u vidu zatvorenog kruga može biti u dva tipa:

— po »otpornim tačkama«;

— »otporne tačke« po obodu, povezane jednom jedinstvenom preprekom;

— u vidu »pojasa sigurnosti«;

— ivični niz »blokadnih mjesta« i pojedinih zgrada uređenih za odbranu ili pojedinih bunkera (novoizgrađenih) povezanih jednom jedinstvenom preprekom.

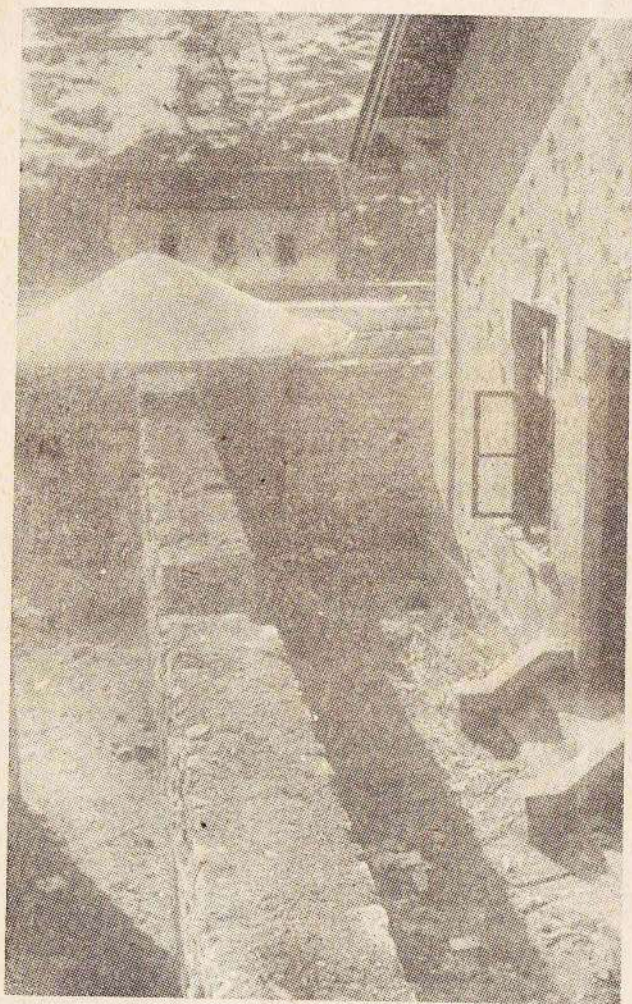
Odbranbeno uređenje u vidu zatvorenog kruga po »otpornim tačkama«, odgovara tamo gdje postoje po obodu položaji ili grupe kuća, naročito pogodne za odbranu i koje, ojačane pretvaranjem u »otpornu tačku« omogućavaju, kao »bastioni« taktičko dominiranje međuprostornim »kurtinama«.

Pored toga, ovo uređenje odgovara — iz poznatih razloga — garnizonima koji mogu biti izloženi napadu jakih snaga, i kojima se ne može brzo priteći u pomoć spoljnim snagama.

Pravilo takođe objašnjava pojam »otporne tačke« i određuje način njene fortifikacijske organizacije:

»Pod »otpornom tačkom« u konkretnom slučaju podrazumijeva se:

— skup zgrada pripremljenih za odbranu ili novo izgrađenih bunkera ili obeju vrsta zajedno dopunjenih stanovima, nišama i saobraćajnicama, *opkoljenih sopstvenom preprekom* i organizovanih tako da se mogu efikasno braniti na 360 stepeni.



Slika 4

(Pošto neprijatelj nema avijaciju i — uglavnom — artiljeriju, pomenuti skup mora biti »prikupljen«, tako da je lako njime komandovati, i jak u svakom svome dijelu);

— ili jedna velika i čvrsta zgrada (utvrđena kasarna, manastir itd.) opremljena za odbranu, koja u sebi sjedinjuje sve gore navedene elemente;

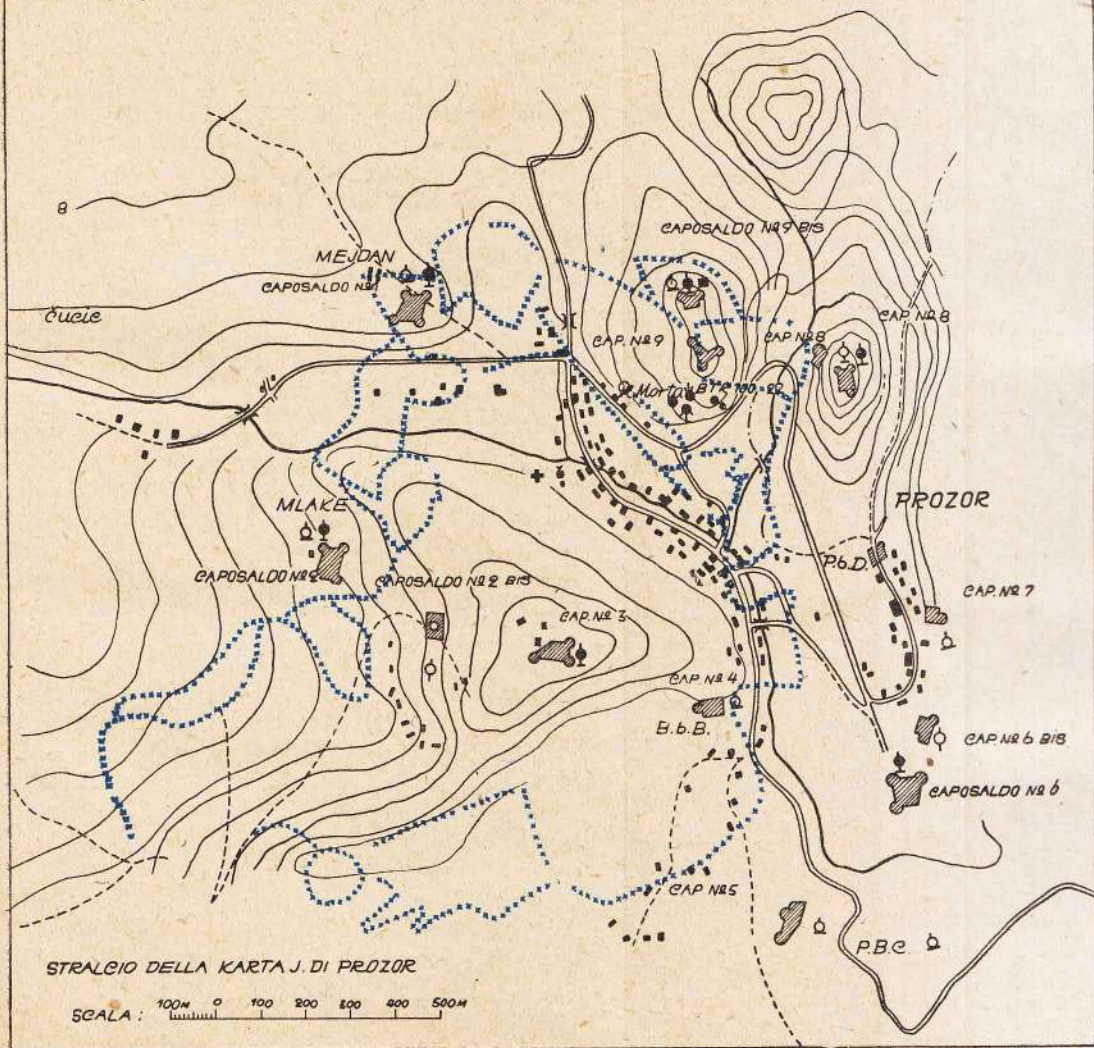
— ili jedan novoizgrađeni fortifikaciski objekat (»mali for«, »redvij«), koji takođe sjedinjuje u sebi sve ranije navedene elemente..«

Kao što se vidi talijanske okupacione trupe poklanjaju izgradnji linije neposredne odbrane naseljenog mjesta veliku pažnju. Pored toga što svaka od »otpornih tačaka« mora biti osposobljena za kružnu odbranu i imati svoju »sopstvenu prepreku« koja je opasuje, sve otporne tačke moraju takođe imati »jednu jedinstvenu prepreku« i »biti postavljene i organizovane tako da jedna drugoj pruže najveću uzajamnu pomoć«. Iz nekih originalnih skica koje su radile komande talijanskih garnizona za odbranu određenog naseljenog mjesta,¹⁷⁾ kao i iz principijelne skice priložene citiranjem cirkularu, na kojoj je pokazano uređenje naseljenog mjesta, za odbranu vidi se da su otporne tačke postavljene veoma blizu jedna drugoj tako da veličina međuprostora ni u jednom slučaju ne prelazi granice iznad kojih bi vatrena veza bila onemogućena, a, takođe, i solidnost fortifikaciskih radova, veličina i dubina ovih otpornih tačaka.

U »Projektu pravila« pod naslovom »Suzbijanje partizana«, koje je obrađeno kod Rajhsfirera SS šefa jedinica za borbu protiv partizana pri Glavnom stanu vođe Rajha septembra 1943, Njemci, mada neprekidno podvlače neophodnost ofanzivnih dejstava protiv partizana, ističu vanredan značaj solidnog obezbjeđenja trupa, bilo gdje se one nalazile. Pravilo predviđa za neposrednu odbranu garnizona (»kantonmana i bivaka«) organizaciju otpornih tačaka sličnu onoj talijanskoj koju smo gore iznijeli.

Kako je ova linija, sem nekoliko zaista iznimnih slučajeva, bila ujedno i glavna linija odbrane, njena namje-

¹⁷⁾ — Skica odbrane Prozora (sk. br. 4) neposredno pred napad 3 divizije februara 1943 g. i Nevesinja. — Arhiv VII. — A-1-24-18 i k. 422—423.



Skica 4

na je bila jasna: da se o nju razbiju eventualni napadi, da se ne dozvoli uklinjavanje napadačevih snaga i sačuva jedinstvo odbrane garnizona kao cjeline. Ona je, ukoliko je postojala spoljna linija odbrane, služila za prihvatanje snaga koje se povlače sa ove, kako su to pokazali primjeri naših napada na Bihać, Sanski Most, Bosanski Novi, Vareš i dr. Ovu liniju posjedaju glavne i, što je značajno, bolje jedinice ukoliko je garnizon izmještan, pri čemu svaka dobija određeni dio ove linije za odbranu.

Iz ovoga što je iznijeto pri objašnjavanju linije neposredne odbrane naseljenog mjesta očigledne su izvjesne razlike u sistemu fortifikacijske organizacije te linije kod talijanskih trupa, s jedne, i njemačkih, ustaških i domobranskih, s druge strane. Kao što se vidjelo, talijanski garnizoni su izgrađivali liniju neposredne odbrane po sistemu otpornih tačaka, koje su u tijesnoj vatrenoj vezi i imaju jednu jedinstvenu prepreku. Ova linija pretstavlja težište odbrane. Njemci, a sa ovima ustaše i domobrani, načelno nisu izgrađivali ovu liniju po sistemu otpornih tačaka, već kao neprekidnu kružnu liniju vezanu načelno za ivicu naseljenog mjesta. Ova linija, kako se vidi, u fortifikacijskom pogledu razvijala se postepeno: od isprekidanih rovova do bunkera povezanih neprekidnim rovovima i saobraćajnicama duž čitave ivice naseljenog mjesta. Talijanski garnizoni su, međutim, vrlo rano izgrađivali najsolidnije svoje otporne tačke. Najčešće su to bila utvrđenja izgrađena od armiranog betona ili kamena i osposobljena u svakom pogledu za samostalnu kružnu odbranu. Posade pojedinih otpornih tačaka talijanskih garnizona imale su iz njih da pružaju otpor do kraja i da ih ne napuštaju ni tada kada napadač prodre u naseljeno mjesto i njime ovlada. U tom smislu postojala je oštrija granica između uloge mobilnih jedinica koje su ostavljane u samom mjestu i koje su služile isključivo za aktivna dejstva i onih koje su posjedale i branile pojedine otporne tačke oko naseljenog mjesta. Kod Njemaca je odbrana bila mnogo dinamičnija. Ukoliko bi napadač probio liniju neposredne odbrane (a spoljne pogotovo) u protivdejstvima su, pored rezervi, učestvovala skoro redovno i snage sa

ovih linija, a onda, kada se napadač glavnim snagama probio u naseljeno mjesto i prijetio njegovim ovlađivanjem, snage sa ove linije su povlačene u unutrašnjost grada radi produženja otpora. Ova razlika u koncepciji odbrane uslovlila je i gornje razlike u fortifikaciskoj organizaciji linije neposredne odbrane. Ovo je očigledno iz mnogobrojnih primjera borbe za Tuzlu, Sanski Most, Bihać, Banju Luku, Prijedor, Viroviticu, Vareš itd., koje su branile njemačke i ustaško-domobranske snage, i borbe za Gračac, Prozor, Konjic, Jablanicu, Bosansko Grahovo itd., koje su branile talijanske jedinice.

Unutarnja odbrana

Organizacija unutrašnjosti naseljenog mjesta za odbranu razvijala se takođe postepeno. U prvim napadima jedinica NOV neprijateljske snage su posjedale u gradu pojedine jače zgrade, pripremljene u manjoj ili većoj mjeri za odbranu. Što su se napadi češće ponavljali i završavali uspjehom neprijatelj je sve više pristupao organizaciji odbrane u unutrašnjosti naseljenog mjesta sprovodeći to po jednom određenom planu.

Stepen i složenost organizacije odbrane zavisili su od veličine naseljenog mjesta, pa će se tako i razmatrati.

U manjem naseljenom mjestu, pored linije neposredne odbrane postavljene na ivici ili na okolnim dominirajućim položajima, obično su se za odbranu pripremale jače zgrade. Kako su one najčešće u centru (škola, srez ili opština, crkva, hotel i sl.) to se skoro uvijek za odbranu uređivao centar po jednom jedinstvenom planu pri čemu se nastojalo da svaka zgrada bude osposobljena za samostalan otpor, ali takođe da sve zajedno pretstavljaju jedinstvenu otpornu tačku. Tako se iz izvještaja 2 brigade 8 divizije o napadu na Cetingrad 17.6.1943 g.¹⁸⁾ saznaje da se neprijatelj, poslije pada linije neposredne odbrane, povukao »u centar grada gdje se skoncentrisao u školu, crkvu i popov stan, odakle je pružao žestok otpor...« U kasnijim napadima neprijatelj sve solidnije organizuje za

¹⁸⁾ — 28/2-831.

odbranu centar manjeg naseljenog mjesta. Pojedine slabe tačke utvrđuju se bunkerima i žičanim pa i minskim preprekama. Tako organizovana odbrana unutar manjeg naseljenog mjesta pominje se u dokumentaciji jedinica koje su napadale na Krašić, Cazin, Tušilović, Livno, Lebane, Ivanjicu, Ključ i dr. Ovakve otporne tačke redovno su posjedale rezerve, koje su korišćene za protinapade na pravcima gdje su se naše snage uklinile u naseljeno mjesto, za prihvatanje snaga koje otstupaju sa linije neposredne odbrane i za produženje otpora.

Organizacija odbrane unutrašnjosti većeg naseljenog mjesta bila je mnogo složenija. Neprijatelj je ubrzo, poslije prvih neuspjeha, uvidio neophodnost dobre organizacije čitavog naseljenog mjesta za odbranu.

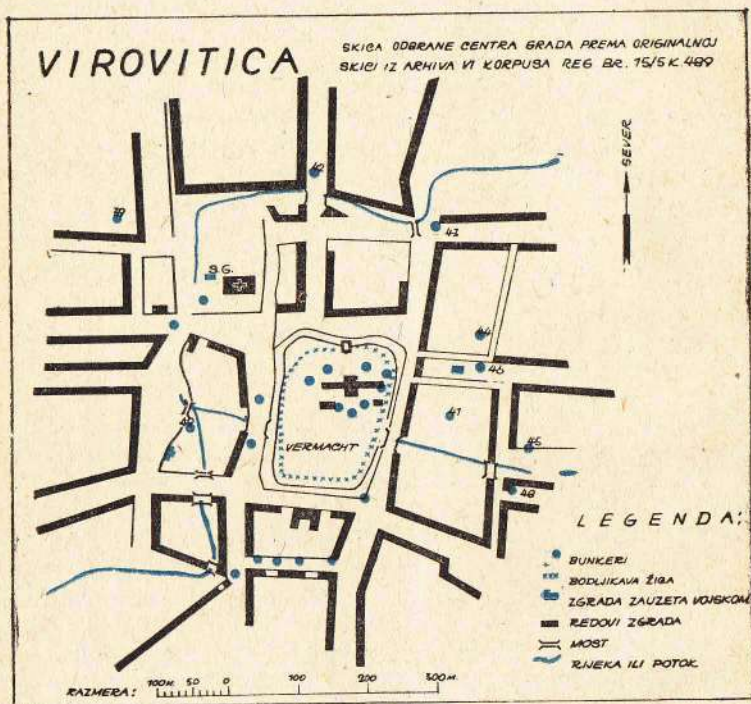
U većem naseljenom mjestu neprijatelj je izgrađivao i više linija otpora. Prva linija je obuhvatala zbijeniji dio grada izgrađen od blokova zgrada — dakle, širi centar. Ovaj dio grada obiluje jakim zgradama, pravim i širokim ulicama, pogodnim za organizovanje solidne odbrane kako u fortifikaciskom, tako i u pogledu plana odbrane i vatreneog sistema. Eventualne praznine nadomještene su zidanim ili armiranobetonskim bunkerima, a kao prepreke postavljani su ježevi, barikade, mine, bodljikava žica. Pojedine jake zgrade i bunker bili su tako solidni objekti da je zaista, ponekad, teško vjerovati da su ih naše jedinice sa svojim oskudnim tehničkim sredstvima osvajale. Kao primjer ovdje se navodi jedan detalj iz izvještaja 6 korpusa o napadu na Podravsku Slatinu:¹⁹⁾

»Kao ključ odbrane bio je bunker zvani »Staljingrad«, koji je prednjačilo svojom veličinom i jačinom. U njemu su bile prostorije za spavanje sa krevetima i prostorije za kuhinju. Bio je betoniran, građen na sprat u vidu tornja...«

Ovakvu liniju odbrane šireg centra probile su naše jedinice u napadima na Viroviticu, Banju Luku, Sanski Most, Prijedor, Podravsku Slatinu, Zaječar, Gospić itd. Prema originalnim skicama, koje su bile priložene zapo-

¹⁹⁾ — 36/3-473 A.

vjestima, ova linija je u Virovitici²⁰⁾ (sk. br. 5) zahvatala centar grada sa samostanom, gradskim trgom, zavodom, gimnazijom, električnom centralom i sudom, a u Podrav-



Skica 5

skoj Slatini²¹⁾ protezala se od željezničke stanice sa ciglanom, obuhvatajući električnu centralu, sajmište, sokolanu, kotarsko načelstvo, odakle je išla ka sjeverozapadu do željezničke stanice. U zapovjesti Zapovjedništva 3 gorskog zdruga od 3.9.1944 g. za odbranu Banja Luke²²⁾ stoji:

²⁰⁾ — 18/5-489

²¹⁾ — 21/2-489

²²⁾ — 1/18-1-112

»Unutarnji odbranbeni pojas ograničen je crtom: Vrbas u visini logora Kulina Bana — logor Kulina Bana — logor 4 samovozne sate — Vojna bolnica sa njemačkim armiskim obskrbnim skladištem, željeznička pruga do aleje kralja Krešimira do potoka Crkvina, — Lieva obala potoka Crkvina do ulice dra Pavelića — Kaštel sa uključivo mostom na Vrbasu.«

Pored ovoga, za odbranu u većem naseljenom mjestu neprijatelj je posebno uređivao strogi centar grada — citadelu. To je obično nekoliko najjačih zgrada u centru, gdje su ujedno bili smješteni komanda garnizona, zalihe municije i sl. U pomenutoj zapovijesti za odbranu Banja Luke kaže se:

»Citadelu obrazuju zgrade: Vel. Župa, banska zgrada sa kazalištem, Hipotekarna banka i Plackomandantura.«

U Virovitici je citadelu pretstavljao dvorac u samom centru grada (sk. br. 5). U izvještaju »Zapovjedništva narodne zaštite« od 14.12.1943 g. o napadu NOV na Viroviticu²³⁾ kaže se:

»...Kao prvo i najglavnije uporište za odbranu jeste spomenuti gradski dvorac. Ova srednjevjekovna građevina smještena u središtu grada na povišenom zemljištu dominirajući usljed ovoga nad ostalim utvrdama...«

U Bihaću su citadelu pretstavljali kula, crkva i skladište, u Travniku kasarna, u Jajcu Stari grad itd.

Ovakve citadele — veoma solidno uređene za odbranu — imale su da posluže za produženje otpora onda kada bude slomljeno jedinstvo odbrane, kada linije odbrane budu likvidirane i kada se produženjem otpora stvara vrijeme da bi stigla pomoć s polja.

Pored ovih snažnih uporišta, koja su obično postavljena u strogi centar većeg naseljenog mjesta, posebno su za odbranu organizovane i pojedine tvrde građevine u raznim djelovima grada — obično kasarne onih jedinica koje brane određeni dio grada. To su citadele tih jedinica i služe za raspored rezervi, za centar komandovanja i veza, za prihvat snaga koje otstupaju sa prednjih linija odbrane i, na kraju, za produženje otpora, onda kada jedin-

²³⁾ — 9/11-33

stvo odbrane bude razbijeno, kao samostalne otporne tačke. Zbog ovoga se uređuju za kružnu odbranu. Iz raspoloživih skica za odbranu Banje Luke vidi se da je za takvu odbranu bilo posebno organizovano nekoliko građevina kao Kaštel (omnije srednjevekovno utvrđenje), logor Kulina Bana, sokolana, gradska vijećnica, rudnik Lauš itd. U pomenutom neprijateljskom izvještaju iz Virovitice spominju se, pored dvorca, još tri snažne otporne tačke: domobranska vojarna (kasarna), zgrada Kreisleitung-a sa gradskom munjarom (električnom centralom) i željeznička stanica.

Kako je već naseljeno mjesto bilo za odbranu skoro redovno podjeljeno na više odsjeka po jedinicama, to su rezerve tih jedinica posjedale odgovarajući dio linije unutarnje odbrane, a takođe i svoje kasarne, kao citadele. Rezerva komande koja je rukovodila cjelokupnom odbranom posjedala je obično citadelu, a ponekad, ako je ona izrazito jaka, i cjelokupnu unutarnju odbranu, kao, na primjer, prilikom odbrane Gospića u maju 1943 g., kada je komandant odbrane grada zadržao u rezervi 31, 32 bojnu, 1/9 bojne i 7 tenkova.²⁴⁾ Kada garnizon obrazuju okupatorske i kvislinške jedinice, što je veoma čest slučaj, unutarnju odbranu grada ili, pak, citadelu posjedale su redovno najbolje trupe. To se lijepo vidi na primjeru odbrane Tuzle u septembru 1943 g., Sanskog Mosta i Bosanskog Novog u novembru i decembru 1942, Banje Luke u svim napadima, Benkovca oktobra 1944, Virovitice u novembru 1943, Zaječara i Valjeva septembra 1944 g. itd. To su njemačke jedinice, talijanske crne košulje, bugarske policiske i lovačke trupe, njemačko-ustaška SS policija itd.

Prema ranije pomenutom cirkularu br. 3c svaki garnizon posjednut talijanskim trupama imao je, pored posada otpornih tačaka za neposrednu odbranu grada na njegovim prilazima, još »jednu ili više» mobilnih jedinica«, koje su u ovom cirkularu nazvali »rezervne jedi-

²⁴⁾ — Bojna relacija »Zapovjedništva operativnog područja Lika« za period od 10. 4. do 4. 6. 1943 g.

nice za odbranu«. One su načelno u unutrašnjosti naseljenog mjesta i za njegovu odbranu koriste se, prije svega, »protivnapadnom akcijom«.

*

Tako organizovana odbrana naseljenog mjesta predstavljala je za NOV, koja je bila i brojno a pogotovu u tehničkom pogledu neuporedivo slabija od neprijatelja, tvrd orah. Ovdje će se sa nekoliko dokumenata prikazati solidnost ove odbrane u cjelini i naponi neprijatelja da je usavrši, saobrazno svojim prednostima i tehničkim slabostima naših snaga.

Evo šta u pomenutom izvještaju »Zapovjedništva operativnog područja Lika« od 5.6.1943 g. o napadu jedinica NOV na Gospić piše:

»Mjere koje su bile preduzete od strane ovog zapovjedništva radi pojačanja otporne snage posade u Gospiću bile su slijedeće:

1. Postojeći 21 bunker pojačani su tako da su u neposrednoj blizini svakoga izgrađeni opkopi za borbu sa lednom zaštitom.
2. Međuprostori bunkera utvrđeni su i posjednuti našim novim posadama.
3. U gradu podignuta su dva pojasa barikada a u blizini barikada utvrđene su kuće. U sredini grada na trgu pred crkvom izrađena je poslednja odbranbena točka.
4. Sve zgrade u kojima su se nalazila zapovjedništva, vojni uredi, radionice, skladišta, previjališta i kuhinje posebno su utvrđene. Sve utvrde uređene su za odbranu u sve strane.«

U pomenutom cirkularu br. 3c Superplode ovako se razmatra problem fortifikaciskih radova:

»Pri proučavanju, trasiranju, konstrukciji i upotpunjavanju radova, kako velikih tako i malih, moraju se imati u vidu sledeće okolnosti:

— partizani nemaju avijaciju, a imaju samo malo topova malog kalibra i malo minobacača, koje uglavnom upotrebljavaju na kratkim otstojanjima, i — ukoliko se tiče topova — sa neposrednim nišanjenjem;

— nemaju tenkove i oklopne automobile (nešto sredstava ove vrste koja su im pala u šake, neupotrebljiva su);

— nedostaje, izuzev u veoma malom broju slučajeva, neprekidan materijalni dodir sa protivnikom i stoga se naši radovi obavljaju u potpunom miru;

— radovi predstavljaju jasan i trajan izraz potencijala i tehnike onih trupa koje ih izvode, i zato oni vrše — ako su dobro urađeni — jedan koristan opominjući uticaj na stanovništvo i na partizane.«

U izvještaju štaba 6 korpusa od 9.9.1944 g. o napadu na mjesto Hercegovac²⁵⁾ stoji:

»...Sam centar naselja bio je ograđen sa dva reda bodljikave žice ispred koje su bila minska polja. Pozadi žice bile su iskopane saobraćajnice, koje su povezivale pojedine solidno građene bunkere. U samom centru naselja bile su masivne zgrade podešene za odbranu i ograđene žicom (mlin), a bunkerima oko tih zgrada bili su saobraćajnicama vezani sa bunkerima koji su sačinjavali spoljni odbranbeni obruč i na taj način je stvorena tiješna veza između spoljnog i unutarnjeg odbranbenog sistema.«

Uloga rodova i službi u odbrani

Uloga pješadije

S obzirom na karakter napada jedinica NOV uloga pješadije u odbrani naseljenog mjesta bila je u mnogo čemu specifična. Noćni napad, u kome je u najvećem stepenu paralisana uloga specijalnih rodova i službi, uslovio je da pješadija dobije značajnije mjesto u odbrani. To, razumije se, okupatorskim i kvislinškim trupama, koje su raspolagale svim rodovima i službama i čija je snaga i nadmoćnost nad NOV prije svega i bila u tome, nije išlo u račun, niti su one to željele. Međutim, i u ovom obliku borbe, kao i u svim drugima, NOV je, svojim metodom ratovanja uopšte i, kada je riječ o napadima na naseljena mjesta, svojim metodom organizacije, planiranja i izvođenja napada, primorala na to neprijatelja. Pokazalo se da je u noćnom napadu, čije se pripremanje karakterisalo iznenađenjem, a izvođenje velikom brzinom i dinamičnošću, braniočeva pješadija morala primiti na sebe daleko veće i obimnije zadatke i da je skoro isključivo od

²⁵⁾ — 15/5-473 B

njenog držanja zavisio uspjeh. Kasnije će se vidjeti da je skoro redovno izostao takav uspjeh i da je sudbina garnizona bila zapečaćena onda kada je u toku noćnih juriša jedinica NOV pješadija popustila i kada su se jedinice NOV uklinile u njihove odbranbene položaje. A ona ih je skoro isključivo sama morala braniti, jer joj u tome, u uslovima noći i bliske borbe, kakvu su nametale snage napadača, nije mogla pružiti znatniju pomoć ni artiljerija, ni oklopne jedinice, ni avijacija. Naići će se, istina, ponegdje i na angažovanje tenkova u odbrani u toku noći i na precizno isplanirane artiljeriske i minobacačke vatre za odbijanje juriša, ali je efikasnost svega toga u praksi skoro redovno zatajila. Šta više, budući da su jedinice specijalnih rodova, posebno artiljerije i minobacača, bile objekat napada pojedinih, specijalno određenih jedinica u toku noćnog juriša, pješadija je, više nego inače, bila prinuđena da se angažuje i za njihovu neposrednu zaštitu.

Mada se sa ovakvom ulogom pješadije u odbrani neprijatelj teško mirio, poučen gorkim iskustvom bio je prinuđen da je konačno prihvati i da preduzme niz mjera koje su bile sračunate na to da pješadija takvu svoju ulogu što bolje ispuni. Otud i neke specifičnosti u organizaciji odbrane, koje će se ovdje ukratko iznijeti.

Da bi pješadija izdržala juriš naših snaga neprijatelj je primjenjivao veoma solidan fortifikaciski sistem. Kad se pogledaju bunker, rovovi i za odbranu uređene tvrde zgrade povezane u jedinstvene linije odbrane, o čemu je već bilo riječi, i kada se sa tim uporede mogućnosti jedinica NOV za rušenje i uništavanje tih utvrđenja, onda se, logično, osjeti krupna nesrazmjera. Očigledno je, naime, da taj sistem nije izgrađivan prije svega za to da se izdrži artiljeriska i aviopriprema napada, jer pripreme u takvom smislu, kako će se vidjeti, i nema u napadima jedinica NOV, već na prvom mjestu za to da bi pješadija, koja posjeda i brani pojedine linije odbrane, mogla izdržati i odbiti juriše naše pješadije. Kamen i beton bili su ovdje stvarno ono što je pješaka manje borbene vrijednosti i

nižeg morala trebalo izjednačiti sa borcem NOV u dinamičnoj i bliskoj noćnoj borbi.

Mada je težnja za odbranom što šire okoline naseljenih mjesta imala, kako se vidjelo, krupne političke, privredne i vojne razloge, ipak je druga težnja — da se snage odbrane drže što prikupljenije — postepeno pobjedila. Pokazalo se da pješadija razvučena na dugim odbranbenim linijama, između kojih postoje znatni međuprostori, nije bila u stanju da održi ove linije. Zbog toga se garnizon sve više prikuplja i ograničava na što manji prostor za odbranu. Prva linija odbrane postavljala se na ivicu naseljenog mjesta, pri čemu su korišćene sve pogodnosti koje ona pruža u uslovima kada napadač ne raspolaze artiljerijom i avijacijom, da bi se što više zasitila pješadiskim snagama i sredstvima. Neprijatelj, takođe, izdvaja znatne snage za rezerve, koje postavlja što bliže mjestima gdje predviđa njihovu upotrebu. Ove rezerve, sastavljene skoro isključivo od pješadije, bile su namjenjene da protivnapadima još u toku noći izbace uklinjene napadačeve snage.

Sve ove mjere, međutim, nisu se pokazale efikasnim. Malo je primjera slomljenih juriša jedinica NOV na prvoj odbranbenoj liniji. Ukoliko ih je bilo skoro redovno su posljedice izvjesnih grešaka u planu i organizaciji napada. Pod normalnim uslovima jedinice NOV su uvijek uspjevale da razbiju jedinstvo odbranbenih linija i da se ukline u naseljeno mjesto.

Zbog toga već prilično rano, a kasnije sve češće i toliko često da se to slobodno može uzeti kao pravilo, pješadiske jedinice boljeg kvaliteta neprijatelj ostavlja u unutrašnjosti naselja, formirajući na taj način snažno težište odbrane u užem djelu grada. Neprijatelj je time pokušao izbjeći da glavne snage pješadije angažuje same, bez podrške ostalih rodova u borbi u toku noći, da očuva jedinstvo odbrane i jedinice od razbijanja, makar i po cijenu gubitka dijela naselja, da bi u svanuće angažujući osnovne snage pješadije podržane artiljerijom, avijacijom, tenkovima itd., prešao u protivnapad. Ovim je stvarno neprijatelj sveo ulogu svojih snaga u toku noći —

i pješadije, u prvom redu, — na to da se očuvaju snage garnizona da bi mogle jedinstveno nastupiti u aktivnim radnjama u toku dana.

To su osnovne specifičnosti kada je riječ o ulozi pješadije u odbrani. Vidjeli smo čime su one bile uslovljene. Treba istaći još i to da je relativno veliki broj trupa koje su i objektivno, a i u očima boraca NOV, bile znatno slabije borbene vrijednosti, zatim prisustvo trupa boljeg kvaliteta, ali neobučanih za borbe u uslovima koje je NOV nametala i, najzad, mali broj trupa dobrog kvaliteta specijalno obučanih za te uslove (7 SS, 13 SS, 369 divizija i dr.), od kojih je dobar dio sa zakašnjenjem stigao u Jugoslaviju, uslovljavao takvu ulogu pješadije. Zato je neprijatelj time i pristupao da bi izbjegao uništavajuće udarce u toku noći i da bi u toku dana, koristeći svoja preimućstva povratio svoje pozicije. U toku dnevnih borbi u naseljenom mjestu uloga pješadije je bila kao i u normalnim uslovima i tu se ne bi imalo šta posebno isticati, sem da je, u odnosu na pješadiju NOV, bila u daleko povoljnijem položaju što se tiče podrške ostalih rodova, a i mjera za zaštitu od dejstva naše avijacije, tenkova i artiljerije kada se sa njima raspolagalo.

Uloga artiljerije i minobacača u odbrani

S obzirom na izmješanost trupa okupatora i kvislinga i veoma česte izmjene u sastavu, ojačanja pojedinih garnizona artiljerijom i minobacačima nisu bila ni jednaka niti stalna. Treba uzeti kao normalno da su okupatorske trupe bile daleko bolje snabdjevene artiljerijom i minobacačima nego kvislinške, koje su raspolagale dijelom naružanja stare jugoslovenske vojske i onim što su eventualno dobile od okupatora, što je bio rjeđi slučaj. Da bi se dobila jasnija slika o zasićenosti garnizona artiljerijom i minobacačima najbolje je da se na nekoliko konkretnih primjera to pokaže. U tablici je umjesto jedinica naveden broj boraca zato što su jedinice ponegdje bile toliko izmješane i iscjepkane da se zaista ne bi dobio jasan odgovor na postavljeno pitanje.

Naseljeno mjesto	Datum napada	Ukupan broj boraca	Broj artiljerijskih oruđa	Broj minobacača 81 m/m
Čazma	novembar 1943	760	2	2
Voćin	maj 1943	630	2	4
Tušilović	oktobar 1942	400	2	2
Hercegovac	maj 1944	376	2	2
Prozor	februar 1943	600	7	?
Glina	novembar 1943	540	7	15
Teslić	januar 1943	2.000	12	8
Virovitica	oktobar 1944	1.400	9	9
Sanski Most	oktobar 1943	1.170	5	8
Derventa	jun 1941	1.500	12	4
Prijedor	septembar 1944	1.420	8	10
Gospić	maj 1943	6.000	7	9
Blhać	novembar 1942	5.000	18	?
Tuzla	septembar 1943	3.300	25	6
Banja Luka	januar 1944	4.500	36	?
Banja Luka	septembar 1944	6.000	25	50

Navedeni primjeri pokazuju znatne razlike u broju oruđa i u onim slučajevima gdje je broj pješadiskih jedinica bio približno jednak. Kada bi se, prelazeći preko te činjenice, htjelo govoriti načelno onda bi se moglo reći da je puk bio ojačan sa 1—2 divizionu artiljerije i minobacača.²⁶⁾ I kod neprijatelja je, osobito kad su u pitanju manji garnizoni, bilo karakteristično da su pojedine jedi-

²⁶⁾ — Ovdje se govori i o takvim oruđima koja spadaju normalno u pješadisko naoružanje (pt oruđa, minobacači 81 mm) s obzirom da su takva oruđa dobivala veći značaj u djelovanju lakih jedinica, kakve su bile jedinice NOVJ, pa, uveliko, i neprijateljske.

nice raspolagale raznim kalibrima i vrstama oruđa. Tako je, naprimjer, posada Sanskog Mosta u oktobru 1943 g. raspolagala sa 2 haubice, 1 brdskim i 2 pt topa i 8 minobacača 81 mm; posada Teslića u januaru 1943 g. imala je jednu haubičku, jednu pt i jednu bateriju brdskih topova, a svaka baterija je imala po 4 oruđa i dve čete minobacača od po 4 oruđa.

Artiljerija i minobacači nisu u odbrani imali onu ulogu kakva im pripada u normalnim uslovima. Ovo, u prvom redu, otud što su jedinice NOV napadale na naseljena mjesta noću, što su prelazile u napade poslije iznenadne koncentracije snaga kao i zbog njihovog tajnog podilaženja na najbliža otstojanja ka prednjem kraju odbrane. Ako se napad produžavao u toku slijedećeg i narednih dana njihova uloga se povećavala. Dejstvo artiljerije i minobacača predstavljalo je značajan elemenat odbrane i onda kada je neprijatelj produžavao da se pasivno brani, a pogotovo kada je prelazio u protivnapade na uklinjene jedinice NOV.

Vatreni položaji artiljerije i minobacača brižljivo su odabirani i solidno fortifikaciski uređivani. Ovo je bilo neophodno usljed toga što su artiljerija i minobacači bili veoma privlačan objekat dejstva specijalnih djelova napadača (ubačenih jedinica, udarnih grupa, pojedinih napadnih kolona).

Gubitkom artiljerije neprijatelj je lišavan značajnog preimućstva, i, posebno, mogućnosti da, osobito po svanuću, pređe na aktivna dejstva. Sem toga, pored moralnog značaja, zaplenjena artiljerija najčešće je odmah korišćena za likvidaciju žarišta otpora u naseljenom mjestu. Zbog svega ovoga vatreni položaji artiljerije birani su u najsigurnijim rejonima i obezbjeđivani pješadiskim djelovima.

Uloga oklopnih jedinica u odbrani

I uloga oklopnih jedinica bila je umanjena time što su jedinice NOV napadale na naseljena mjesta noću. Sem toga, treba istaći da pojedini garnizoni — osobito manji

— nisu bili ojačani tenkovima pogotovu ako su ih branile kvislinške jedinice. Ukoliko su ih i imale to su bile manje jedinice — obično od voda do čete, čak i manje. Tako je garnizon u Sanskom Mostu prilikom napada u decembru 1942 g. raspolagao sa 3 tenka, u Banjoj Luci u prvom napadu sa 3, a u drugom sa 6, u Novom Mestu prilikom napada u novembru 1943 g. sa 6 tenkova i 2 oklopna automobila, u Gospiću u napadu maja 1943 g. sa 5, a u oktobru 1943 sa 12 tenkova, u Prozoru u napadu februara 1942 g. sa 12 tenkova, a u Zaječaru u napadu septembra 1944 g. sa 4 tenka i 3 oklopna automobila itd. Bili su to obično laki tenkovi. Treba istaći da je prisustvo tenkova u sistemu odbrane, bez obzira na njihov broj i na kvalitet, bilo veoma značajno preimućstvo neprijatelja, tim prije što jedinice NOV nisu raspolagale pt sredstvima.

Noću su tenkovi obično korišćeni kao pokretne rezerve ili kao nepokretne vatrene tačke na osjetljivim mjestima odbrane. Međutim, po svanuću tenkovi i oklopni automobili dobivali su mnogo veću ulogu, osobito u protivnapadima.

Daleko je, pak, značajnija bila uloga oklopnih jedinica u sklopu snaga koje su upućivane u pomoć napadnutim garnizonima. One su bile nosioci brzine dejstva, koja je bila presudna za ishod borbe oko napadnutog naseljenog mjesta. Treba istaći da su tenkovi i oklopni automobili bili, prije svega, namjenjeni ofanzivnim dejstvima. Stoga je većina oklopnih vozila bila dislocirana u većim centrima, odakle su korišćena na ugroženim pravcima. O tome će kasnije biti riječi.

Važno je spomenuti još i oklopne vozove, koje je neprijatelj u punoj mjeri koristio. Njihov značaj bio je veliki, bilo da su se nalazili u napadnutom mjestu, bilo da su upućivani kao pomoć. Mada su jedinice NOV uvijek nastojale da miniranjem željezničke pruge ograniče dejstvo oklopnog voza, koji se nalazi u napadnutom mjestu, ipak je on i kao nepokretna otporna tačka pretstavljao za njih krupan problem.

Uloga avijacije u odbrani

Značajno preimućstvo okupatora i kvislinga bilo je i angažovanje avijacije u odbrani naseljenih mjesta.

Aerodromi su bili raspoređeni tako da je bilo moguće za veoma kratko vrijeme ispoljiti dejstvo u ma kom pravcu i na ma kom mjestu. Oni su, vjerovatno zavisno od toga, i razmješteni (Zagreb, Banja Luka, Sarajevo, Beograd, Niš, Leskovac itd.).

Avijacija je, prije svega, predstavljala moćno i efikasno sredstvo za izviđanje, kako koncentracije i pokreta jedinica NOV, tako i za ispitivanje situacije u napadnutom naseljenom mjestu. Iz mnogih neprijateljskih dokumenata vidi se koliko je svestrano avijacija korišćena za ovaj zadatak.

Avijacija je korišćena i za napad na koncentrisane jedinice NOV, a pogotovu za dejstvo u toku samog napada, ukoliko se ovaj produžavao na slijedeći dan ili na više dana, što je sve više postajalo normalno. Protiv jedinica NOV, koje su bile pretežno lake pješadijske, avijacija je, prije svega, dejstvovala mitraljeskom vatrom i malim, protivpješadiskim bombama, kojih je mogla nositi velike količine. Teško da postoji i jedan ozbiljniji napad naših jedinica u koje neprijatelj nije dejstvovao protiv njih avijacijom.

Avijacija je, zatim, u odbrani vršila značajnu ulogu u pogledu održavanja veza između napadnutog garnizona i više komande u situaciji kada su zatajila ostala sredstva. Ovdje je osobito značajno održavanje veze između napadnutog garnizona, koji je ostao bez radioveze, i snaga koje mu idu u pomoć, u cilju koordinacije dejstava u pojedinim momentima. Tako, naprimjer, prilikom napada slavonskih jedinica na Voćin u januaru 1943 g., neprijateljska kolona, koja se kretala preko s. Huma ka Voćinu, tražila je od Štaba 1 gorske divizije da avionom prenese naređenje posadi Voćina »da izvrši napad u pravcu Huma«²⁷⁾.

²⁷⁾ — 8/5-1-101

I, najzad, avijacija se skoro redovno koristila za snabdijevanje napadnutog garnizona i evakuaciju ranjenika.

Kada se pritom ima u vidu da jedinice NOV nisu imale avijaciju i PA naoružanje, onda je očigledno preimućstvo neprijatelja i u onom slučaju kada je raspola-gao i manjim brojem aviona bilo kakvog tipa. Međutim, prilikom napada na značajnije centre najčešće su inter-venisali lovci i laki bombarderi talijanskog ili njemačkog vazduhoplovstva pored zastarjelih tipova kvislinških vaz-duhoplovnih formacija.

Noćnim napadom su jedinice NOV umanjivale tako-đe i ovo značajno preimućstvo neprijatelja, onemoguću-jući time upotrebu avijacije u odlučujućoj fazi napada — za vrijeme podilaženja i zauzimanja jurišnog položaja, vršenje proboja u cilju razbijanja jedinstva odbrane i osvajanja određenih pozicija u naseljenom mjestu. Posti-gavši ovakav uspjeh u toku noći one su umanjivale i efi-kasnost upotrebe neprijateljske avijacije.

Veze i komandovanje u odbrani

Bez obzira na često veoma šarolik sastav garnizona, kada je riječ o organizaciji i izvođenju odbrane, koman-dovanje svim snagama bilo je objedinjeno. Komanda od-brane naseljenog mjesta donosila je odluku o načinu od-brane, izrađivala plan za odbranu, rukovodila fortifika-ciskim radovima i organizovala vatreni sistem.

Kada je već organizacija odbrane sa fortifikaciskim radovima i vatreim sistemom bila izrađena smjena jedi-nica u garnizonu nije pretstavljala krupniji problem. No-va komanda nasleđivala je cjelokupnu organizaciju od-brane.

Organizaciji veze poklanjana je ozbiljnija pažnja. Sve otporne tačke bile su povezane sa komandama tele-fonskom linijom. Sem toga, komande pojedinih rejona odbrane naseljenog mjesta raspolagale su radiostanicama, pomoću kojih su održavale vezu kada su od ostalih dje-lova bile izolovane. Posebno treba istaći značaj radioveze

sa okolnim garnizonima a, pogotovo, veze između komande odbrane garnizona i pretpostavljene komande koja se nalazila u nekom drugom mjestu.

Treba istaći i to da je organizacija veze i komandovanje bilo zasnovano i obezbjeđeno određenom odbranbenom organizacijom. Čim dođe do poremećaja u jedinstvu odbrane logično dolazi i do poremećaja u održavanju veze i komandovanju. Stoga je osnovni uslov za normalno komandovanje bio da se održi jedinstvo odbrane.

Pozadinske službe u odbrani naseljenog mjesta

Naseljena mjesta bila su obično snabdjevena svim potrebama za duži period. To je bilo potrebno iz više razloga: prvo, time je garnizon bio osposobljen za dugotrajni otpor; drugo, bio je za duže vrijeme snabdjeven radi toga da poremećaj u doturu ne bi doveo u pitanje sposobnost garnizona za otpor; treće, garnizoni su bili otskočne daske za povremena ofanzivna dejstva protiv jedinica NOV i teritorija koje su ove kontrolisale.

Ukoliko se, međutim, ipak događalo da garnizonu u toku odbrane ponestane municije, hrane, sanitetskog materijala i sl. redovno je snabdjevan vazдушnim putem. Zbog toga su garnizoni, osobito većih neseljenih mjesta, pripremali pomoćne aerodrome. U pomenutom cirkularu Superslode u tom pogledu nalaže se:

»Garnizoni za koje se predviđa teškoća snabdjevanja običnim putem, moraju pripremiti jedno mjesto za snabdjevanje putem aviona jasno obeleženo i obuhvaćeno odbranbenim pojasima.«

U protivnom, materijal je bacan iz aviona padobranima ili bez njih.

Ranjenici su smješteni u već postojeće bolnice, ili su, iako rjeđe, transportovani vazдушnim putem.

Kao pravilo treba istaći da su garnizoni bili veoma dobro snabdjeveni ratnim materijalom, pa su zato, kao što je poznato, bili i najbolji izvori snabdjevanja za jedinice NOV.

Intervencija snaga spolja

Veoma značajna i specifična forma odbrane naseljenog mjesta u našem ratu bila je intervencija snaga iz okolnih garnizona ka napadnutom naseljenom mjestu. U tom smislu može se reći da su garnizoni u međusobnom odnosu pretstavljali neku vrstu spoljne rezerve jedan drugome. Teško bi se našao i jedan primjer da su jedinice NOV napale na naseljeno mjesto, a da neprijatelj nije preduzeo intervenciju snagama iz okolnih garnizona. Na to ga je gonila sudbina mnogih garnizona i posada detašovanih za obezbjeđenje značajnih objekata. Ovdje ćemo radi ilustracije značaja ove forme dejstva navesti nekoliko karakterističnih podataka iz neprijateljskih dokumenata. U bojnoj relaciji za oktobar 1943 g. »Zapovjedništva operativnog područja Lika« kaže se:

»...Još se uvijek kod nas ponavlja stara greška — držati pojedine samostalne posade, skoro bez ikakve međusobne veze... Ovakva posada... prepuštena sama sebi mora biti savladana...

Odmetnici su ovo točno procijenili, imali su slobodu kretanja i napadali su jednu po jednu posadu nadmoćnijim snagama. Uvijek su imali uspjeha i imat će ga, dokle se god bude ovako radilo...«²⁸⁾

U relaciji IV gorskog zdruga za februar 1943 g. stoji:

»Pri odbrani uporišta i naseljenih mjesta pokazalo se da je i manja pričuva izvan mjesta mnogo korisnija nego velika snaga unutar samog mjesta, koje partizani pri napadu redovito opkole, tako da je manevar snaga u mjestu skučen...

Uskupno djelovanje jakih operativnih partizanskih snaga nameće nam zahtjev da se ograničimo na čuvanje samo najmanjeg broja objekata i to sa jakim posadama koje će istodobno biti pričuve svaka za sve obližnje u slučaju napada« (podvukao P. M.).²⁹⁾

U jednom drugom dokumentu osobito je jasno izražena tendencija pojačavanja garnizona i isticanje neophodnosti njihove uzajamne povezanosti i pomoći:

»Zbog pojave jačih partizanskih snaga... ne odvajati ni bojne daleko jednu od druge i bez mogućnosti da im se pomog-

²⁸⁾ — 20/2-53

²⁹⁾ — 5/1-107

ne brzo i sa dovoljnom snagom. Pošto bi tako osamljene bile samo uništene.«³⁰⁾

Njemačke i talijanske komande određivale su posebne, mobilne jedinice, koje su imale zadatak da djeluju isključivo ofanzivno, a jedna od njihovih značajnih namjena bila je i pomoć napadnutim naseljenim mjestima. U već pomenutom cirkularu Superslode ističe se da »garnizoni moraju imati jednu ili više sopstvenih »mobilnih jedinica« određenih da se kreću po okolini radi nadzora iste, da potpomažu obližnje garnizone... « (podvukao — P. M.), a na drugom mjestu da više jedinice imaju i »mobilne rezerve« koje »vrše operacije većeg obima« ofanzivnog karaktera i »potpomažu napadnute garnizone«.

Od koliko velikog uticaja je ovaj oblik dejstva neprijatelja na ishod borbe oko naseljenog mjesta pokazuje ovaj podatak: od 70 poznatijih napada bilo je 12 neuspjelih usljed toga što je napadnuti garnizon dobio pomoć spolja. Najčešći slučaj bio je da su jedinice koje su napadale bile prinuđene da se povuku i odustanu od napada usljed toga što su neprijateljske snage iz drugih garnizona ugrozile i kompromitovale postignute uspjehe. Tako Štab 1 proleterske brigade u svom izvještaju od 16.10.1943 g. o napadu na Travnik kaže da se, poslije borbe noću 15/16. 10. u gradu, brigada povukla po naređenju zbog neprijateljske intervencije iz pravca Zenice sa 250—300 kamiona i 15—20 tenkova.³¹⁾

Kako su neprijateljske snage koje pružaju pomoć napadnutom garnizonu načelno otpočinjale dejstvo tek u svanuće to su naše jedinice, u slučaju kada su računale na krajnji uspjeh u napadu već u toku prve noći, a ovaj nije postignut, odustajale od daljeg napada, da se ne bi upuštale u borbu sa jačim snagama iz okolnih garnizona. Tako Štab 12 divizije 12.9.1943 g. naređuje:

»Neprijateljsko uporište Hercegovac još nije likvidirano. Dio poljoprivredne bojne je razbijen. Neprijatelj se iz utvrđenih zgrada energično brani i s time prisiljava naše jedinice

³⁰⁾ — Bojna relacija 1 gorskog zdruga za rujan 1943 g. — 18/4-11-59.

³¹⁾ — 21/1-3-709

na borbu preko dana. Međutim, kako postoji bojazan, da bi veća pomoć koja bi došla iz okolnih garnizona mogla da probije naše zasjede ovaj Štab izdaje naređenje za povlačenje.²²⁾

Načelno je intervenisala matična jedinica po naređenju štaba puka, divizije ili korpusa, čije su jedinice dislocirane po naseljenim mjestima i drugim objektima na jednoj prostoriji. Prema tome, tu se radi obično o jedinicama koje su najbliže ugroženom garnizonu i koje će zato moći ispoljiti u najkraćem vremenu svoje dejstvo. Ako je, međutim, napadnut neki značajniji centar pomoć upućuje i najviša jedinica i to često iz udaljenih garnizona. Poznato je, naprimjer, da je komanda njemačke 2 oklopne armije 31.12. 1943 g. uputila u pomoć napadnutoj Banji Luci 901 grenadirski oklopni puk koji se nalazio u rejonu Tuzle.

Neprijatelj je za pružanje ovakve pomoći napadnutim garnizonima imao veoma povoljne uslove. Radioveza mu je obezbjeđivala da u najkraćem vremenu dozna za napad, a zatim i da stalno prati razvoj borbe, a transportna sredstva i raspoložive oklopne i vazduhoplovne snage brzinu dejstva. Zato se u svim dokumentima koja tretiraju ovaj problem ističe značaj pokretljivosti i snabdjevenosti jedinica brzim transportnim sredstvima.

Ovdje, međutim, treba istaći da su protivmjere jedinica NOV bile veoma efikasne. Blagovremeno presjecanje komunikacija, koje je izvođeno noću sa početkom napada i postavljanje zasjeda najčešće je dovodilo do iznenadnih udara po neprijateljskim kolonama, koje su, ako već nisu bile uništene ili razbijene, bile zadržane toliko koliko je bilo potrebno za slamanje otpora napadnutog garnizona. Neprijatelj je uviđao uzroke neuspjeha i pokušavao je da nađe podesnije forme. Evo kako tu stvar postavlja u jednom uputstvu Glavni stožer Ministarstva oružanih snaga NDH od 1 marta 1943 g.:

»Ustanovljeno je, da partizani prigodom podhvata protiv nekog mjesta... prije napadaja rasporede zasjede u širem krugu oko dotičnog mjesta, zatvarajući uglavnom samo puteve kojima bi eventualno moglo doći pojačanje.

²²⁾ — 55-1-1129

Naša pak pojačanja redovno se kreću samo putevima, pa partizani nemaju velikih poteškoća da ih i sa relativno malim snagama zadrže dok partizanska glavna skupina ne švrši napad na napadnutu posadu.

Radi toga, prilikom slanja naših djelova i pojačanje napadnutoj posadi *načelno izbjegavati puteve i kretati se grebenima i podesnim pravcima (izvan puteva) u svrhu obilaska partizanskih zasjeda.*

Radi bržeg kretanja puteve koristiti do na 5 do 6 km ispred napadnutog mjesta, a potom preći na bojno kretanje grebenom ili podesnim pravcem — a putem uputiti samo manji dio snaga sa svrhom da priveže partizanske snage koje su u zasjedi...

*Uopće izbjegavati frontalni napad već uvijek težiti za obuhvatom...*³³⁾ (Sve podvučeno u originalu — P. M.)

Može se odmah utvrditi da ove postavke nisu izdržale kritiku prakse. Brzina, koja je ovdje zaista odlučujuća, ovim nije mogla biti obezbjeđena, a sem toga neprijatelj se na ovaj način odricao preimućstava u motorizovanim, artiljeriskim i drugim jedinicama, dejstvovao lakim, mobilnim pješadiskim djelovima, koji se, međutim, nikada nisu mogli mjeriti sa jedinicama NOV i njihovom sposobnošću za raznovrsne i brze manevre. Izučavajući mnogobrojne napade na naseljena mjesta autor ove studije našao je samo na jedan primjer uspjele primjene gornjih postavki koji bi zasluživao pažnju. Prema izvještaju 4 gorskog zdruga od 16.10.1943 g. o napadu jedinica NOV na Pakrac, neprijateljske snage upućene u pomoć iz Daruvara išle su u dvije kolone: prva, jača, kretala se zaočilaznim pravcem G. Daruvar — Trojeglava — Obrijež, a druga, slabija, drumom Daruvar — Pakrac u cilju vezivanja 18 brigade koja je obezbjeđivala napad sa toga pravca. Manevarska grupa stigla je u s. Obrijež neprijetečno, pa je prešla u napad.³⁴⁾

Jačina garnizona, sastav i kvalitet trupa

Jačina garnizona koji su branili naseljena mjesta bila je različita, ne samo zbog toga što su veća i značajnija naseljena mjesta posjedale i branile jače snage, već

³³⁾ — 1/35-141

³⁴⁾ — 49/10-93

i zbog vrlo čestih izmjena, koje su bile uslovljene dinamičnošću borbe na svakom dijelu teritorije. Ako bismo ovdje uopštavali onda bi se moglo reći da se jačina garnizona kretala od bataljona do divizije.

Raznorodnost sastava pojedinih garnizona bila je uslovljena već samim tim što je u čitavoj zemlji postojao sistem kvislinške vlasti koja se oslanjala na okupacione i svoje oružane formacije. Ako je u prvom periodu i bio veći broj garnizona sastavljen samo od pojedinih bataljona ili pukova okupatorskih snaga (Crna Gora, Dalmacija, Srbija itd.) ili samo kvislinških (Hrvatska, Bosna itd.), razvitak oružanog ustanka uslovio je da su se u nekim djelovima pojavile kvislinške snage (Ljotićevci, Neđićevci, ruski bjelogardejci, četnici Draže Mihajlovića, balisti, bjela i plava garda itd.), a, uskoro zatim, uslijedilo je pomjeranje demarkacionih linija između okupatora i, na kraju, stvaranje u najvećem dijelu zemlje njemačkih SS trupa, koje su na sebe preuzimale osnovni teret borbe protiv NOV. Skoro svakodnevne intervencije okupatorsko-kvislinških snaga na pravicima gdje su jedinice NOV prenosile svoje težište napada, ugrožavajući značajne političke i privredne centre ili komunikacije, uslovile su sve veću nestabilnost garnizona, a takođe i sve češće promjene njihovog sastava i sve veću izmješanost. Naravno, da je pri svem tom često uništavanje ili razbijanje pojedinih garnizona od strane jedinica NOV bio faktor prvorazrednog značaja. Uništeni garnizon morao je biti zamjenjen novim. Tome, razumije se, treba dodati i to da su se okupator i kvislinzi postepeno odricali držanja pojedinih naseljenih mjesta, jačajući posade onih koja su bila značajnija.

Izmješanost garnizona imala je još jedan ozbiljan razlog. Okupator je nastojao da kvalitativno slabije — osobito neke kvislinške jedinice, izmješa i ojača jedinicama veće borbene vrijednosti.

Sve rečeno najbolje će biti ilustrovati tabelarnim pregledom sastava nekih garnizona:³⁵⁾

³⁵⁾ — Podaci u ovoj i drugim tablicama uzeti su iz dokumenata koji se nalaze u Arhivu VII.

Mjesto i vrijeme	Njemaca	Talijana	Bugara	Ustaša	Domobrana	Četnika svih vrsta	Ruskih bjelogardejaca	Srpske Državne straže
Travnik — oktobar 1943	800			450	1.200			
Koprivnica — novembar 1943	210			170	760			
Virovitica — februar 1943				250	250			
Virovitica — novembar 1943	200			120	743			
Virovitica — oktobar 1944				481	883			
Banja Luka — januar 1944	1.500			700	2.500			
Banja Luka — septembar 1944	400			2.500	3.000	1.500		
Benkovac — septembar 1944	600			200		200		
Ivanjica — januar 1944	30		670					150
Prijedor — septembar 1944	60			260	800	300		
Užice — septembar 1944	2.000					200		500
Novo Mesto — oktobar 1943	20					350		
Zaječar — septembar 1944	250					500		500
Kraljevo — mart 1943	269		1.738				115	165
Konjic — februar 1943	150	500		1.000	300			

U kasnijem periodu, osobito poslije kapitulacije Italije, sve je manji broj garnizona u kojima ne bi bila bar i najmanja njemačka jedinica, najčešće iz SS formacija.

Treba, takođe, istaći da su komandama okupatorskih trupa neposredno bile potčinjene sve kvislinške jedinice na njihovom području. Do aprila 1943 g. izuzetak je bila NDH, ali su tada, odlukom njemačke Vrhovne komande, njemačke SS trupe preuzele neposredno obezbjeđenje i ove teritorije, stavivši pod svoju komandu i mjesne kvislinške snage.³⁶⁾ Pomenutim cirkularom Superslode određuje se da su »jedinice domobrana, aktivne ustaške milicije, »pripremljene« ustaške milicije i žandarmerija NDH, koje se nalaze u talijanskim »garnizonima« ili u zonama koje su povezane za njih, sa operativne tačke gledišta, potčinjene *potpuno i stalno* u pogledu upotrebe« . . . talijanskim komandama (podvučeno u originalu — P. M.), i dalje: »Formacije MVAC (četnici — P. M.) potpuno su i stalno potčinjene talijanskim komandama.«

Kvalitet ovih raznovrsnih trupa bio je veoma različit. Ne može se govoriti o istom kvalitetu kod raznih jedinica jedne iste armije, a pogotovo ne kod raznih vojski ili oružanih formacija. U našem slučaju mogli bi zaista napraviti podugu skalu, koja bi govorila o borbenoj vrijednosti i moralno-političkim kvalitetima raznovrsnih vojski ili oružanih formacija koje su se borile protiv NOV. Ovdje će se, međutim, pokušati da daju neke osnovne karakteristike tih raznih trupa koje su činile garnizone naseljenih mjesta, da bi se dobila što vjernija slika o pitanjima koja se obrađuju.

Svakako da su regularne trupe NDH — domobranstvo — i četnici Draže Mihajlovića bili najslabije borbene vrijednosti. Masa boraca i jedne i druge formacije bili su nasilno mobilisani i, u najvećem dijelu, nisu bili spremni da se do kraja bore protiv NOV. Pored toga, ove formacije nisu nikada — pogotovo kad je riječ o četnicima, bile dostigle stepen čvršće i solidnije vojne organizacije. Činilo ih je ljudstvo koje nije bilo spremno da se odlučno

³⁶⁾ — 33/15-156

bori protiv Narodnooslobodilačkog pokreta i kada bi se našlo u ozbiljnijoj borbenoj situaciji, bilo je spremno da se preda. Toga je bilo svjesno i njihovo rukovodstvo. Evo kako o tome rezignirano piše komandant 1 gorske domobranske divizije 10.12.1942, dajući uputstva potčinjenim komandama:³⁷⁾

»Preko godinu dana vodimo borbu protiv partizana, borbu koja se znatno razlikuje od redovite borbe... Za očekivati je bilo, da jedinice tolikog vremena imaju toliko iskustva da u svakom pogledu budu neprijatelju nadmoćnije. Na žalost tome nije tako...

Razlozi jesu: neznanje, lakoumnost, malodušnost, ležernost, sebičnost, ne shvatanje našeg obćeg stanja, lijenost, pomanjkanje patriotizma, ravnodušnost, nesavjesnost, kukavičluk, pomanjkanje volje, fatalizam, defetizam, fama o herojstvu partizana i još mnogi drugi razlozi...«

Ustaški logor iz Tešnja u izvještaju o padu Teslića u ruke partizana od 13.1.1943 g., između ostalog, saopštava:³⁸⁾

»Teslić je badava pao. Po izjavi učesnika... ljudstvo se sastojalo uglavnom od Slavonaca, nisu se htjeli boriti... Bilo je satnija (četa, P. M.), koje su se predale u cjelosti sa svom opremom, a da nije niti jedna puška opalila...

Ove njihove udarne čete (misli se na snage 1 proleterske divizije, koja je napadala Teslić — primjedba P. M.) imadu izvrsnu obuku, način osvajanja, pucanja, komandovanja...

...vojska je naša bila u velikom strahu, te se je u paničnom strahu dala u bjeg bacajući oružje...«

U mnogobrojnim dokumentima pojedini četnički komandanti žale se na slabu borbenost, disciplinu i organizovanost svojih trupa, upoređujući ih pritom sa jedinicama NOV koje, kako oni tu sami priznaju, prevazilaze neuporedivo u svakom pogledu njihove jedinice.

Poslije nekoliko uzastopnih udaraca koje je nanijela četnicima Glavna grupacija Vrhovnog štaba od forsiranja Neretve do oslobođenja Nevesinja i Kalinovika u martu i početkom aprila 1943 godine, vojvoda D. Jevđević, de-

³⁷⁾ — 5/5-101

³⁸⁾ — 15/10-171

legat Draže Mihajlovića u Hercegovini u pismu komandantima, komandirima i vojnicima od 13 aprila kaže:

»Po treći put u kratkom roku mi smo osramotili i naše zastave i našu vojnu slavu... Većina trupa je kurvanjski pobjegla sa bojnog polja ispred neprijatelja i brojno slabijeg i slabije nadruzanog ne zaustavivši se ni nakon trideset kilometara, ... Tim smo u času kada su partizani tučeni na sve strane pomogli neprijatelju da se pribere, a osramotili se pred Talijanima i Hrvatima (ustašama — P. M.) za sva vremena. Usled kukavičkog držanja nekih trupa, na kocki je sudbina naše organizacije i pokreta... Prilikom posljednje dve nedelje ispoljile su se sve gadosti i slabosti naših pojedinaca i pojedinih odreda. Jedni su klevetali oficire, drugi su preuveličavali snagu neprijatelja, treći su siti i pijani bežali ispred golih i bosih, gladnih i žednih dalmatinskih kukavica, četvrti su zanovetali da neće ići u akciju bez-pomoći talijanske vojske... Oni koji su bili junaci u pljački i klanju žena, bili su kukavice čim je prva puška pukla...«³⁹⁾

Jednom riječju domobrani i četnici nisu bili vojska koja se mogla ozbiljno suprotstaviti NOV. To je bogata praksa toliko puta potvrdila. Logično je zato što je bio veoma rijedak slučaj da je samo domobranskim ili četničkim jedinicama povjerena odbrana naseljenih mjesta. Okupator je uvijek ojačavao takve posade djelovima jedinica boljeg kvaliteta. Sem toga, treba istaći da su Njemci i ustaše i na druge načine pokušavali da učvrste domobranske snage. U tu svrhu su novomobilisani kontingenti upućivani na »izobrazbu« u Njemačku, odakle su se vraćali u t. zv. združove ili legionarske jedinice, koje su imale Njemce za vojne rukovodioce. To su već bile jedinice boljeg kvaliteta. Među četnicima je, takođe, bilo grupa ili specijalnih jedinica koje su bile sastavljene od svjesnih neprijatelja Narodnooslobodilačke borbe (oficiri bivše jugoslovenske vojske, žandarmi, agenti, popovi itd.), koje su se i upornije borile.

Ustaše su bili zakleti neprijatelji Narodnooslobodilačke vojske, i, mada su po organizaciji i disciplini više ličili na rulju nego na vojsku, u sukobima sa NOV borili su se do kraja, jer su bili svjesni da će za mnogobrojne počinjene zločine odgovarati pred narodnim sudom.

³⁹⁾ — BA-V-2079

Talijanske trupe, kao što je poznato, bile su veoma slabe borbene vrijednosti. Međutim, ne treba gubiti iz vida neke faktore koji su uticali da su ove trupe u našoj zemlji ispoljavale veću spremnost za borbu nego, naprimjer, u Africi. Takvi faktori bili su: prvo, velika neizvjesnost, pojačavana neprekidno propagandom, za sudbinu u zemlji gdje je bjesnio ustanak, u slučaju predaje; drugo, velika brojna i tehnička nadmoćnost nad snagama NOV, što, razumije se, nije moglo demoralizirajuće djelovati na masu manje-više apolitičnih talijanskih vojnika; treće, kada je riječ o napadima na naseljeno mjesto, ne treba zaboraviti da su ne samo talijanski vojnici, već i njihove komande, malo vjerovala u uspjeh ofanzivnih akcija protiv NOV i da su se, veoma rano, za razliku od Njemaca, orijentirali uglavnom na pasivnu odbranu, izgrađujući neobično solidan sistem odbrane svojih garnizona po naseljenim mjestima i raznim objektima. Često se činilo nevjerovatnim da su jedinice NOV svojim oskudnim pješadiskim naoružanjem savlađivale tako utvrđene garnizone branjene od jedinica koje su imale izdašnu podršku svih rodova vojske. I pored svega toga pokazalo se da talijanske trupe nisu nikada bile u stanju da izdrže energičan napad jedinica NOV. Svakako da su fašističke trupe —t. zv. »Crne košulje« — bile veće borbene vrijednosti.

Sigurno je da su bugarske trupe bile većih borbenih kvaliteta od talijanskih, iako nisu ozbiljnije provjerene u ranijem periodu (1942, pa i 1943 g.) u sudarima protiv većih jedinica NOV, a pogotovo ne u borbama oko utvrđenih naseljenih mjesta. Iz izvještaja 2 i 5 divizije NOV koje su u toku 1943 g. imale u Srbiji ozbiljnijih i težih sudara sa bugarskim trupama ističe se visoka borbena vrijednost specijalnih bugarskih jedinica (policiskih, lovačkih), dok se o regularnim jedinicama govori kao o vojsci osrednjih borbenih kvaliteta.

Borbena vrijednost njemačkih trupa je opštepoznata. Bilo da se radilo o SS postrojbama, folksdojčerskim, legionarskim i ostalim jedinicama, kod svih treba istaći visoke borbene kvalitete, organiziranost i disciplinu. Nije bio rijedak slučaj da su i manje njemačke jedinice ispo-

ljavale krajnju upornost u odbrani naseljenih mjesta, produžujući otpor i onda kada je sav ostali garnizon bio uništen. Tako je, naprimjer, u prvom napadu na Livno, jula 1942., grupa Njemaca pružala iz utvrđene zgrade otpor dva dana pošto je sav ustaški garnizon bio savladan. U napadu na Tuzlu, septembra 1943 g., oko 200 njemačkih vojnika pružilo je žilav otpor, pa zatim, kada je veliki garnizon bio uništen, preostali njemački vojnici su se probili ka Zvorniku. Treba uzeti kao normalno da je prisustvo i manjih njemačkih jedinica uticalo na podizanje čvrstine i upornosti neprijateljskih garnizona u odbrani. Ako imamo u vidu da je okupator nastojao da učvrsti mjesne kvislinške snage i njihove organe vlasti, jer je time stvarao uslove i za širenje njihovog uticaja na terenu, onda je logično da su jedinice NOV bile angažovane i u smislu razbijanja takvih kvislinških uporišta. To je, uostalom, bio i najlakši način da se sa relativno malo žrtava dođe do prijeko potrebnog ratnog materijala. Sem toga, i iz političkih razloga nije bilo oportuno dozvoliti postojanje takvih kvislinških garnizona po naseljenim mjestima. Zbog toga su oni obično bili veoma brzo likvidirani. Ukoliko su ih pojačavale njemačke jedinice onda je razumljivo da su i odluke štabova NOV o napadu na takve garnizone saobražavane tome, kako u pogledu odnosa snaga, tako i u pogledu upornosti u napadu. Tako, naprimjer, Štab 3 hercegovačke brigade 11.12.1943 g. u svojoj zapovijesti za napad na Bileću ističe:⁴⁰

»Ako se u Bileći nalaze samo četnici grad se mora zauzeti. U slučaju da grad budu branile Švabe napasti ih uporno, ali ne pod svaku cijenu...«

Ovakva odluka donesena je na temelju pretpostavke da grad brani oko 700 četnika, pa je u napadu bilo angažovano svega 328 boraca ove brigade. Eventualno prisustvo još i neke njemačke jedinice izmjenilo bi odnos snaga do te mjere da bi bilo pogrešno napadati po svaku cijenu.

⁴⁰) — 9-1-1151 I.

II

PRIPREME I ORGANIZACIJE NAPADA

Napad na utvrđeno naseljeno mjesto predstavlja složeno borbena dejstvo, pogotovo ako se izvodi noću. Sve do Drugog svjetskog rata, prema zvaničnim shvatanjima skoro svih armija, u noćnom napadu mogli su se postavljati veoma ograničeni ciljevi koji nikako nisu prelazili okvire skromnih taktičkih zahtjeva. U Drugom svjetskom ratu noćne borbe su se češće primjenjivale, osobito uz korišćenje osvjetljavanja, mada se kod izvesnih armija i danas sa dosta opreznosti i skepse gleda na ova dejstva.

Iskustvo NOV je pokazalo da se noćnim napadom mogu rješavati i krupniji zadaci, ali samo pod uslovom da organizacija i priprema za dejstvo budu besprekorno sprovedene. Prije svega, bilo je neophodno raspolagati detaljnim i što tačnijim podacima o neprijatelju. Ovdje se ne radi, kada je riječ o napadu na naseljeno mjesto, samo o broju vojnika, njihovom noružanju, planu odbrane i fortifikacionoj organizaciji, kao osnovnim pitanjima, već je nužno raspolagati onim, naoko sitnim detaljima, kao što su: tačan raspored bunkera, precizno označena utvrđenja, za odbranu pripremljene zgrade, sa tačnim podacima o posadi, rasporedu štabova i organizaciji veza, vatrenim položajima artiljerije, podesnim prilazima itd. Zatim, neophodno je izraditi, pored odgovarajuće ideje i grupisanja snaga, detaljan plan rada i najnižih jedinica, da bi cjelokupno dejstvo moglo da se odvija prema osnovnoj za-

misli i da bi se sačuvao red u borbenom poretku uz maksimalnu inicijativu svake jedinice, pa i pojedinog borca.

Zbog takvog značaja priprema i organizacije napada, kao i zbog niza specifičnosti u pogledu forme kroz koje je to ostvarivano, neophodno je upoznati se sa osnovnim pitanjima koja su rješavana u okviru priprema za napad na naseljeno mjesto.

Prikupljanje podataka o neprijatelju

Ako se radilo o noćnom napadu na utvrđeno naseljeno mjesto iskustvo je pokazalo da je više nego uobičajeno jedan od osnovnih uslova za uspjeh bilo svestrano poznavanje neprijateljske odbrane. Ne raspolagati takvim podacima, a napasti na utvrđeno i dobro branjeno naseljeno mjesto, značilo je ili pretrpjeti neuspjeh ili postići uspjeh uz krupne i nepotrebne žrtve. Zato su, zaista, i rijeki takvi napadi. Među mnogobrojnim noćnim napadima nailazi se svega na nekoliko takvih u kojima je neuspjeh bio prouzrokovan nepoznavanjem neprijatelja. Radi ilustracije ovdje ćemo ih ukratko izložiti.

U januaru 1943 g. izvršen je napad na Gračac, pri čemu se odluka za napad zasnivala na zastarjelim podacima o garnizonu. Međutim, u Gračac su bile pristigle jake talijanske snage, odakle su imale preći u napad u sklopu operacije »Weiss-1« u Četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi.⁴¹⁾

Osnovni razlog za neuspjeh napada 5. divizije na Užice u septembru 1944 g. bio je što se nije znalo da je u garnizon stigla jedna kolona 7 SS »Princ Eugen« divizije u jačini od 1.500 vojnika, što je, razumije se, sasvim izmjenilo odnos snaga u korist neprijatelja.⁴²⁾

U svom izvještaju o neuspjelom napadu na Glinu Štab 4 korpusa NOVJ 4.12.1943 g. konstatuje da je odluka

⁴¹⁾ — Relacija 6. divizije — 21/1-799

⁴²⁾ — 8-3-782 — izvještaj 5. divizije

za napad bila zasnovana na podacima o tome da je neprijateljski garnizon užurbano napuštao grad.⁴³⁾

»...na osnovu izvještaja o izvlačenju neprijatelja iz Gline ubrzana je koncentracija, a na osnovu izvještaja da se je pola posade izvuklo, da je neprijatelj porušio Karlovački most donešena je odluka za napad, što sve nije bilo tačno...«

U izvještaju 2 proleterske brigade od 11.1.1944 g. o neuspjelom napadu na Ivanjicu konstatuje se:⁴⁴⁾

»Naša ob. služba mislimo da je ovoga puta podbacila, jer je Bugara umjesto 200 bilo 670 (jedan bataljon)...«

Takođe su, prilikom napada na Kupres u avgustu 1942 g., Gospić maja 1944 g., Koprivnicu u oktobru 1944 g., na Đakovo u decembru 1943 i na Tuzlu u januaru 1944 g., nedostajali tačni podaci o neprijatelju, što je, kako se iz dokumentacije vidi, bio osnovni uzrok za neuspjeh u tim napadima.

Nedostatak tačnih podataka o neprijatelju bio je razlog i slabih odluka i planova za napad, pa time obično i neuspjeha. Ovako, naprimjer, 18 brigada 12 divizije objašnjava uzroke neuspjeha u napadu na Đakovo u svom izvještaju od 15.12.1943 g.:⁴⁵⁾

»Zbog nepotpunih podataka o smještaju neprijatelja jedinice su nastupale u grad u 7 kolona (jačine čete) s pretpostavkom da prihvate borbu tamo gdje neprijatelj pruži otpor. Nastupanje se vršilo uzduž svih ulica koje sa raznih pravaca vode u središte grada...«

U toku borbe ispoljila se brojčana nadmoć neprijatelja, koja je kod ovakvog vida borbe bila presudna. Ta nadmoć davala je neprijatelju mogućnost brzog i nesmetanog manevrisanja, te je na taj način u nekoliko mahova prisilio naše jedinice da napuste zauzete položaje i da se vraćaju natrag, jer se banda pojavila iza leđa i sa bokova.«

Ovim smo, međutim, iscrpli i sve primjere neuspjeha usljed nedovoljnog poznavanja neprijatelja, koji bi bili dostojni pažnje. Treba imati u vidu da je u osnovi koncepcije o partizanskom ratu posebno izražen zahtjev da se što je moguće više izbjegavaju nepotrebni gubici, da

⁴³⁾ — 33-2-424

⁴⁴⁾ — 6-5-733

⁴⁵⁾ — 16-2-881

odnos u gubicima mora biti daleko u korist partizanskih snaga, ako se želi postići konačna pobjeda. Ovo je, takođe, moralo biti i u osnovi zamisli štabova NOV za napade na naseljena mjesta. Prvi uslov za to bilo je prikupljanje detaljnih podataka o garnizonima na koje se želi napadati.

Teritorijalna organizacija službe obavještavanja i prikupljanja podataka o neprijatelju vezana za partizanske odrede, bila je postavljena tako da je obezbjeđivala neprekidno praćenje stanja i promjene u garnizonima po naseljenim mjestima. Ova služba bila je solidan izvor podataka za naše štabove. U dokumentaciji viših štabova nailazimo na redovne 7-dnevne ili 15-dnevne izvještaje u kojima se bilježe sve promjene kod neprijatelja, pri čemu, naravno, iznošenje novih podataka o pojedinim naseljenim mjestima zauzima osnovno mjesto. Ovako česti redovni izvještaji bili su potrebni radi izmjena po garnizonima koje su se, takođe, često događale, pa su i izveštaji kojima su jedinice raspolagale brzo zastarjevali. Tako u analizi neuspjeha u napadu na Koprivnicu Štab 32 divizije u izvještaju od 26.10.1944 g. zaključuje:⁴⁶⁾

«...Ob. služba nije mogla dati zadovoljavajuće rezultate iz razloga što su nepoznate snage iz uporišta Đurđevac, Virje, Novi-grad probile se do Koprivnice, pa je stanje jačine posada bilo teško provjeriti...»

Za ona naseljena mjesta koja su dolazila u obzir za napad izrađivane su pregledne i detaljne skice, na kojima je prikazivan cjelokupan sistem fortifikacijske organizacije i raspored snaga određen planom odbrane. Na uvećani plan naseljenog mjesta i njegove bliže okoline unošeni su svi detalji: bunker, minska polja, žičane prepreke, uređene tvrde zgrade za odbranu, tačan raspored i broj vojnika i naoružanja po bunkerima i zgradama, mjesta štabova, slagališta, vatreni položaji artiljerije i minobacača. Na skicama su isto tako označena slaba mjesta u odbrani, mogući prolazi kroz pojedine linije odbrane, rejoni koje brane trupe boljeg kvaliteta i trupe slabije borbene vrijednosti, itd.

⁴⁶⁾ — 5-2-551 B

Kako se iz dokumentacije vidi veoma je malo borbenih zapovjesti za napad na naseljena mjesta koje u prilogu nisu imale ovakve skice. Tok napada izložen u operativnim izvještajima najvećim dijelom potvrđivao je tačnost podataka datih u ovim skicama. Skica grada Prijedora iz septembra 1944 g., koju ovdje donosimo, je kopija originalne skice koja je bila priložena borbenoj zapovjesti za napad 5 bosanskog korpusa NOVJ.

Neprijatelj se često u svojim dopisima i izvještajima žalio na veoma dobru obavještenost jedinica NOV. Tako se u »bojnoj relaciji I zbornog područja« za septembar 1943 g. kaže.⁴⁷⁾

»Obslužba kod odmetnika jako je razvijena i uvijek imaju točne podatke... o našim snagama po posadama, te uvijek upotrebljavaju veće snage za savlađivanje naših posada.«

I na drugom mjestu zapovjednik posade Ludbreg:⁴⁸⁾

»Obavještenost partizana i tih seljaka (misli na one iz okoline Ludbrega — P. M.) je frapantna, oni sve bolje znaju i bolje su upućeni nego ovo zapovjedništvo...«.

Onda kada nedostaju tačni ili najnoviji podaci o garnizonima, a neodložni su i hitni preduzimalo se i nasilno izviđanje. Ponekad su tim putem provjeravani podaci dobijeni preko obavještajnih organa. 24 oktobra 1943 g. Štab 1 proleterske divizije naredio je potčinjenim jedinicama da preduzmu nasilno izviđanje Travnika »u cilju pribavljanja podataka o neprijateljskim snagama i njihovom rasporedu«.⁴⁹⁾ Ovakvo izviđanje vršila su specijalna borbeno odjeljenja, a ponekad se za tu svrhu koristio i demonstrativni pritisak jačih snaga.

Tačni i detaljni podaci o odbrani naseljenog mjesta omogućavali su da se stvori najbolja zamisao za napad i izradi plan napada, a zatim jedinicama dadu sasvim konkretni zadaci, pri čemu se određivalo koje bunkere, tvrde zgrade, ulice i na koji način imaju zauzeti.

⁴⁷⁾ — 19-2-53

⁴⁸⁾ — 6-10-94 — Izvještaj od 28. 6. 1943 godine.

⁴⁹⁾ — 8/2-2-705

Stvaranje povoljnog odnosa snaga

Rješavanje ovog problema od strane štabova jedinica NOV koji su planirali napade na naseljena mjesta bilo je uslovljeno nizom specifičnih okolnosti, pa je i bilo rješavano kroz specifične forme. Ovdje će se iznijeti neke od tih osnovnih okolnosti i uticaj koji su ispoljile na rješavanje ovog problema:

1. Snaga neprijateljske odbrane naseljenih mjesta izražena u solidnosti fortifikaciskih radova i veličini posade neprekidno je jačala. Od kraja 1943 g. neprijateljske snage u Jugoslaviji nisu, istina, u cjelini brojno jačale, ali su i dalje jačali garnizoni, ne samo u fortifikaciskom pogledu, nego i na taj način što se broj posjednutih naseljenih mjesta smanjivao.

2. Jedinice NOV bile su u tehničkom pogledu neuporedivo slabije. One su, ustvari, raspolagale do 1944 g. sa onim što su zaplijenile od neprijatelja. Krajem 1943 i, posebno, u toku 1944 g. one su od Saveznika primile izvjesnu pomoć u ratnom materijalu, koja nije bila dovoljna, ali je ipak ublažavala ovaj inače veoma oštar problem. Neprijatelj je, osobito u prvom periodu, bio nadmoćniji i u osnovnom pješadiskom naoružanju. Posebno je bio nadmoćniji u svim tehničkim rodovima i službama, koje su se tek tokom rata postepeno i dosta sporo razvijale u sastav jedinica NOV. Taj razvoj je bio uslovljen u prvom redu količinama naoružanja i opreme koju su one zaplenjivale. Treba istaći da se oteto teško naoružanje i tehnika morala uništiti u uslovima jačih neprijateljskih ofanzivnih operacija, a postojeće jedinice tehničkih rodova i službi rasformirati. To je osobito karakteristično za 1942 i 1943 g., kada je okupator bio još dovoljno snažan da jakim snagama vodi nekoliko zamašnih ofanziva protiv glavnine NOV (Treća, a osobito Četvrta i Peta ofanziva).

Krajem 1943 i u toku 1944 g. jedinice NOV su u napadima na naseljena mjesta, gledano u cjelini, ipak do izvjesnog stepena popravile odnos i u tehničkim rodovima i službama, osobito u artiljeriji i minobacačima, u svoju korist, mada taj odnos nije nikada ni izbliza dostigao u

prosjeku odnos od 3 : 1. Tako iz priložene tablice odnosa snaga proizilazi da je srednji odnos snaga u artiljeriji i minobacačima do jeseni 1943 g. ili, bolje rečeno, do kapitulacije Italije, kada je za NOV nastupila u izvjesnom stepenu prekretnica, usljed toga što su njene jedinice zaplijenile prilično velike količine artiljeriskih i minobacačkih oruđa, i što su od tada počeli primati pomoć od Saveznika, bio 1,3 : 1 u korist neprijatelja, a od tog vremena pa do kraja 1944 g. 1,2 : 1 u njenu korist. U ostalim tehničkim rodovima i službama, posebno u tenkovima i avijaciji, taj se odnos mnogo sporije mijenjao u korist NOV.

Nedostatak municije pretstavljao je poseban problem za NOV. Međutim, i pored stroge štednje sve teže i dugotrajnije borbe iziskivale su sve veće količine municije, a izvor snabdjevanja bio je isključivo plin, sem u 1944 g., kada je, kao što je već rečeno, pomoć Saveznika samo do izvjesnog stepena ublažavala taj nedostatak. Poseban problem u tom pogledu bilo je snabdjevanje municijom artiljeriskih i minobacačkih jedinica, koje su raspolagale oruđima najraznovrsnijih kalibara i modela, zbog čega im često zaplijenjena municija nije ni odgovarala.

Pored toga, treba podvući i neuporedivo manje mogućnosti jedinica NOV u transportu, što je za jedan tako dinamičan rat od velikog značaja. Okupator je bio u stanju da u veoma kratkom vremenu angažuje u borbi jedinice prebacujući ih sa veoma velikih udaljenja, što jedinice NOV nisu mogle učiniti. Na tim prednostima neprijatelj je, kako smo vidjeli, zasnivao jednu od efikasnijih formi aktivnog dejstva u odbrani naseljenih mjesta.

3. Veoma značajan faktor koji je bitno uticao na rješavanje problema odnosa snaga bio je stepen borbenih kvaliteta neprijateljske jedinice koja brani naseljeno mjesto i jedinice NOV koja treba da izvodi napad. Od toga da li su se branile njemačke ili talijanske ili domobranske itd. jedinice zavisilo je i određivanje jedinice koja će izvršiti napad, a pogotovo rješenje pitanja prednosti odnosa snaga koje treba postići. U prvom napadu na Teslić 2.1. 1943 g. djelovi 1 proleterске divizije potpuno su uništili

domobransko-ustaški garnizon od blizu 2.000 vojnika⁵⁰⁾, pri čemu su i brojno i, pogotovo, tehnički bili neuporedivo slabiji. U drugom napadu na isto mjesto, kojeg je nakon nekoliko dana posjelo oko 1.000 njemačkih vojnika, a koji je otpočeo 12 februara sa istim snagama, uspjeh nije postignut.

Bez poznavanja navedenih faktora ne bi bilo moguće analizirati postavljeni problem. Prije nego što se pređe na konkretne uslove koji su omogućavali postizanje povoljnog odnosa snaga u napadima na naseljena mjesta potrebno je razmotriti još jedno načelno pitanje, čije pravilno tretiranje pretstavlja polaznu osnovu za razumjevanje našeg rata u cjelini, pa u tom okviru i napada na naseljena mjesta. Osnovni zakon partizanskog ratovanja sastoji se u tome da u cjelini slabije, često neuporedivo slabije snage pobjeđuju jačeg neprijatelja na taj način što će u konkretnim bojevima i operacijama tući slabijeg i, po mogućstvu, što slabijeg neprijatelja. Taj zakon se često (simbolično) izražava ovako: 10 : 1 u korist neprijatelja kada se uzme odnos u cjelini, a 10 : 1 u korist partizana na bojnom polju. Ovaj zakon, moglo bi se reći, još više važi za »prošireni«, »kombinovani« rat, kakav su vodile NOV i POJ u periodu od 1942 do pod kraj 1944 g., jer su ovdje bile sve rjeđe one tipične partizanske akcije zasnovane na prepadu a sve češća krupna ofanzivna dejstva protiv utvrđenog i za odbranu pripremljenog neprijatelja, među koja, u prvom redu, spadaju napadi na utvrđena naseljena mjesta. Prema tome, NOV i POJ su tukli brojno i tehnički jačeg neprijatelja u cjelini, oni su ga pobjeđivali, drobeći neprekidno njegove snage kroz akcije u kojima je ostvarivan što je moguće povoljniji odnos snaga. Pritom, razumije se, osnovni kriterij ne mogu biti četnici ili domobrani, već, svakako, vojska viših borbenih kvaliteta (ustaše, Bugari, Njemci, itd.).

Za ovo postoji dovoljno i pozitivnih i negativnih dokaza iz dejstava NOV i oni se, prije svega, nalaze u napa-

⁵⁰⁾ — Podatak iz direktive Ministarstva oružanih snaga NDH — Arhiv VII. — 14/4-113.

dima na naseljena utvrđena mjesta. Ovdje ćemo navesti nekoliko negativnih primjera, koji su, u tom pogledu, veoma poučni. Kao prvi neka posluže napadi 6 i 8 udarne divizije na Gospić u periodu april-maj 1943 g. Analizirajući uzroke neuspjeha napada na Gospić Štab 1 hrvatskog korpusa NOV u svom operativnom izvještaju od 31.5.1943 g. piše:⁵¹⁾

»Napad nije uspio iz ovih razloga: neprijatelj je bio brojno jači i u dobro utvrđenim položajima sa dobro organizovanim planom odbrane. Borio se uporno jer su gro njegovih snaga sačinjavali zlikovci — stari ustaše...«

Prema neprijateljskim dokumentima⁵²⁾ Gospić je branio garnizon čija je snaga bila: 6.000 vojnika, 21 mitraljez i 24 puškomitraljeza, 9 minobacača, 7 topova i 5 tenkova. Napadale su ga po dvije brigade iz 6 i 8 divizije, čije je naoružanje tada bilo: 2.793 puške, 247 automatskih oruđa, 35 minobacača i topova i 4 tenka.⁵³⁾ Razumljivo je da ovakve snage nisu bile dovoljne da likvidiraju veoma utvrđen i jak garnizon koji je bio riješen da se bori do kraja.

Isto tako nije uspio napad tri bataljona 2 krajiške brigade (ukupno oko 600 boraca na Brezu 18.12.1943 g. koju je branilo 1.000 vojnika 7 SS »Princ Eugen« divizije, veoma dobro naoružanih i utvrđenih.

U napadima na Bosanski Novi i Sanski Most u novembru i decembru 1942, na Bugojno i Kupres u julu i avgustu 1942, na Koprivnicu i Križevce u oktobru 1944, na Zenicu u septembru 1944 i još u nekoliko napada na manja mjesta nije bilo, takođe, pravilno riješeno pitanje odnosa snaga, što je bio osnovni ili jedan od osnovnih razloga njihovog neuspjeha. Ali, to bi ujedno bili i svi poznatiji napadi u kojima taj problem nije pravilno riješen. U mnogobrojnim drugim napadima viđeće se da je

⁵¹⁾ — 5/1-5-419

⁵²⁾ — Bojna relacija »zapovjedništva operativnog područja Lika« za period 10. 4. do 4. 6. 1943 godine.

⁵³⁾ — Prema podacima iz dokumenata od 20. 4. 1943 i 10. 5. 1943 — Arhiv VII — 2-32-796 i 2-6-826 A.

tome problemu posvećena potrebna pažnja i da je njegovo pravilno rješenje u svakom konkretnom slučaju predstavljalo bitan uslov postignutog uspjeha.

Sada se može preći na analizu nekih osnovnih uslova koji su omogućavali, u cjelini brojno i tehnički slabijoj NOV, stvaranje povoljnog odnosa snaga u napadima na naseljeno mjesto.

Prvi i osnovni uslov koji je to omogućavao bio je činjenica da je inicijativu u ratu kao cjelini imala NOV. To je bio partizanski rat u kome je okupator, težeći da održi okupacioni sistem, bio sasvim sputan i vezan za političke i privredne centre i komunikacije. Ne obezbjediti te centre i komunikacije značilo bi stvarno odreći se okupacije i ostvarenja njenih ciljeva. Zato je jedan od osnovnih razloga neuspjeha manjih ili većih povremenih ofanzivnih operacija koncentrisanih snaga okupatora bio upravo u tome što su ga snage NOV svojim protivdejstvima po oslabljenim centrima i komunikacijama brzo nagonile da se odriče ofanzivnih akcija i da se vraća u ugrožene centre i na obezbjeđenje komunikacija, prelazeći na taj način ponovo u odbranu i prepuštajući inicijativu NOV. Sigurno je, naprimjer, da bi Talijani daleko energičnije intervenisali svojim snagama od Mostara ka dolini Rame gdje je glavnina NOV, da bi razbila neprijateljsku Četvrtu ofanzivu, prešla u protivofanzivu i nanijela poražavajuće udarce talijanskoj diviziji »Murđe«, da se nisu plašili za sudbinu Mostara i njegovog veoma značajnog rudarskog basena. Zato je komandant divizije »Murđe« nekoliko puta u telegramima 6 armiskom korpusu isticao da »sve vijesti potvrđuju neprijateljsku namjeru da napadne Mostar . . . «⁵⁴), iako takve namjere kod Glavne operative grupe NOV nije bilo.

Nasuprot tome, snage NOV nisu bile ničim vezane, one su bile operativno slobodne u najvećem stepenu. One nisu imale neprekidan, a najmanje ne frontalni dodir sa neprijateljem, štaviše ni onda kada su branile slobodnu teritoriju, jer se i njena odbrana zasnivala, prije svega,

⁵⁴) — Arhiv VII — neregistrovano.

na ofanzivnim dejstvima. Njene jedinice bile su razmještene na širokom prostoru, preko čitave teritorije zemlje, spremne da u svakom momentu krenu na izvršenje nekog borbenog zadatka u bilo kom pravcu i na bilo koje udaljenje.

Takav odnos uslovljavao je mogućnost koncentracije nadmoćnih snaga za izvođenje planiranih ofanzivnih dejstava, pa, prema tome, i za izvođenje napada na određeno naseljeno mjesto.

Drugi uslov vezan je neposredno za ideju i plan napada, koji su postavljeni tako da se istaknu ona preimućstva koja je mogla da obezbjedi NOV, a parališu preimućstva neprijatelja. Radi se o tome da su štabovi naših jedinica stvarali ideju napada i plan dejstva tako da se, što je moguće više, istakne uloga pješadije i njenog lakog naoružanja, a zatim uloga borca i njegovih moralnih i borbenih kvaliteta: samoprijedora, snalažljivosti, odlučnosti i samoinicijative, a da se što više smanji uloga i značaj fortifikacije i moćnog vatrenog sistema, a potom artiljerije, avijacije i oklopnih jedinica. Osnova ideje u napadu i plana cjelokupnog dejstva bila je u postizanju iznenađenja, vanrednog tempa razvitka borbe i ekonomiji snaga koja se postizala stvaranjem odlučujuće nadmoćnosti u samom napadu na račun onih snaga koje su imale zadatak da otsjeku napadnuto naseljeno mjesto i spriječe efikasnu pomoć jačih neprijateljskih snaga iz okolnih garnizona.

Ovakvi uslovi su omogućavali pozitivno rješenje problema stvaranja povoljnog odnosa snaga. Budući da su bili pritom veoma specifični, razumije se da je i samo rješenje — stvaranje takvog odnosa — u velikom stepenu specifično i utoliko bi bilo pogrešno razmatrati ga sa stanovišta koje važi za t. zv. normalne uslove, jer bi takvo, mehaničko upoređivanje, dalo sasvim pogrešnu sliku o čitavom pitanju. Da bi se, međutim, dobila vjerna pretstava o tome najbolje je pogledati ove dvije tablice. Prva pokazuje odnos snaga kakav je bio ostvaren u najpoznatijim uspjelim, a druga u neuspjelim napadima na naseljena mjesta.

I. Odnos snaga u

Naseljeno mjesto	Datum napada	Neprijateljske	
		Broj vojnika i pripadnost	Autom. oruđa
Jajce	24.11.1942	1.200 domobrana i ustaša — podjednako	?
Tušilović	23.10.1942	400 domobrana i ustaša	16
Prozor	17. 7.1942	400 ustaša	16
Livno	4. 7.1942	900 ustaša i domobrana	22
Ključ	29. 7.1942	600 ustaša	?
Bihać	2.11.1942	4.500 domobrana i ustaša	?
Teslić	1. 1.1943	2.000 domobrana 250 ustaša	72
Voćin	5. 1.1943	50 domobrana, 160 ustaša, 70 legionara	10
Prozor	15. 2.1953	600 Talijana	?
Jablanica	20. 2.1943	900 Talijana	23
Krašić	2. 1.1943	550 ustaša i domobrana	22
Imotski	9. 2.1943	1.200 ustaša	55
Posušje	9. 2.1943	ustaša i 1.000 domobrana	?
Velika Kladuša	20. 6.1943	1.500 domobrana i ustaša	?
Slunj	18. 6.1943	500 domobrana i ustaša	?

⁵⁵⁾ — Gdje nije bilo moguće ustanoviti tačno stanje, podaci su izostali.

uspjelim napadima ⁵⁵⁾

snage		Naše snage				odnos		
Art. i min. oruđa	Oklopn. vozila	Broj boraca	Autom. oruđa	Art. i min. oruđa	Oklopn. vozila	u broju boraca	u autom. orudima	u art. i minob. orudima
7	1	3.000	?	2	—	1:2,5		3,5:1
4	—	1.000	?	1	1	1:2,5		4:1
1	—	900	?	1	—	1:2		1:1
2	—	1.200	?		—	1:1,3		
?	—	1.000	?	5	—	1:1,8		
26	—	7.500	?	11	—	1:1,7		2,4:1
20	—	1.700	70	9	—	1,3:1	1:1	2,2:1
4	—	400	20	2	—	1:1,4	1:2	2:1
7	8	2.000	?	?	—	1:3,8		
10	—	1.200	?	?	—	1:1,3		
1	—	820	42	2	—	1:1,5	1:2	1:2
3	—	2.000	?	12	—	1:1,6		1:4
?	—	1.400	?	7	—	1:1,4		
?	—	2.300	140	13	—	1:1,5		
?	—	1.400	70	6	—	1:3		

Naseljeno mjesto	Datum napada	Neprijateljske	
		Broj vojnika i pripadnost	Autom. oruđa
Cetingrad	17. 6.1943	400 domobrana i ustaša	?
Zvornik	3. 7.1943	1.130 ustaša 460 legionara	?
Bugojno	22. 8.1943	450 ustaša	?
Voćin	8. 5.1943	680 domobrana	32
Našice	4. 6.1943	550 domobrana i ustaša 25 Njemaca	20
Varaždins. Toplice	27. 9.1943	81 domobran i 150 Njemaca	
Tuzla	29. 9.1943	2.230 domobrana, 600 ustaša i 200 Njemaca	150
Ludbreg	2.10.1943	520 domobrana i 150 Njemaca	24
Koprivnica	5.11.1943	760 domobrana, 170 ustaša i 210 Njemaca	36
Čazma	28.11.1943	560 domobrana i 200 Njemaca	31
Virovitica	6.11.1943	743 domobrana, 120 ustaša i 200 Njemaca	35
Zlatar	22.10.1943	117 ustaša, 143 Njemca	18
Vareš	20.10.1943	1.000 domobrana 550 ustaša	?
Sanski Most	18.10.1943	1.170 domobrana i ustaša	85
Bosanski Šamac	18.12.1943	300 domobrana i 30 Njemaca	?
Podravska Slatina	4. 4.1944	80 domobrana, 560 ustaša	17

snage		Naše snage				odnos		
Art. i min. oruđa	Oklopn. vozila	Broj boraca	Autom. oruđa	Art. i min. oruđa	Oklopn. vozila	u broju boraca	u autom. oruđima	u automat. i minob. oruđima
?	—	1.300	54	5	—	1:3		
?	—	1.500	?	?	—	1:1		
2	—	1.500	?	3	—	1:3		
7	—	1.500	67	9	—	1:2,4	1:2	1:1,3
?	—	1.000	70	8	—	1:2	1:3,5	
	—	400	?	?	—	1:2		
34	?	4.500	170	?	—	1:1,5	1:1	
4	—	1.131	57	9	—	1:1,6	1:2,4	1:2
4	—	1.764	64	7	—	1:1,5	1:1,7	1:2
4	—	1.200	55	11	—	1:1,6	1:1,8	1:3
?	—	1.148	53	6	—	1:1	1:1,5	
4	—	400	14	5	—	1:1,5	1,3:1	1:1
7	—	2.000	?	?	—	1:1,3		
13	—	3.500	90	25	—	1:3	1:1	1:2
?	—	700	35	4	—	1:2		
5	—	1.800	105	17	—	1:3	1:6	1:3

Naseljeno mjesto	Datum napada	Neprijateljske	
		Broj vojnika i pripadnost	Autom. oruđa
Kladanj	3. 5.1944	700 ustaša i 50 Nemaca	
Cazin	13. 9.1944	450 ustaša	15
Podravska Slatina	25. 9.1944	1.100 ustaša, 500 Njemaca	?
Benkovac	9. 9.1944	200 ustaša, 200 četnika, 600 Njemaca	?
Arandelovac	12. 9.1944	816 četnika	?
Prijedor	6. 9. 1944	800 domobrana, 260 ustaša, 300 četnika, 60 Njemaca	66
Banja Luka	18. 9.1944	3.000 domobr. 2.500 ustaša, 1.500 četnika, 400 Njemaca	350
Travnik	20.10.1944	2.600 ustaša	?
Tuzla	17. 9.1944	2.500 ustaša	126
Podr. Novi Grad i Virje	11.10 1944	600 domobrana, 400 ustaša	?
Sumartin	14. 9.1944	700 Njemaca	53
Virovitica	3.10.1944	883 domobrana, 481 ustaša	30
Cazin	7.11.1944	1.000 ustaša, 360 Njemaca	30
Lebane	18.8. 1944	500 Bugara i 120 Njemaca	?
Zaječar	7. 9.1944	1.000 Nedićevaca i 250 Njemaca	?
Opšti prosjek			

snage		Naše snage				odnos		
Art. i min. oruđa	Oklopn. vozila	Broj boraca	Autom. oruđa	Art. i min. oruđa	Oklopn. vozila	u broju boraca	u autom. orudima	u art. i minob. orudima
	—	1.300	?	?	—	1:1,7		
2	—	2.600	75	13	—	1:6	1:5	1:6
?	—	2.000	111	28	2	1:1,2		
?	4	1.700	90	18	—	1:1,7		
?	—	1.000	?	?	—	1:1,2		
29	—	3.000	110	24	—	1:2	1:2	1,2:1
85	3	9.700	510	80	3	1:1,3	1:1,5	1:1
?	—	3.500	?	?	5	1:1,4		
31	?	3.200	?	?	—	1:1,3		
?	—	3.300	137	14	—	1:3		
22	—	1.500	140	16	—	1:2	1:3	1,4:1
18	—	3.216	115	31	—	1:2,3	1:4	1:1,7
3	—	2.400	140	7	—	1:5	1:5	1:2
?	?	1.000	?	?	—	1:1,6		
?	6	3.400	?	?	—	1:2,8		
						1:2	1:2,5	1:1,2

II. TABLICA

Odnos u broju boraca u neuspjelim napadima

Naseljeno mjesto	Datum napada	Broj neprijateljskih vojnika	Broj boraca NOV	Odnos
Kupres	13.8.1942	3.000 ustaša	2.500	1,2 : 1
Bugojno	17.7.1942	1.000 ustaša	800	1,2 : 1
Bosanski Novi	26.11.1942	450 Njemaca, 1.910 ust. i dom.	2.500	1 : 1
Gračac	15.1.1943	4.000 Talijana, 200 čet.	3.200	1,3 : 1
Gospić	2.5.1943	6.000 ustaša	5.700	1 : 1
Konjic	19.2.1943	500 Talijana i 1.000 ustaša	800	2 : 1
Breza	18.12.1943	1.000 Njemaca	700	1,4 : 1
Pakrac	12.10.1943	910 ustaša i domobrana	800	1 : 1
Đakovo	14.12.1943	450 Njemaca i 40 ustaša	450	1 : 1
Ivanjica	8.1.1944	670 Bugara, 150 Nedićevaca i 30 Njemaca	800	1 : 1
Križevci	13.9.1944	1.600 ustaša i domobrana	2.000	1,2 : 1
Užice	13.9.1944	2.000 Njemaca, 500 Ned. i 200 četnika	2.700	1 : 1
Brčko	19.10.1943	3.500 domobrana, ustaša i Njemaca	2.000	1,7 : 1
Glamoč	24.6.1943	1.000	1.000	
B. Gradiška	11.1.1944	1.600	1.300	

Ono što se iz tablice ne može vidjeti, a što je veoma značajno za potpuno objašnjenje ostvarivanog odnosa snage mora se objasniti tekstom. Ovdje na prvo mjesto dolazi odnos u raspoloživoj municiji. Ako se ima u vidu da je neprijatelj raspolagao dovoljnim količinama municije, da je, dakle, u potpunosti bio obezbjeđen solidno isplani-

rani vatreni sistem na pojedinim linijama odbrane i u otpornim tačkama, za razliku od jedinica NOV koje su skoro redovno u municiji oskudjevale, onda brojni odnos boraca, automatskih, artiljerijskih i minobacačkih oruđa, a kako je gore prikazan, ne daje sasvim adekvatan odnos vatrene moći ni pod pretpostavkom da su vrsta i kvalitet prikazanog naoružanja bili jednaki. To najbolje pokazuje primjer:

U izvještaju 21 brigade 28 slavonske divizije od 10.11. 1943 g. o uspjelom napadu na Koprivnicu stoji:⁵⁶⁾

»Topovske municije utrošeno je 6 granata, mina za teški bacač (misli se na bacač 81 mm — P. M.) utrošeno je 26 komada, za laki bacač (misli se na bacač 50 mm — P. M.) utrošeno je 15 mina ...«

Prilikom drugog napada na Voćin januara 1943 g. 4 divizija raspolagala je sa 6 granata⁵⁷⁾, a Štab 12 brigade iste divizije u izvještaju od 8.6.1943 g. o napadu na Našice kaže da je minobacački vod dobio zadatak da tuče rovove, pa »pošto su raspolagali sa vrlo malo mina (svega 9 komada), bili su upozoreni da moraju precizno gađati ...«⁵⁸⁾

»Artiljeriska priprema« za napad na Prijedor, prema naređenju Štaba 5 bosanskog korpusa od 5.9.1944 g., sastojala se od paljbe iz svakog oruđa sa 10 granata.⁵⁹⁾

Druga slabost ogleda se u nedostatku obučenog kadra i posada po specijalnim rodovima i službama, nišanskih sprava, raznih vrsta granata, dogleđa itd., što se moralo nadoknađivati raznim improvizacijama. Sve je to još više uvećalo slabosti NOV u tom pogledu. U svom operativnom izvještaju za maj 1943 g. 1 hrvatski korpus NOV, analizirajući razlog neuspjeha napada na Gospić, između ostalog navodi da je artiljerija otpočela svoje dejstvo isuviše rano tako da je prije početka napada pješadije istrošila svu municiju⁶⁰⁾. A u ranije pomenutoj relaciji komandanta odbrane Gospića o istom napadu stoji:

⁵⁶⁾ — 1-2-1137

⁵⁷⁾ — 9-4-907

⁵⁸⁾ — 16-2-892

⁵⁹⁾ — 3-3-768

⁶⁰⁾ — 5-5-419

»...Ova paljba (artiljerije 6 i 8 divizije NOV — P. M.) nije imala naročitog učinka, jer izgleda nije imao (misli na partizane — P. M.) stručno osoblje i nišanske sprave na svim oruđima...«

Treba, takođe, imati u vidu da je kod jedinica NOV bilo više minobacača 81 mm, nego protivtenkovskih i drugih topova.

Nedostatak oružja i municije uslovio je — osobito u prvom periodu rata — primjenu najraznovrsnijih improvizacija. Svugdje se nailazi na partizanske radionice u kojima su proizvođene razne vrste »topova«, »mina«, »minobacača«, »plamenobacača« itd. Pored toga, veoma širokom primjenom benzina (benzinskih flaša, krpa, pumpi itd.) i eksploziva nadoknađivan je donekle nedostatak formacijskih sredstava. O tome će biti riječi u odeljku o izvođenju napada.

Otsjecanje naseljenog mjesta i obezbjeđenje od intervencije spolja

Načelo da se naseljeno mjesto izoluje i da se napadnutom garnizonu onemogući pomoć spolja imalo je puni značaj i u napadima NOV. Međutim, teritorijalni karakter rata uslovio je i u primjeni ovoga načela niz specifičnih postupaka i formi. Ovdje treba na prvom mjestu istaći dvije stvari: Prvo, utvrđena naseljena mjesta nisu bila dio jedne neprekidne odbranbene linije, kao što je već rečeno; drugo, jedinice NOV nisu držale blokadu naseljenih mjesta, kao što su to ranije često činili krupniji partizanski odredi, već su otsjecale naseljena mjesta preduzimajući sve mjere da osujete pokušaj neprijateljskih snaga iz okolnih garnizona da pruže pomoć napadnutom naseljenom mjestu.

To je uslovalo i specifičnosti izvođenja ovog zadatka. Prije nego što se pređe neposredno na to pitanje treba podvući da se ovdje ispoljava težnja za što manjim angažovanjem snaga za njegovo izvršenje, jer je to, ustvari, iako veoma značajan, ipak bio pomoćni zadatak. Otud nastojanje da se primjene takve forme dejstava kojima će se obezbjeđiti njegovo sigurno izvršenje uz najveću eko-

nomiju snaga, jer su one bile potrebne za izvršenje glavnog zadatka.

Otsjecanje naseljenog mjesta otpočinjalo je obično kad i sam napad. To je bilo potrebno radi toga da se sačuva tajnost. Jedinice koje su određene za obezbjeđenje napada imale su zadatak da prekinu TT linije, miniraju komunikacije i unište manje posade duž njih, ukoliko ih je bilo. Od kolikog je značaja blagovremeno i dosljedno izvršenje ovog zadatka neka pokaže ovaj dio izvještaja 16 brigade 4 slavonske divizije o neuspjelom napadu na Viroviticu 12.2.1943 g.⁶¹⁾

»III bataljon ove brigade imao je zadatak da postavi zasjedu prema Suhopolju, Slatini i Đulovcu, te da likvidira bandu u uporištu Suhopoljsko Borovo i pretrese Suhopolje kao i da izvrši diverziju na pruzi. Bataljon nije izvršio diverziju na pruzi, osim što je srušio nekoliko bandera, misleći da je to dovoljno da se spriječi dolazak voza i omete saobraćaj... Odmah po dolasku na prugu u početku rušenja TT veza naišao je jedan oklopni voz koji je prošao za Viroviticu neometan vatrom naše zasjede. Poslije toga uslijedio je dolazak i drugog i trećeg u vremenskim razmacima od 2—3 časa, tako da su se u 7.00 u stanici i u blizini stanice nalazila tri voza, koja su krstarila prugom i ometala rad naših jedinica...«

Kasnije, krajem 1943 i u toku 1944 g. ovaj zadatak izvodile su specijalno formirane i obučene »diverzantske« ili »minerske« čete, bataljoni ili odredi, a operativne jedinice su preuzimale zadatak da, koristeći izvršena rušenja kao prepreke, onemoguće prodor neprijateljskih kolona ka napadnutom naseljenom mjestu.

Da bi zadatak obezbjeđenja napada bio izvršen bilo je potrebno imati tačne podatke o stanju i mogućnostima okolnih garnizona. Zbog ovoga su u zapovjestima za napad davani i podaci o svim tim garnizonima. Na temelju procjene situacije dolazilo se do zaključka po pitanjima: sa kojih pravaca treba očekivati intervenciju, kakvih snaga, u koje vrijeme i na kakav će način najvjerojatnije djelovati te snage na pojedinim pravcima. Ima primjera kada se procjenom situacije nije došlo do realnih odgovora na ova pitanja, što je dovodilo do rasipanja snaga i

⁶¹⁾ — 29-2-908

do teškoća u toku izvođenja borbe. Događalo se da su obezbjeđivani pravci kojima za čitavo vrijeme borbe neprijatelj nije napadao, a, takođe, i do određivanja nedovoljnih snaga za obezbjeđenje nekih značajnih pravaca, zbog čega je bilo potrebno u toku napada vršiti pregrupaciju snaga itd.

Uopšte uzev za ove zadatke određivane su najčešće ipak jake snage. Da bi to ilustrovali navešćemo kakav je u nekim napadima bio odnos između broja boraca koji su bili angažovani za napad i za obezbjeđenje napada:

Naseljeno mjesto	Datum napada	Broj boraca koji napadaju	Broj boraca koji obezbjeđuju	Odnos
Tuzla	17. 9.1944	3.200	1.000	3:1
Prozor	15. 2.1943	2.500	1.000	2,5:1
Vareš	20.10.1943	2.000	1.000	2:1
Banja Luka	31.12.1943	8.000	5.000	1,6:1
Sanski Most	18.10.1943	3.500	2.700	1,3:1
Prijedor	6. 9.1944	3.000	2.700	1,1:1
Prnjavor	19. 1.1944	1.300	1.000	1,3:1
Zvornik	3. 7.1943	1.600	1.200	1,3:1
Krašić	2. 1.1943	820	700	1,1:1
Velika Kladuša	20. 6.1943	2.300	2.300	1:1
Ivanjica	8. 1.1944	800	800	1:1
Glina	23.11.1943	4.300	5.100	1:1,2
Virovitica	3.10.1944	3.216	6.500	1:2
Cazin	7.11.1944	2.400	4.000	1:1,7
Virovitica	6.11.1943	1.148	2.300	1:2
Livno	4. 7.1942	1.200	2.600	1:2
Benkovac	8. 9.1944	1.700	2.100	1:1,1
Podrav. Slatina	25. 9.1944	2.000	4.500	1:2,2
Čazma	28.11.1943	1.200	3.000	1:2,5
Križevci	13. 9.1943	2.000	5.300	1:2,6

Naseljeno mjesto	Datum napada	Broj boraca koji napadaju	Broj boraca koji obezbjeđuju	Odnos
Ludbreg	2.10.1943	1.131	3.200	1:3
Koprivnica	13.10.1943	1.600	4.400	1:2,8
Našice	4. 6.1943	1.000	3.000	1:3
Voćin	5. 1.1943	400	1.200	1:3
Zlatar	22.10.1943	400	2.500	1:6
Opšti prosjek				1:1,5

Izbor načina dejstva jedinica na obezbjeđenju zavisi je od konkretnih uslova. Ono što je na to bitno uticalo jeste način dejstva neprijatelja, koji je bio uslovljen potrebom za što većom brzinom da bi upućena pomoć napadnutom garnizonu stigla na vrijeme i bila efikasna. Zato su se neprijateljske snage, kako smo vidjeli, obično držale komunikacija, koristeći motorizovane jedinice i brz transport (kamione ili željeznicu). To je i obezbjeđujuće jedinice vezivalo za komunikacije i za one oblike dejstava kojima je bilo moguće na najefikasniji način spriječiti prodor brojno i tehnički nadmoćnijeg neprijatelja. Prema tome, dolazile su na prvo mjesto zasjede i one su zaista najčešće primjenjivanje.

Ovaj oblik dejstva je zaista najpodesniji za snage koje su dobile zadatak da onemoguće na određenom pravcu proboj brojno, a pogotovu tehnički, jačih snaga. Postavljanje zasjede i njeno izvođenje zavisi, prije svega, od zemljišta. Položaje treba birati na takvom zemljištu koje pruža najbolje uslove za maskiranje i borbu. To su, u prvom redu, položaji koji dominiraju predterenom, a zatim koji omogućavaju uvlačenje neprijatelja u vatrene džakove i dejstvo na njegove bokove i pozadinu sa najbližih otstojanja i prije nego što bi se on snašao i iskoristio svoju tehničku nadmoćnost. Takve položaje mnogo je lakše naći na planinskom i brdovitom zemljištu. Posjedanjem pojedinih prevoja i temeljitim zarušavanjem komunikacija i daleko slabije snage mogu

za duže vrijeme spriječiti prodor jačih snaga, pogotovu kada tenkovi i artiljerija predstavljaju osnovu na kojoj ove grade ideju svoga manevra. Nije jedanput u našem ratu, naprimjer, Prološka draga na putu Sinj — Livno posjednuta malim snagama NOV predstavljala nesavladivu prepreku za krupne motomehanizovane jedinice isto kao i Ripački klanac na putu Bihać — Bosanski Petrovac, Čakor na putu Andrijevića — Peć i mnogi drugi. Zato su primjeri uspjele intervencije na ovakvom zemljištu veoma rijetki, iako je bilo veoma mnogo napada na naseljena mjesta i veoma mnogo pokušaja pružanja pomoći iz okolnih garnizona.

Na manevarskom i ravničastom zemljištu postavljanje zasjede i njeno dejstvo je teže i unekoliko je specifično. Kako je zemljište prolazno za sve vrste tehnike ne samo komunikacijama, već, manje ili više, i mimo ovih to se i položaji ne mogu vezivati isključivo za komunikacije već se mora kontrolisati sve zemljište kojim bi neprijatelj mogao ispoljiti napad. Što je zemljište ravnije i prohodnije to je problem teži, ali to ne znači da ga jedinice NOV nisu rješavale i to, u najvećem broju slučajeva, sasvim uspješno. Što je zemljište ravnije to je bilo potrebno zatvoriti sve više pravaca. Išlo je to dotle da se, ustvari, oko napadnutog naseljenog mjesta često obrazovao spoljni obruč na kome je trebalo razbiti svaki pokušaj proboja neprijateljskih jedinica koje bi pokušale da intervenišu. Ovo je bilo naročito karakteristično za borbe oko naseljenih mjesta u Slavoniji, Posavini i Podravini. Prilikom napada na Našice u junu 1943 g., za obezbjeđenje sa pravca od Đakova, Osijeka, Donjeg Miholjca, Podravske Slatine i Slavonske Požege naređeno je postavljanje zasjeda u luku oko Našica (5—10 km) približno na liniji Zoljan, Feričanci, Đurđenovac, Velimirovac, Vukojevci.⁶²⁾ Isto tako, prilikom napada na Đakovo u decembru 1943 g., obezbjeđenje je postavljeno kružno na 5—7 km oko grada na liniji: Đakovička Satnica, Viškovci, Vučevci, Đurđanci, Budrovci, Piškorevci, Perkovci Novi, Đakovački Selci.

⁶²⁾ — 34-2-907

Pošto je zemljište izrazito ravničasto naređeno je posjedanje naseljenih mjesta, s tim da se nikako ne smije »dozvoliti borcima da gađaju na otstojanju preko 100 metara...«⁶³⁾

Ni u ovakvim uslovima nije se smijelo dozvoliti primanje krute, frontalne odbrane, jer bi to značilo izložiti i brojno i tehnički neuporedivo slabije snage udaru neprijatelja, koga one ne bi mogle zadržati ili bi ga zadržale samo po cijenu veoma velikih gubitaka. Dejstvo i ovako postavljenih snaga zasnovano je, u prvom redu, na zasjedi. Trebalo je neprijatelja pustiti na najbliža otstojanja, pa zatim, poslije snažnog i kratkotrajnog vatrenog udara, preći u energičan napad na bokove i pozadinu u cilju uništenja, ili razbijanja i odbacivanja neprijatelja. U zapovjesti za napad na Garešnicu od 22.2.1943 g. Štab 17 udarne brigade 28 slavonske divizije daje slijedeće napomene za rad obezbjeđujućih jedinica:⁶⁴⁾

»Skrećemo pažnju drugovima da neprijatelj ni pod koju cijenu ne smije probiti zasjedu.

Ako banda dođe pustiti je na otstojanje od 5—10 metara i potom otvoriti ubitačnu vatru iz svih automatskih oružja i pušaka. Komandant ili komandir ako dozvoli svojim borcima da pucaju na neprijatelja iznad 50 do 100 metara biti će najstrožije kažnjeni.

Ukoliko bi neprijatelj pokušao da prodre sa tenkovima grupe sa zapaljivim bombama treba da pristupe likvidaciji istih prema već datim uputama. Pješadiju koja nastupa iza tenkova treba jakom mitraljeskom vatrom uništiti...

Štabovi bataljona moraju imati u rezervi najmanje jedan vod, a po mogućnosti i četetu, te ako banda naiđe s tom četom udariti je sa boka ili sa leđa...«

Da bi izbjegle primanje krute frontalne odbrane na manevarskom i ravničastom zemljištu jedinice NOV primjenjivale su raznovrsne forme pri postavljanju snaga i određivanju njihovih zadataka s ciljem stvaranja uslova za dočekivanje neprijateljskih snaga u zasjedama, udara u njihove bokove i pozadinu itd., što je sve bilo sračunato na to da se neprijatelju nanese takvi udarci koji bi ga

⁶³⁾ — 22-1-881

⁶⁴⁾ — 24-1-1129

primorali da se odrekne postavljenog cilja. Tako su veoma često ispred glavne linije zasjeda, koju su obično posjedale bolje jedinice, isturane slabije snage — obično partizanskih odreda, kao »daljna osiguranja«. U zapovjesti 12 divizije od 10.10.1943 g. za napad na Pakrac, pored 12 i 18 brigade koje su vršile obezbjeđenje postavljajući zasjede na nekoliko kilometara oko Pakraca, čehoslovačka brigada »Jan Žiška«, Daruvarski, Posavski i Bilogorski partizanski odred i 1 udarni posavski bataljon imali su da postave »daljna osiguranja« ka Poljani, Daruvaru, Novskoj, Okučanima i Grubišnom Polju, primjenjujući pritom ili demonstrativne napade na ta mjesta ili zasjede na izlasku iz garnizona.⁶⁵⁾ Ovako se radilo pri napadima na većinu naseljenih mjesta na manevarskom i ravničastom zemljištu. Ponekad su jedinice, koje su isturene ispred glavnih obezbjeđujućih snaga, postavljane na manja otstojanja od ovih, što, ustvari, znači da su obrazovane po dvije zasjede na jednom istom pravcu. To se u nekim dokumentima nazivalo »dvostrukom zasjedom«. U zapovijesti 1 slavonskog korpusa NOV od 2.6.1943 g. za napad na Našice 18 brigada dobila je zadatak da obezbijedi napad sa pravca Čačinci i to ovako:⁶⁶⁾

»... Postaviti dvostruku zasjedu: prvu na mjestu gdje se sjeku pruga Đurđenovac — Čačinci sa cestom Feričanci — Moslavina i kod samih Feričanaca, drugu isturiti što više prema Čačincima kod s. D. Međe i na križanju cesta kod Orahovice.«


Ukoliko se predviđalo nastupanje jačih snaga, koje bi zasjeda mogla iznenadnim dejstvom zaustaviti, ali ne i razbiti i odbaciti, usljed čega bi neprijatelj, sređivanjem i razvijanjem borbenog poretka, bio sposoban da nastavi napad uz podršku artiljerije, tenkova i avijacije, unaprijed je određivan dio snaga koji bi na razne načine sadejstvovao zasjedi. Tako je naprimjer bilo organizovano obezbjeđenje pravca Virovitica — Podravska Slatina prilikom napada na Podravsku Slatinu u martu 1943 g.⁶⁷⁾ Za

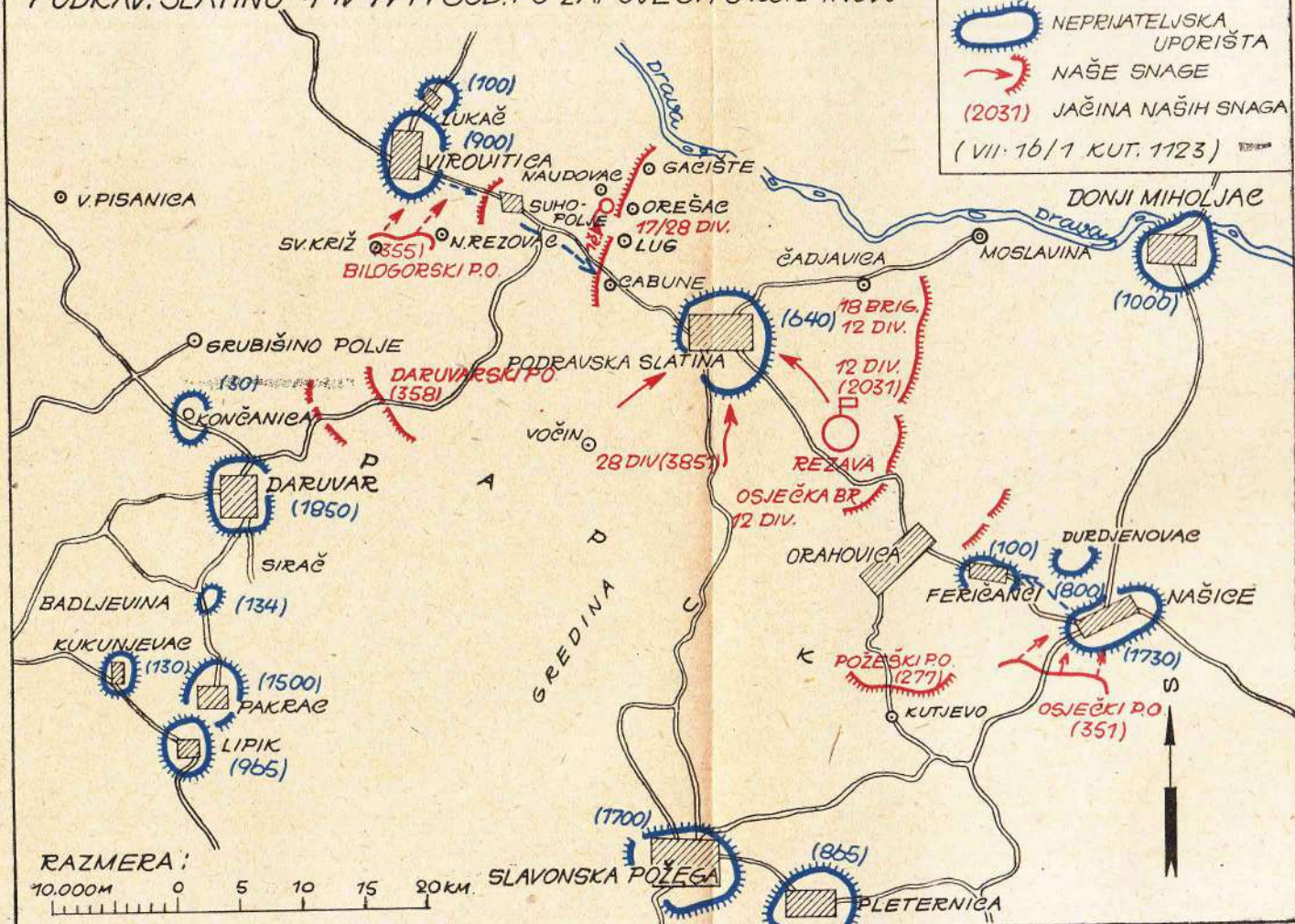
⁶⁵⁾ — 25-1-892

⁶⁶⁾ — 34-2-907

⁶⁷⁾ — Naređenje 28 slavonske udarne divizije za napad — na Podravsku Slatinu — Arhiv VII — 16-1-1123

RASPORED SNAGA ZA OBEZBEDJENJE NAPADA NA
 PODRAV, SLATINU 4.IV.1944.GOD. PO ZAPOVESTI 6 KORP. NOV

- LEGENDA:
- (900) JAČINA NEPRIJATELJA
 -  NEPRIJATELJSKA UPORIŠTA
 -  NAŠE SNAGE
 - (2031) JAČINA NAŠIH SNAGA
 (VII. 16/1 KUT. 1123)



obezbjeđenje pravca određena je 17 brigada ojačana Bilogorskim partizanskim odredom. Zadatak je konkretizovan ovako: brigada je imala sa dva bataljona postaviti zasjedu na drumu Virovitica — Podravska Slatina na liniji s. Cabuna — s. Lug, sa jednim bataljonom postaviti zasjedu na drumu Suhopolje — Kapan — Orešac na liniji Orešac — Gačište, a četvrti bataljon imati u rezervi; Bilogorski partizanski odred sa svoja dva bataljona imao je posjesti liniju Sv. Križ — k. 133 — s. Novi Rezovac (neposredno iznad Virovitice)

»...sa zadatkom da u slučaju izlaska neprijatelja iz uporišta Virovitice odmah napadnu s boka, da ga prinude razviti se za borbu i u slučaju njegovog daljeg nastupanja u pravcu Suhopolja, stalno ga pratiti i tući u leđa sve do njegovog nailaska na glavni položaj 17 ud. brigade ispred s. Cabuna«.

Pored ovoga, glavne snage — dva bataljona 17 brigade u zasjedi na liniji s. Cabuna — s. Lug imali su jednu četu »zakonspirisati u šumi južno od s. Naudovac...« Dakle, Bilogorski partizanski odred imao je da vrši bočni pritisak s južne strane druma na čitavoj njegovoj dužini od Virovitice do s. Cabuna, što iznosi oko 15 km, a »zakonspirisana« četa imala ga je napasti s leđa iz šumice koja se nalazila 2—3 km sjeverno od pomenutog druma, u momentu kada naiđe na zasjedu. Treba istaći da se na slične ideje manevra nailazi pri svim napadima na manevarskom i ravničastom zemljištu.

Ukoliko ipak neprijatelj izdrži prve udarce zasnovane na iznenadnom dejstvu s čela, bokova i leđa obezbjeđujuće jedinice nastavljale su borbu dinamičnom i vanredno aktivnom zadržavajućom odbranom. Karakteristike takvog dejstva veoma lijepo se vide iz zapovjesti 12 divizije za napad na Viroviticu 4.11.1943 g.:⁶⁸⁾

»Za slučaj neprijateljskog jačeg nadiranja na ma koju zasjedu i ova ne bude u stanju održati svoje položaje, ni pod koju cijenu ne smije dozvoliti probijanje neprijatelja, već manevrisanjem i mjenjanjem svojih položaja ima se pod borbom povlačiti prema pravcu nastupanja neprijatelja, odnosno prema napadnutom uporištu Virovitica.

⁶⁸⁾ — 12-1-881

Ako bi neprijatelj u toku borbe u uporištu otkrio mjesto zasjeda pomoću avijacije ili patrola ili ako je jednom bio odbijen, odmah mijenjati položaje zasjeda na već unaprijed predviđene položaje bilo to bliže ili nešto dalje od uporišta prema kojem je zasjeda postavljena.«

Rjeđi oblik dejstva kojim se ponekad vršilo obezbjeđenje napada na naseljeno mjesto bio je demonstrativni napad na garnizon iz koga se predviđala mogućnost intervencije. Noćni napad na takav garnizon dovodio je neprijatelja u nedoumicu o namjerama jedinice NOV bar za onoliko vremena koliko je potrebno da se slomi otpor stvarno napadnutog garnizona. Ovakav demonstrativni napad, osobito na jači garnizon, morao se izvoditi sa dosta upornosti, jer bi, u protivnom, mogao biti kompromitovan, a neprijatelju pružene mogućnosti za energičan napad ka ugroženom naseljenom mjestu. Tako je Štab 5 korpusa NOV svojom zapovješću od 26.12. 1943 g. za napad na Banju Luku odredio da se obezbjeđenje sa pravca Prijedora, u kome je bio garnizon od 2.500 vojnika, izvrši demonstrativnim napadom, za koji je angažovana 8 krajiška brigada (bez jednog bataljona), Podgrmečki i Kozarski partizanski odred sa ukupno oko 1.500 boraca, s tim što je dijelom snaga ova grupa imala zatvarati i pravac od Prijedora ka oslobođenom Sanskom Mostu.⁶⁹⁾ Ovakav način vezivanja garnizona primjenjivan je nešto češće u Slavoniji.

Rijetko je obezbjeđenje napada izvođeno odlučnim napadom na garnizone iz kojih se mogla očekivati intervencija. Ovo je obično primjenjivano tamo gdje je bilo potrebno uništiti neki obližnji manji garnizon da bi se zauzeli podesni položaji za zatvaranje pravca iz udaljenijeg jačeg garnizona. Karakterističan je primjer napada dijelom snaga na Bosansku Gradišku, dok su glavne snage napadale Banju Luku. Bilo je neophodno savladati ovaj garnizon od 1.600 vojnika da bi se izvršio glavni zadatak — rušenja mosta preko Save u Bosanskoj Gradiški, čime bi se spriječila intervencija jačih neprijateljskih snaga sa

⁶⁹⁾ — 3-3-456

sjevera. Poznat je, takođe, i smjeli napad dvaju bataljona 1 proleterske brigade na Prnjavor izvršen na inicijativu komandanta ove grupe, koji je dobio naređenje da demonstrativno napada na ovaj garnizon u cilju obezbjeđenja napada glavnih snaga 1 proleterske divizije na Teslić u januaru 1943 g. Tom prilikom ova grupa uništila je garnizon od 410 vojnika i oslobodila Prnjavor. Isto tako, prilikom napada na Viroviticu, u oktobru 1944 g. 18 brigada 40 divizije dobila je zadatak da napadom na Pitomaču obezbjedi napad glavnih snaga.⁷⁰⁾ Prilikom napada na Glinu 23.11.1943 g., jedna brigada 8 divizije imala je zadatak da, uništenjem garnizona u s. Gori, obezbjedi pravac Gora — Glina.⁷¹⁾ To je bila rjeđa, ali ponekad veoma uspješno pripremljena forma obezbjeđenja napada glavnih snaga.

Ideja u napadu i borbeni poredak

Normalno je da u svakom ratu taktičke ideje i postupci doživljavaju evoluciju. U našem Narodnooslobodilačkom ratu taj proces bio je posebno izrazit, jer je svaka viša organizacija forma u procesu izrastanja armije od malih partizanskih odreda, pa preko krupnih teritorijalnih oružanih formacija, a zatim brigada, divizija, korpusa do armija uslovljavala i evoluciju taktičkih ideja i postupaka. Ta evolucija može se lijepo pratiti i kroz napade na naseljena mjesta. U analizi postavljenog pitanja prikazaćemo ono što je bitno u evoluciji ideje u napadu, i borbenog poretka ističući glavne karakteristike u raznim fazama. To je moguće učiniti zato što su kroz čitav period dejstava regularnih jedinica — od sredine 1942 pa do pretkraj 1944 godine — djelovali isti opštevažeci uslovi, među kojima na prvom mjestu treba istaći: neprekidno jačanje snaga NOV u svakom pogledu, a takođe i neprekidno jačanje i usavršavanje odbrane naseljenih mjesta i, na kraju, inferiornost snaga NOV u tehničkom pogledu u odnosu na neprijatelja. Ovi uslovi su bitno uticali na

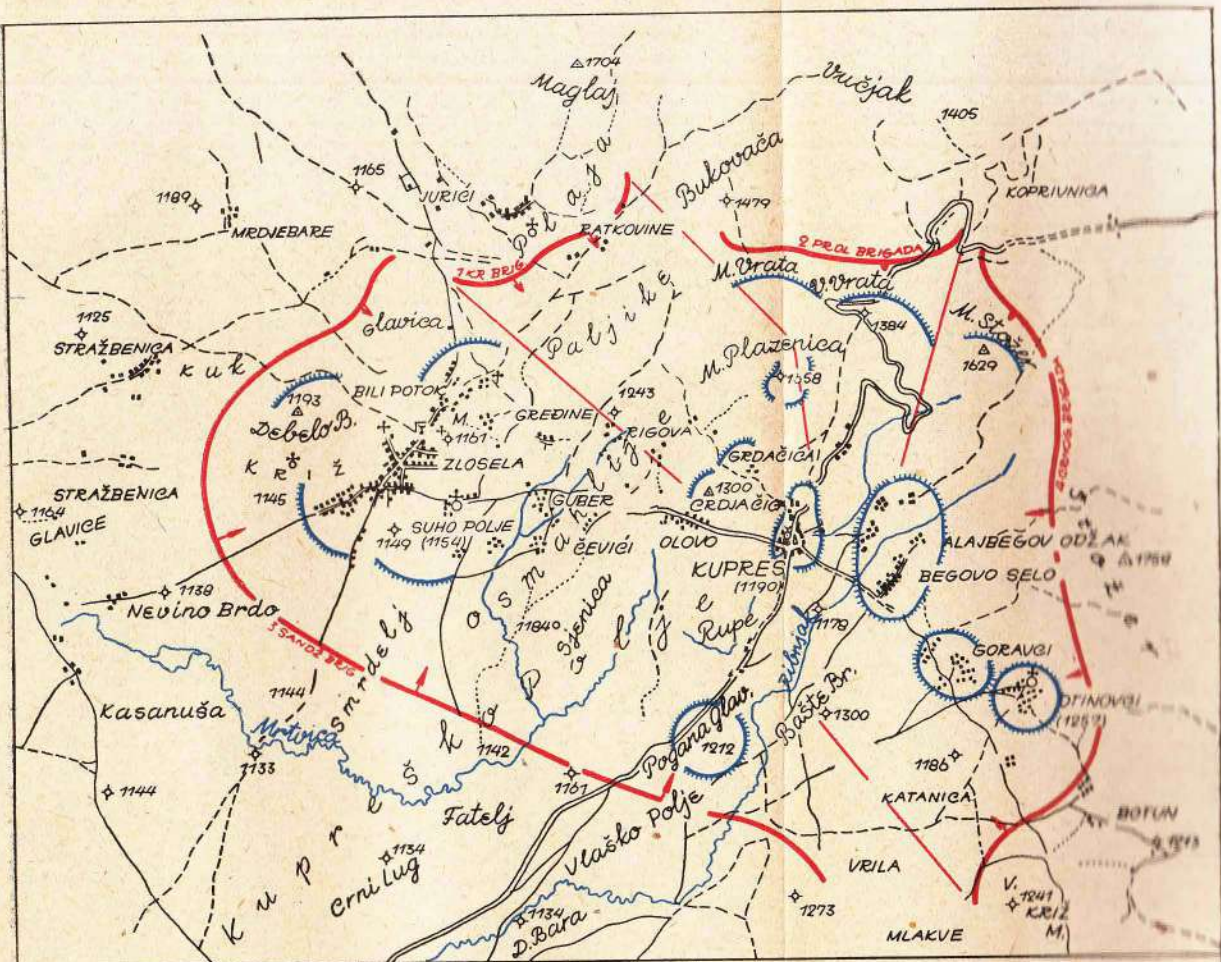
⁷⁰⁾ — Zapovjest 6 korpusa NOV od 1. 10. 1944 — 34-1-473

⁷¹⁾ — Zapovjest 4 korpusa NOV od 20. 11. 1943 — 14-1-424.

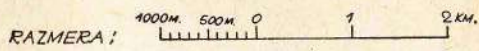
razvoj taktičkih ideja i postupaka, pa je od njih nužno i polaziti pri razmatranju toga razvoja.

Kroz izučavanje mnogobrojnih napada na naseljena mjesta iz toga perioda jasno se ocrtava više faza u razviku taktičkih ideja na području ovog oblika napada, pa će se zato ovdje i posebno obraditi, uz nastojanje da se ukaže na ono što ih je karakterisalo.

Budući da su izrasle iz partizanskih odreda regularne jedinice NOV su se u pogledu taktičkih postupaka, logično, nadovezivale na njihova iskustva. To je uslovljavalo i primjenu nekih preživjelih formi u napadima na naseljena mjesta. Vidjeli smo da je za krupne partizanske odrede, koji su se razvili u toku masovnog narodnog ustanka, bila karakteristična težnja za čišćenjem teritorije na kojoj su svaki od njih djelovali, pri čemu se išlo od uništavanja manjih i slabijih ka uništavanju većih i snažnijih uporišta. Taj proces dovodio je skoro redovno do okruživanja naseljenih mjesta, a zatim energičnih napada, koji su se završavali ili uništenjem garnizona ili, ukoliko napad ne uspije, blokadom, koja je ponekad trajala nedjeljama, pa i mjesecima. Dejstvo kod takvih blokada svodilo se na frontalno potiskivanje i neprekidno uznemiravanje u cilju iznuravanja posade. U napade, koji su uslijedili poslije takve blokade, prelazilo se, dakle, iz neposrednog dodira, frontalno i najčešće bez jasno izražene ideje manevra, pa time i bez nekog izrazitijeg grupisanja snaga. Kao uzrok ovome treba dodati, pored blokade, mala ili nikakva iskustva, slabu obučenost, nedovoljno naoružanje i nizak stepen organizacije ustaničkih jedinica. Napadalo se obično frontalnim jurišem sa svih strana, bez izraženog glavnog udara. Ako je odbrana bila slabija, takav napad je mogao dovesti do pozitivnih rezultata, ali ako je garnizon bio brojčan i do izvjesnog stepena utvrđen, što se moglo očekivati u uslovima dugotrajnije blokade, takvi napadi nisu uspjevali. Poučni primjeri uspješnih napada u toku prvih mjeseci 1941 g. su napadi na garnizone u Crnoj Gori, Hercegovini, Bosni i Lici. Kasnije, međutim, kada se neprijatelj odlučio na utvrđivanje i odbranu,



KUPRES



LEGENDA

- NEPRIJATELJSKA UPORIŠTA
- NAŠE SNAGE

Skica 7

bilo je i neuspjeha (Bosanski Petrovac, Udbina, Pljevlja, itd.).

Međutim, u tom prelaznom periodu od partizanskih odreda ka regularnim jedinicama u napadima na naseljena mjesta nailazi se često na one iste postupke koji su bili karakteristični za raniji period. Taj uticaj je i razumljiv, jer se nije moglo naprećac raskinuti sa tradicijom niti je već sama činjenica da se sa jedne forme organizacije snaga prešlo na drugu mogla da uslovi takvo raskidanje. Razumije se da je to moralo ići postepeno, na bazi novih uslova, koji su stvoreni prelaskom na višu formu organizacije oružanih snaga.

Mada je nova organizaciona forma izražena u brigadama značila raskid sa teritorijalnom organizacijom i mada je ona uslovila vanrednu pokretljivost i manevarske sposobnosti novih jedinica, ipak se u njihovim prvim napadima na naseljena mjesta ponekad nailazi na okruživanje neprijateljskih snaga, njihovo frontalno potiskivanje i one tipične frontalne juriše, što ih je svaka jedinica vršila na dio spoljne linije odbrane koji joj je dodjeljen za napad. Ovdje najčešće nema ni izraženog glavnog udara ni odgovarajućeg grupisanja snaga. Da ne bi obrađivali niz manje poznatih napada izvršenih na ovaj način zadržaćemo se na nekim većim i poznatijim, i analizirati ih da bi ukazali na pomenute karakteristike ideje u napadu i grupisanju snaga. Kao prvi primjer neka posluže napadi na Kupres u avgustu 1942 g. Odbrana ovog garnizona karakterisala se sljedećim: kao pojas spoljnih uporišta za odbranu je bio pripremljen niz sela bliže okoline: Otinovci, Goravci, Begovo Selo, Alajbegov Odžak i Zlosela kao i dominantni visovi Mali Stožer, Velika Vrata, Mala Plazenca, Mala Vrata, Čardačica i Pogana Glava. Među-prostori ovih uporišta nisu bili posjednuti niti su u svim slučajevima mogli biti efikasno kontrolisani vatrom iz uporišta. Neposredna odbrana Kupresa bila je postavljena na samu ivicu mjesta, s tim što je Plazenica, kao dominantan vis iznad samog mjesta, bila uključena u neposrednu odbranu i dobro posjednuta. Poslije neuspjelog prvog napada 11 avgusta 1942 g. »Operativni štab kupre-

ških snaga«, koji je rukovodio napadom na Kupres, 13.8. 1942 g. izdao je zapovjest za drugi napad. U ovom napadu bile su angažovane: 2 proleterska, 4 crnogorska, 1 krajiška i 10 hercegovačka brigada i dva bataljona 3 krajiškog odreda. Svaka od njih dobila je u zadatak da likvidira dio spoljne linije uporišta a, potom, da napadne sa svog pravca na sam Kupres. Da bi zamisao za napad što vjernije prikazali najbolje je citirati dio zapovjesti.⁷²⁾

»Sve trupe moraju da budu na svojim polaznim položajima danas najdalje do 21 čas, kada će otpočeti opšti pokret. Nastojati da rad u početku bude brz i energičan, da se predteren od neprijateljskih djelova što prije očisti i odbace ka Kupresu, da bi svi djelovi, koji vrše napad do 23 časa stegli obruč oko Kupresa, kada će otpočeti neposredni napad na ovo mjesto, za potpuno uništenje neprijatelja.«

Drugim riječima, ideja se zasnivala na frontalnom potiskivanju neprijatelja sa vanjskih uporišta u grad u cilju okruživanja, da bi se potom prešlo u napad. Na taj način, neprijateljski djelovi iz prilično rasutih i nepovezanih vanjskih uporišta ojačali su unutarju odbranu grada. Iznenađenje je sasvim izostalo, jer se posada grada, upozorena borbama na prilazima, potpuno pripremila za odbijanje juriša. Borbeni poredak, postrojen uglavnom frontalno i skoro isključivo u jednom streljačkom stroju oko čitavog mjesta, nije imao potrebne dubine za pothranjivanje onih snaga koje bi se jurišem uklinile u grad. Tako se i moglo desiti da su 2 i 4 bataljon 4 crnogorske brigade, poslije žestokog juriša preko brisanog prostora, u kome su imale preko 80 izbačenih iz stroja, sa manjim djelovima upali u grad, što je bio isuviše mali broj da bi mogao odlučno pridonijeti razbijanju odbrane na ovom pravcu. Štab 1 krajiške brigade koja je na grad napadala preko visova Čardačice i Plazenice je, kako se vidi iz nje-gove zapovjesti za napad⁷³⁾, odustao od frontalnog napada utoliko što je 1 i 2 bataljonu naredio da se sa dijelom snaga u momentu početka napada ubace neposredno u grad. Ovo je i uspjelo jednoj četi, koja je zauzela u gradu

⁷²⁾ — 10-1-787

⁷³⁾ — 10-1-787

vatrene položaje artiljerije, ali kako su glavne snage vodile borbu daleko na prilazima grada ili djelimično prodrle u grad (1 i djelovi 2 bat. 1 krajiške i 1 bataljon 4 crnogorske brigade) njeno dejstvo je ostalo usamljeno, pa je protivnapadom bila izbačena. Naši gubici u ovom neuspjelom napadu nisu tačno poznati, ali su bili prilično veliki. Prema izvještaju »Oružničke postaje u Kupresu« od 16.8.1942 g. gubici neprijatelja iznosili su 43 mrtva i 93 ranjena⁷⁴⁾.

Na sličan način izvršeno je u tom prelaznom periodu više napada, koji su se, ako je neprijatelj bio utvrđen i spreman za odbranu, završavali neuspjehom. Među ove treba ubrojati napad na Bugojno u julu 1942, na Udbinu u avgustu 1942 g., prve napade na Glinu, Vrgin Most, Sanski Most u istom tom periodu itd. Bilo je, međutim, i kasnije napada koji su, po ideji i grupisanju snaga, djelimično potsjećali na takve napade. Navešćemo primjer neuspjelog napada na Gospić u maju 1943 g. Iz zapovjesti 6 divizije od 26.4.1943 g.⁷⁵⁾ vidi se da se ideja za napad na ovaj grad sastojala u tome da se on najprije izoluje i blokira, a zatim »uzastopnim napadima i uznemiravanjima zamarati neprijatelja i sa tim ga prisiliti da se probija van Gospića«. Neprijatelj je, međutim, izdržao blokadu i odbio sve napade. Iznenađenje je potpuno otpalo, a brojno jači, veoma utvrđen i sa svim potrebama snabdjeven garnizon nije imao razloga da se probija.

Poslije neuspjelog napada 1 proleterskog korpusa na Travnik, Štab 3 krajiške brigade, u svom izvještaju od 1.12.1943 g.⁷⁶⁾ piše:

»Naš sektor je bio dosta velik i angažovane su bile sve snage, te tako nismo mogli na mjestima gdje je moguć bio prodor da bacimo jače snage...«

U vezi sa ovim Štab brigade predlaže da u sljedećem napadu ne napada na čitavoj liniji preko Vilenice pa sve do drumu za Lašvu u liniskom borbenom poretku, kako

⁷⁴⁾ — 5-4-148

⁷⁵⁾ — 42-1-419

⁷⁶⁾ — 16-2-711

je to učinjeno u prvom napadu, jer se radi o frontu od oko 7 km, već da se na dijelu od Vilenice do r. Lašve neprijateljska odbrana veže 1 bataljonom, a napad da se izvrši pravcem Kicelj — Travnik na taj način što bi jedan bataljon izvršio proboj na uskom frontu, za njim bi bila ubačena neposredno u grad tri bataljona jedan za drugim.

Iskustva iz prvih napada na utvrđena naseljena mjesta i jačanje odbrane u svakom pogledu, s jedne, kao i vanredna pokretljivost i sve veća udarnost i borbena vrijednost jedinica NOV, s druge strane, uslovili su pojavu novih taktičkih ideja i postupaka. Zahvaljujući tome sve su češći napadi na utvrđena naseljena mjesta, a sve rjeđi neuspjesi.

Osnovni elementi na kojima je izgrađivana ideja napada i njene glavne karakteristike bili su:

Prvo, jedinice NOV odrekle su se blokade utvrđenih naseljenih mjesta. Kada je pala odluka za napad na određeno mjesto izvođena je koncentracija potrebnih snaga koje su se nalazile na izvršenju raznih zadataka, često veoma udaljene od planiranog mjesta napada. Time su bili obezbjeđeni svi uslovi da se postigne iznenađenje. Neprijatelj je bio zaista u krajnjoj nedoumici u pogledu otkrivanja namjera štabova NOV. Svako naseljeno mjesto, makar koliko u jednom momentu bilo slobodno od pritiska, moglo je u najkraćem vremenu postati objekat napada nadmoćnih snaga NOV. Koncentracijom snaga je obezbjeđeno, dakle, postizanje iznenađenja u operativnim razmjerama. Mnogobrojni napadi jedinica NOV od Livna i Jajca, preko Bihaća, Virovitice, Koprivnice do Tuzle, Banje Luke i Travnika i mnogih drugih uspjelih napada pokazuju značaj i ulogu iznenađne koncentracije nadmoćnih snaga i njenu prednost nad okruživanjem i blokadom naseljenih mjesta na koja se preduzima napad. O izvođenju koncentracije snaga biće riječi kasnije.

Drugo, tajno (noću) podilaženje jedinica iz rejona koncentracije na jurišno otstojanje, u uslovima nepostojanja dodira sa neprijateljem, omogućavalo je taktičko iznenađenje, rad bombaških grupa i energičan juriš na pravcima proboja. Na taj način su regularne jedinice

NOV oživele jedno tipično partizansko načelo o postizanju iznenađenja čija je primjena, u doba krupnih partizanskih odreda, usljed njihovih frontalnih dejstava oko naselja ili blokova, bila otežana.

Treće, odstupanje od frontalnog juriša jedinica uslovalo je pojavu novih ideja manevra i odgovarajućeg grupisanja snaga. Mada je vanredno bogatstvo u formama, načelno se može govoriti o nekim najkarakterističnijim idejama napada, koje su bile manje-više opštevažeće u napadima jedinica NOV na naseljena mjesta.

Veoma rano se otpočelo sa ubacivanjem koje su ubrzo zatim koristile skoro sve jedinice. Opšte je poznato da pravilno primjenjeno ubacivanje može čak i odlučujuće da utiče na rješenje boja. Osobito veliki značaj može da ima ubacivanje u unutrašnjost naseljenog mjesta, jer takve snage mogu unijeti zabunu u redove branioca i izazvati paniku, a napadajući osjetljive elemente odbrane poljuljati ili razbiti jedinstvo odbrane i omogućiti lakše prodiranje glavnih snaga u unutrašnjost naseljenog mjesta. To potvrđuju mnogi primjeri iz našeg rata. Prvo poznatije i veoma uspješno ubacivanje izvele su krajiške snage u napadu na Prijedor maja 1942, kojom prilikom je razbijen jak neprijateljski garnizon i grad oslobođen. Neposredno poslije napada od udarnih bataljona koji su u njemu učestvovali formirana je 1 krajiška brigada — jedna od onih jedinica NOV koja je u nizu napada na naseljena mjesta veoma vješto kombinovala dejstvo ubačenih i glavnih snaga, prenoseći svoja iskustva na druge jedinice. Jačina ubačenih snaga kretala se, zavisno od veličine naseljenog mjesta i odbrane, od čete do dva bataljona.

U onim napadima gdje je primjenjivano ubacivanje u naseljeno mjesto glavne snage napadale su u kolumnama, pravcima kojima se najlakše može probiti neprijateljska odbrana i iskoristiti dejstvo ubačene jedinice za brzo prodiranje u centar grada. Takvih napadnih pravaca moglo je biti od 3 do 5 pa i više što je, svakako, zavisilo od veličine naseljenog mjesta. Jačina snaga angažovanih na pojedinim pravcima kretala se od čete do brigade, za-

visno od solidnosti odbrane, jačine garnizona i veličine naseljenog mjesta. Osnovna karakteristika dejstva jedinica na pojedinim napadnim pravcima sastojala se u tome da se dio ovih snaga što prije probije kroz prvu liniju odbrane i nastupa energično u unutrašnjost naseljenog mjesta, a ostale snage da, koristeći proboj, likvidiraju pojedina spoljna uporišta i snage na liniji neposredne odbrane. Takva ideja dejstva obezbjeđivala je brzinu u radu i, posebno, brzo cijepanje jedinstva odbrane, čime su stvarani uslovi za postepenu likvidaciju pojedinih usamljenih otpornih tačaka.

Tako je zapovješću Operativnog štaba za Bosansku Krajinu od 26.7.1942 g.⁷⁷⁾ za napad na Ključ (sk. br. 8) bataljon »Soko«, ojačan jednom četom 5 krajiškog odreda, dobio zadatak da se neprimjetno prebaci preko r. Sane s tim da, provlačeći se između pojedinih neprijateljskih uporišta (Zgon, Plamenica, Humići i dr.), napadne na visove Breščice, koja je, sa kulama starog Tomaševića grada i izgrađenim bunkerima, dominirala mjestom i predstavljala težište njegove odbrane. Bataljon je imao da napadne ova utvrđenja s leđa i da otpočne njihovu likvidaciju u momentu kada brigada otpočne napad na samo mjesto. 1 krajiška brigada je napadala na Ključ i okolna uporišta sa tri pravca. Na jednom od njih 1 bataljon 1 krajiške brigade i Udarna četa bataljona »Soko« — kao glavna napadna kolona, dobili su zadatak da

»napadaju na grad preko Jarica i Majkića sa zadatkom da, s jednim dijelom snaga upadnu što brže u grad, a sa drugim dijelom likvidiraju i razoružaju rovove pred gradom«...

Razbijajući odbranu, ova kolona imala se što prije, prodorom kroz grad, spojiti sa snagama koje su se ubacile na Breščicu.

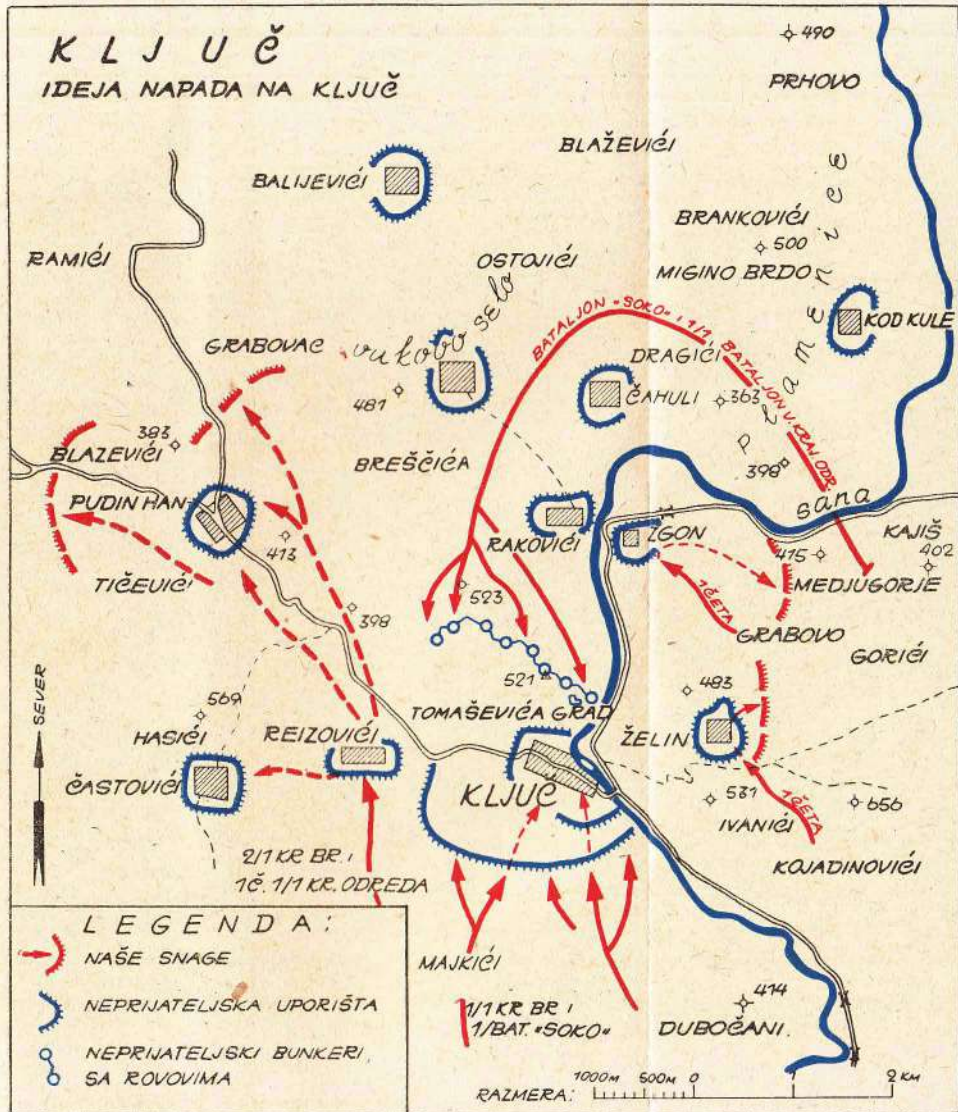
Zapovješću istog Štaba za napad na Bihać od 31.10. 1942 g.⁷⁸⁾ neposredno na grad napadale su četiri brigade — svaka na po jednom napadnom pravcu. Svakoj brigadi stavljeno je u zadatak da energično prodre u grad, »upa-

⁷⁷⁾ — 11-1-161

⁷⁸⁾ — Arhiv CK SKJ — br. 2580

KLJUČ

IDEJA NAPADA NA KLJUČ



dajući« u njega poslije likvidacije otpora na liniji neposredne odbrane. Ostalim snagama postavljeni su zadaci da uništavaju preostala uporišta obe linije spoljne odbrane. 1 i 2 krajiška brigada su, izvršavajući ovu zapovjest, pred napad uputile svaka po jedan bataljon sa zadatkom da se ubace kroz međuprostore linija spoljne odbrane s tim da jedan bataljon zaposjedne dio grada na desnoj obali r. Une, a drugi značajan dominirajući vis Somišlje, na prilazima samom gradu.

Ovakav način napada primjenjivan je u mnogobrojnim napadima jedinica NOV na naseljena mjesta. Najpoznatiji primjeri bili bi napadi na Glamoč, Livno, Tuzlu, Teslić, Bugojno, Viroviticu, Užice, itd.

Da bi ovakva ideja u napadu bila uspješno ostvarena bilo je neophodno, pri planiranju dejstva, regulisati neka značajna pitanja i imati u vidu neke važne momente. Prije svega, trebalo je odrediti dovoljno jake snage koje će se ubaciti. U napadu na Kupres vidjeli smo da uspješno ubacivanje samo jedne čete nije moglo dovesti do željenih rezultata jer ona nije bila u stanju da razvije energično dejstvo u centru grada i veže daleko jače neprijateljske snage te na taj način omogućiti prodor jedinica spolja. Pokazalo se da u napadu na jače garnizone treba ubaciti često i veoma brojne snage, koje će biti u stanju ne samo da vežu neprijateljske rezerve, već da i aktivnim dejstvom po artiljeriji, štabovima, značajnim otpornim tačkama itd., odlučujuće doprinesu razbijanju jedinstva odbrane. U napadu na Tuzlu u septembru 1943, naprimjer, dva bataljona 2 krajiške brigade, koji su se uspješno ubacili u grad, bili su prve noći protivnapadom neprijatelja primorani da se povuku, da bi se iduće noći ponovo ubacili i izvršili zadatak. Drugo, trebalo je izabrati podesan pravac kojim će se zaista tajno i u najkraće vrijeme jedinice ubaciti u naseljeno mjesto. Ovo je bilo moguće učiniti jedino noću, kada se neprijatelj ne nada napadu i takvim pravcem na kome se neće naići na jači otpor. Ako je odbrana solidno organizovana, onda je to često mogao biti neki manji jarak ili potok i tome slično. Borci su se, radi tajnosti, morali izuvati i rasterećivati svega što je suvišno

ili bi moglo izazvati kakav šum. Treće, bilo je veoma važno da se pravilno uskladi rad ubačenih i glavnih snaga po vremenu i prostoru. U zapovjesti 19 divizije za drugi napad na Benkovac⁷⁹⁾, u oktobru 1944, naređeno je da se u 03.00 ubaci u grad jedan bataljon 5 brigade, dok je napad imao otpočeti u 07.00 časova. Ova zamisao nije bila ostvarena. Međutim, teško da bi bataljon mogao, bez krupnih gubitaka, bitno pridonijeti ovom napadu, jer je vremenski razmak bio suviše veliki.

Ali, ima takođe veći broj napada, osobito u prvom periodu, u kojima nije primjenjivano ubacivanje. U takvim napadima ideja je zasnovana na formiranju većeg broja kolona kojima je zadatak da se sa raznih pravaca provuku ili probiju u naseljeno mjesto da bi potom pristupile likvidaciji otpornih tačaka koje im se zapovješću konkretno određuju. Pritom su za svaku otpornu tačku u gradu određivane snage dovoljne da izvrše njenu brzu likvidaciju, što znači da je bilo potrebno raspolagati preciznim podacima o rasporedu neprijateljskih snaga. Jedinice koje su dobijale ovakve zadatke, pored toga što su težile da do otporne tačke dođu bez borbe i što prije, primjenjivale su najraznovrsnije oblike manevra da bi izvele napad na otpornu tačku na način koji će zahtjevati najmanje žrtava i vremena. Da bi prikazali ovu ideju i način kako je zamišljeno njeno izvršenje, navešćemo kao primjer zapovijest Štaba 12 brigade od 3. 6. 1943 g. za napad na Našice⁸⁰⁾. Zadaci bataljonima postavljeni su ovako (sk. br. 9):

»IV. bataljon

Ovaj bataljon nastupaće cestom Požega — Našice do Novog Tajnovca, gdje skreće desno, prelazi prugu i put te ide u pravcu istoka do u visinu željezničke stanice Našice, gdje skreće u pravcu sjevera, te prolazi između poslednjih kuća i mlina na cesti Našice — Podgorač. Ulazi u bašče, skreće u pravcu zapada, gdje se jedna četa odvaja i ide prema raskršću Našice — Osijek — Donji Miholjac, te odatle, koristeći zaklone kuća, prilazi likvidaciji žandarmerijske stanice i ustaškog logora. Jedan dio iste

⁷⁹⁾ — 1/1-1022

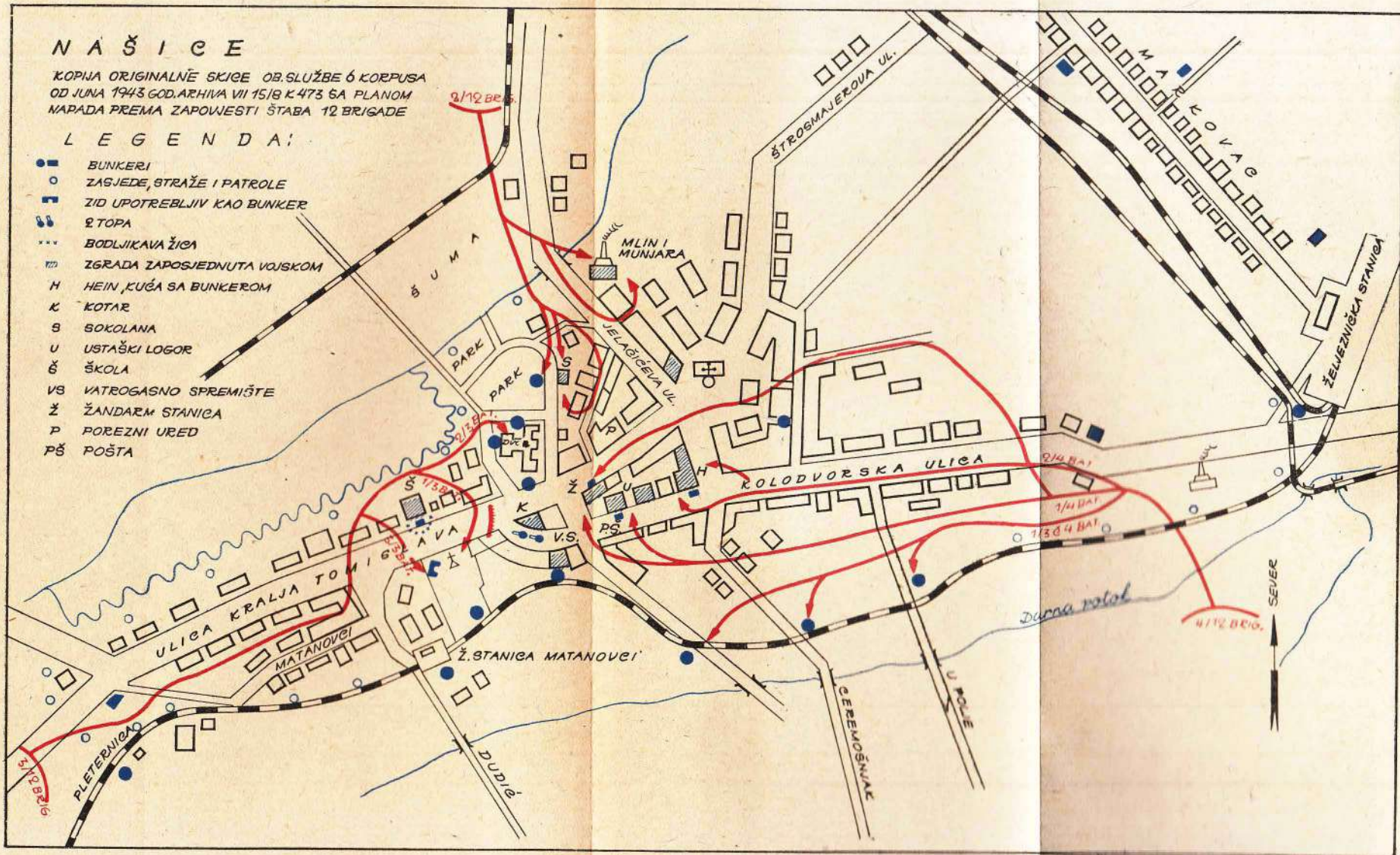
⁸⁰⁾ — 11-1-892

NAŠICE

KOPIJA ORIGINALNE SKICE OB.SLUŽBE 6 KORPUSA
OD JUNA 1943 GOD. ARHIVA VII 15/9 K 473 SA PLANOM
MAPADA PREMA ZAPOVJESTI ŠTABA 12 BRIGADE

LEGENDA:

- BUNKERI
- ZASJEDE, STRAŽE I PATROLE
- ZID UPOTREBLJIV KAO BUNKER
- Ž TOPA
- BODLJIKAVA ŽICA
- ▨ ZGRADA ZAPOSJEDNUTA VOJSKOM
- H HEIN, KUĆA SA BUNKEROM
- K KOTAR
- S SOKOLANA
- U USTAŠKI LOGOR
- Š ŠKOLA
- VS VATROGASNO SPREMIŠTE
- Ž ŽANDARM STANICA
- P POREZNI URED
- PŠ POŠTA



čete treba da pređe cestu, da koristi lijevi blok kuća i da zađe u međuprostor između Pejačevićevog dvorca i žandarmerije.

Druga četa ovog bataljona nastupaće prema kulturbundaškom stanu, s tim da jedan vod pređe cestu, te sa južne strane napada na željezničku bojnu, kulturbundaški stan i ustaški logor, a ostali dio snaga ove čete pristupa likvidaciji istih uporišta sa istočne strane. Jedan vod ovog bataljona ima zadatak likvidirati bunkere pored željezničke pruge između željezničke stanice Matanovci i željezničke stanice Markovci.

Za izvršenje ovog zadatka ovom bataljonu dodjeljuje se top »Pito« i dva teška bacača, za čije osiguranje će štab bataljona dodjeliti jedan vod.

II. bataljon

Ovaj bataljon nastupa cestom do Novog Tajnovca, gdje šumskom prugom skreće u lijevo i produžuje do ceste Donji Miholjac — Našice. Odatle skreće desno u pravcu juga pored ceste u streljačkom stroju i pristupa likvidaciji sokolskog doma i električne centrale, a jedan dio snaga odvaja te ih provlači između sokolskog doma i električne centrale koji će da izvrše udar na ista uporišta s leđa.

Pored ovog zadatka ovaj bataljon ima zadatak likvidirati bunkere kod električne centrale i sokolskog doma.

Za izvršenje ovog zadatka ovom bataljonu dodjeljuje se jedan top 65 mm za čije će obezbeđenje štab bataljona odrediti jedan vod.

Ovaj bataljon će također dodjeliti jedan vod štabu brigade za osiguranje (bez automatskog oružja).

III. bataljon

Ovaj bataljon nastupa cestom Požega — Našice do prvih kuća od Našica, gdje skreće desno, te pozadi kuća nastupa do u blizinu škole, gdje treba velikom brzinom sa jednom četom da pređe cestu, te pozadi škole i opštine izlazi ponovo do ceste, odsjeca uporište samostan od ostalih uporišta, te jednim djelom ove čete pristupa likvidaciji samog samostana, dok drugi dio treba da štiti leđa borcima koji napadaju uporište.

Druga četa ovoga bataljona prelazi cestu, prolazi pozadi opštine i škole u pravcu Pejačevićevog dvora i pristupa likvidaciji istog.

Treća četa ovog bataljona jednom desetinom likvidiraće bunkele pozadi škole i opštine, dok ostali dio iste čete ima zadatak očistiti rovove od neprijatelja oko samostana i prići likvidaciji istoga.

Ovom bataljonu za izvršenje njegovog zadatka dodjeljuje se jedan top 65 mm za čije će obezbeđenje štab bataljona dati 7) naoružanih boraca.«

Kao što se vidi, borbeni poredak čini desetina manjih kolona koje dobivaju precizne pravce pokreta, objekte koje ima da zauzmu i ideju manevra koju treba da primjene, da ne bi došlo do nepotrebnog mješanja i zabune. To su manje jedinice koje se lako i brzo kreću, spretno provlače noću kroz dvorišta, parkove, jaruge, potoke, ulice, da bi energično izvršile napad na dodjeljeni objekt, onako kako se neprijatelj najmanje nada. Ovakve kolone prodiru ili se provlače u grad sa svih strana i ka svim osnovnim uporištima da bi ih iznenada likvidirale i zaposjele. Jedinice se ne razvijaju ispred periferije grada da bi vršile frontalan juriš na organizovanu liniju spoljne (ako je ima) i neposredne odbrane grada. Ove linije likvidiraju se iznutra, pošto glavne snage ovladaju žarištima otpora u unutrašnjosti grada.

Ovakva osnovna ideja i grupisanje snaga primjenjeni su u nizu napada na naseljena mjesta od kojih treba spomenuti kao najznačajnije napad na Čazmu, Ludbreg, Viroviticu, Našice, Vareš, Novo Mesto, Garešnicu, Jajce, Prozor, Ivanjicu, Banju Luku itd.

Ovakvi napadi izvođeni su početnim borbenim potretkom, pri čemu je svaki njegov dio stupao odmah u dejstvo s ciljem da brzo i energično izvrši zadatak. Pritom se računalo da će se postignutim iznenađenjem i brzinom u izvođenju napada otpor odbrane slomiti prvim udarom i da će rješenje pasti već u toku noći. Drugim riječima, u ovakvim napadima preovlađujuću ulogu imao je prepad, kojeg su regularne jedinice NOV otpočele široko primjenjivati poslije perioda blokada. To je, ustvari, tipičan partizanski napad u kome se još uvijek više računa na iznenađenje i brzinu, nego na udar nadmoćnih snaga i dugu iznuravajuću borbu. Dakako da bi ovdje bilo pogrešno postavljati krute granice, jer se stvarno radilo o razvoju, koji se može pratiti preko mnogobrojnih napada u kojima, manje ili više, preovlađuje jedno ili drugo. Pomenuti napadi izvedeni na ovaj način to sasvim potvrđuju. Najveći broj takvih napada izveden je 1942 i 1943 g., a načelno im se težilo uvijek kada su postojali odgovarajući uslovi. Vidjećemo da je u većini takvih napada rješenje

palo već u toku noći — ili je garnizon bio sasvim uništen ili je odbrana bila svedena na jednu ili više izolovanih otpornih tačaka. U protivnom, ako taj prvi udar ne bi uspio, izostajao bi obično i uspjeh u cjelini. Zato se problem rezervi u ovakvim napadima drukčije postavljao. Iznenadenje i brzina u razvoju dejstva isključivali su potrebu za rezervom kod komande koja je rukovodila napadom u cjelini. Jedinice koje su napadale na pojedinim pravcima načelno su, dejstvujući na uskom frontu, zadržavale obično manje rezerve.

Izložene ideje mogu se smatrati karakterističnim za prelazni period od onih tipičnih partizanskih prepada ka napadima u kojima su ideja i grupisanje snaga bili sve više zasnovani na snazi i broju, a sam napad izvođen sve češće kroz višednevne teške i uporne borbe. Čime se može objasniti pojava izloženih ideja u napadu? Prije svega tim što je pojava brigada za neprijatelja u cjelini značila novo, veliko iznenadenje. Mnogi, osobito manji garnizoni, koji su se dotada uspješno suprotstavljali neprekidnom pritisku, blokadama i napadima partizanskih odreda, ili su još uvijek bili van domašaja njihovih dejstava, nisu bili dorasli da se suprotstave iznenadnim udarima brigada. To je osobito bilo karakteristično za period pohoda proleterskih i udarnih brigada u Bosansku Krajinu (Konjic, Prozor, G. Vakuf, Duvno, Livno, Mrkonjić Grad, Dobrljin, Bosanska Krupa, Ključ, Jajce) i za period formiranja prvih brigada u Hrvatskoj i Sloveniji u isto to vrijeme. Pokazalo se da su snaga garnizona i način organizovanja odbrane suviše slabi da bi se odbio napad zasnovan na kombiniranom dejstvu ubačenih djelova i napadnih kolona ili na dejstvu većeg broja kolona koje se provlače ili probijaju u unutrašnjost naseljenog mjesta. Kasnije, međutim, sve su rjeđi ovakvi napadi, jer je napad na naseljeno mjesto morao pretrpjeti evoluciju zavisno od pojačane snage garnizona i stepena organizacije njegove odbrane.

Razumije se da ne može biti govora o nekoj krutoj granici koja bi pretstavljala taj prelaz. U nizu već pomenutih napada (Banja Luka, Tuzla, Vareš, Jajce, Kop-

rivnica itd.) nailazimo na neke elemente koji nisu bili karakteristični za ideje koje smo iznijeli.

U zapovjesti Štaba 5 korpusa NOVJ od 26.12.1943 g. za napad na Banju Luku ovako se formuliše ideja dejstva:

»U napadu na uporište primjeniti taktiku odlučnih, brzih prodora po klinovima u centar grada, rastrojavajući na taj način unutrašnji otpor neprijatelja, a jednim dijelom snaga likvidirati spoljne odbrane, dolazeći iznutra (bočno i s leđa). Uporišta koja bi ometala brz prodor blokirati s manjim snagama, a potom ih likvidirati uz pomoć teških oruđa...«

Štab 1 grupe (snage za napad na Banju Luku bile su podjeljene na 5 grupa) postavio je zadatak 13 Krajiškoj brigadi da neopaženo prodre kroz spoljnu liniju odbrane između Petrićevca i potoka Crkvine, odakle da glavnim snagama, u manjim kolonama, produži u grad, s tim da sa jednim bataljonom (bez čete) uništi spoljnu liniju odbrane na dijelu od Petrićevca do potoka Crkvine.

U zapovjesti 15 divizije za napad na Novo Mesto od 12.11.1943 g. stoji:⁸¹⁾

»Upozoravaju se štabovi da prilikom napada ne dozvole svojim jedinicama da ove stanu pred bunkerima ili nekim položajem koji neprijatelj grčevito drži, već da u tom slučaju manjim snagama drže neprijatelja, a ostalim snagama obilaze ovo mjesto i prodiru u grad.«

Postepeno je, dakle, ideja napada evoluirala u smislu izvođenja koncentričnih napada masiranim snagama, koje vrše proboj na određenim pravcima u cilju izbijanja u centar naseljenog mjesta i cjepanja jedinstva odbrane, da bi odavde likvidirale izolovane otporne tačke na pojedinim linijama odbrane i u dubini naseljenog mjesta. Ovakva ideja odgovarala je odbrani koja je neprekidno jačala, kako u pogledu snaga garnizona tako i u pogledu fortifikacione organizacije. U uslovima kada se napad izvodi na takvo naseljeno mjesto u čijem sistemu odbrane postoje dvije ili tri neprekidne linije odbrane, obezbjeđene žičanim, pa i minsko-eksplozivnim preprekama, te-

⁸¹⁾ — 5-1-934

ško se moglo računati sa prikrivenim ubacivanjem krunije jedinice u unutrašnjost naseljenog mjesta, pa često i na uspjeh proboja takvih linija na više pravaca sa manjim napadnim kolonama. U takvim uslovima broj napadnih pravaca se smanjivao na račun znatnijeg masiranja snaga i stvaranja što veće dubine njihovog borbenog porotka. Ovo je takođe zahtjevalo koncentraciju inženjerskih, artiljerijskih i drugih snaga i sredstava u cilju obezbjeđenja što bržeg i efikasnijeg prodora. Sve to, razumije se, ne znači da su se jedinice NOV odrekle ubacivanja ili težnje za brzim manje-više tajnim probijanjem u kolonama. To su one primjenjivale uvijek kada je bilo moguće. Ali, kada je neprijatelj svoje glavne snage, razmještene po utvrđenim kasarnama, postavljao na spoljnu liniju i liniju neposredne odbrane, a u unutrašnjosti ostavljao pokretne rezerve namjenjene za aktivno dejstvo, često nije bilo moguće primjeniti ubacivanje i prodore u vodnim i četnim kolonama. Tada nije postojalo ništa drugo do solidne organizacije izvođenja proboja, a zatim obezbjeđenja brzog ubacivanja jačih snaga kroz stvorene breše. Drugim riječima, nužno je bilo vršiti nasilno ubacivanje.

Često je za ovakve napade bilo potrebno koncentrisati više brigada ili divizija, jedan pa i dva korpusa. Ovo je bilo moguće učiniti osobito u kasnijem periodu — krajem 1943 i pogotovu u toku 1944, kada su jedinice NOV ojačale, držale veći dio slobodne teritorije, a neprijatelj odustao od odbrane niza objekata, među njima i mnogih manjih naseljenih mjesta. Među takve napade spadaju posljednji napad na Sanski Most, Prijedor, Banju Luku, Travnik, Derventu, Našice, Podravsku Slatinu, Valjevo, Zaječar, Viroviticu itd. Kao karakterističan primjer ovakve ideje za napad navešćemo ideju 5 korpusa NOV i njegove 4 divizije za napad na Prijedor u septembru 1944. Štab 5 korpusa je u svojoj zapovjesti⁸²⁾ postavio ovakav zadatak: 4 divizija sa dvije ojačane brigade napada na Prijedor, prodirući u vidu »klinova« kroz liniju spoljne i neposredne odbrane grada u cilju što bržeg dostizanja u

⁸²⁾ — 3-3-678

centar grada; prodor izvršiti sa zapadne strane grada, s tim što će snage Kozarske grupe odreda energičnim demonstrativnim napadom vezivati spoljnu liniju odbrane sa sjeveroistočne i istočne strane. Na temelju ovoga, Štab 4 divizije je postavio svoju zamisao za napad i grupisao snage ovako (sk. br. 3): 6 krajiška brigada činila je jedan napadni »klin« (krajišnici su ovako nazivali napadnu kolonu), koji je imao izvršiti proboj duž ceste Bosanski Novi — Prijedor, s tim da postroji borbeni poredak tako da na čelu klina nastupe udarna grupa, a zatim tri bataljona jedan za drugim; 11 krajiška brigada imala je napasti u dva klina: glavni klin od tri bataljona (bez 1 čete), imao je da izvrši prodor duž željezničke pruge od Bosanskog Novog za Prijedor tako duboko ešeloniranim borbenim poretkom i pomoćni klin od 1 bataljona imao je da probija odbranu zapadno od ceste Prijedor — Bosanska Dubica za 200 metara. Glavni cilj svih klinova bio je da prodru u unutrašnjost grada, likvidiraju komande, artiljeriju, rezerve i zaposjednu centar grada. 1 četa 11 krajiške brigade dobila je zadatak da napadom na spoljnu liniju lijevo i desno od mjesta proboja glavnog klina 11 brigade veže ove snage za vrijeme proboja i da ih, konačno, koristeći proboj, likvidira.

Izvođenje proboja na veoma uskom frontu i postrojanje snaga u duboki borbeni poredak uslovljeni su, prije svega, veoma solidnom organizacijom odbrane. Dvije linije odbrane od kojih je jedna bila postavljena na 1—3 km oko grada, i druga, koja se naslanjala na sam grad, bile su organizovane kao neprekidne linije (bunker i na 100 do 200 m vezani rovovima i saobraćajnicama, sa neprekidnom žičanom preprekom i gusto postavljenim minskim poljima). Tako dobro organizovanu i duboku odbranu nije bilo moguće lako probiti pješadijom koja je raspolagala oskudnim tehničkim sredstvima. U ovom slučaju brigade su raspolagale sa po 1 »PIAT«-om, sa dva pt topa i malim količinama eksploziva. Ovako skromna sredstva trebalo je koncentrisati na najužim ostsjecima. Borbeni poredak kolona, kako ga je postrojila 6 krajiška brigada, danas bi nazvali poretkom sa tri ešelona: tri ba-

taljona jedan iza drugog, a na čelu čitavog tog poretka udarna grupa od 50 boraca koja je imala zadatak da stvori brešu na spoljnoj liniji odbrane.

Istu ovakvu ideju za napad i formiranje borbenog poretka nalazimo, naprimjer, kod 23 divizije u napadu na Zaječar. U zapovjesti njenog Štaba od 7.9.1944 g. stoji:⁸³⁾

»Unaprijed za noćni napad odrediti udarne jedinice, koje će se odmah probiti u grad, ne zadržavajući se i izbjegavajući spoljnu liniju neprijateljske odbrane. Njihov prodor odmah potpomoći i pothranjivati ih novim snagama, koje će upadati u grad i otuda po potrebi dejstvovati sa leđa na spoljnu liniju neprijateljske odbrane«...

Svaka od tri brigade formirala je po jednu napadnu kolonu.

To bi, kratko prikazano, bila evolucija ideje u napadu NOV na naseljena mjesta od početka formiranja brigada pa do pred kraj 1944 g. Iz tog prikaza može se vidjeti kako je vojska, koja se stvarala u procesu vođenja borbi u veoma specifičnim uslovima, neprekidno jačajući kako u pogledu brojnog stanja, tako i u pogledu naoružanja i borbene vrijednosti uopšte, umjela da nađe odgovarajuća rješenja u sve složenijim uslovima vođenja rata. Nove taktičke ideje bile su plod bogatih iskustava, što su ih tako vješto umjele da uoče i uopšte starješine NOV i da na temelju njih i novih uslova, koji su se u procesu razvitka rata neprekidno stvarali, znalački primjenjuju nove postupke i nove forme borbenih dejstava, izgrađujući zaista jednu, u mnogo čemu, originalnu taktičku doktrinu. Od manje-više neuređenih napada na naseljena mjesta, kako su u početku ukratko prikazani, do ideje energičnog i brzog cjepanja jedinstva odbrane noćnim probojima na uskom frontu koje vrše jedinice postrojene u duboko ešlonirane napadne kolone — »klinove«, da bi što prije ovladale glavnim pozicijama u centru naseljenog mjesta i potom uništile ostatke garnizona na odbranbenim lini-

⁸³⁾ — 15-2-1067

jama i u unutrašnjosti, pokazuje da inferiornost NOV u telničkim rodovima i službama nije bila prepreka da se savlada otpor garnizona koji je bio za odbranu organizovan po svim zahtjevima odbrane naseljenih mjesta u Drugom svjetskom ratu. Utoliko su, bez svake sumnje, i danas vrijedna pažnje iskustva koja su u tom pogledu stečena.

Uloga rodova i službi u napadu na naseljeno mjesto

Odričući se teritorijalne ograničenosti i niza prvobitnih zastarjelih organizacionih formi, NOV se nije time odrekla i partizanske taktike, jer je odnos snaga još uvijek bio do te mjere u korist neprijatelja da bi primjena t. zv. »regularnih«, frontalnih dejstava značila i primanje konačnog rješenja, koje sigurno ne bi dovelo do pozitivnih rezultata. Stvaranjem brigada, a zatim divizija i korpusa — koje su svoj način dejstva zasnivale i dalje na partizanskoj taktici, upravo je otklonjena opasnost primanja frontalnih, od brojno i tehnički jačeg neprijatelja, nametnutih borbi. Vanredna mobilnost i nevezanost jedinica ni za kakve frontove ili objekte obezbjedila je mogućnost njihove ofanzivne upotrebe i stvaranje nadmoćnosti tamo gdje se u jednom momentu želi nanijeti udarac neprijatelju. Takva vojska bila je spremna da se tu i tamo, u težnji da ne primi nametnutu borbu, odrekne krvlju stečenih tenkovskih, artiljerijskih i drugih jedinica rodova vojske, samo da bi sačuvala svoju mobilnost i sposobnost za iznenadne i brze manevre po bilo kakvom zemljištu i u bilo kom pravcu. Sve je to činilo da je NOV od početka svoga stvaranja do pred kraj 1944 g. ostala organizovana na principima lakih, izrazito pješadiskih jedinica, što je uslovalo da je i uloga pojedinih rodova vojske i službi u njenim dejstvima bila specifična. Ipak bi pogriješili ako ne bi istakli da je i u tom pogledu NOV preživljavala u toku svoga razvoja evoluciju: njenim jačanjem postepeno su se razvijali rodovi i službe, što se, takođe, odražavalo na njene borbene kvalitete i mogućnosti, a što će se uočiti konkretno i u razmatranju njihove uloge u napadima na naseljeno mjesto.

Uloga pješadije

Niz specifičnosti koje smo i dosada uočili, analizirajući i način organizacije odbrane, a posebno neka pitanja priprema i organizacije napada, ukazuju na posebnu ulogu pješadije u napadima NOV na naseljena mjesta. To se osobito jasno vidi iz analize ideje napada i formiranja borbenog poretka, jer je originalnost u tom pogledu uslovljena u prvom redu ulogom koju je pješadija imala u napadu. Noćni napad i težnja za podilaženje na najbliža otstojanja liniji odbrane, ubacivanje, iznenadni, brzi i energični udari u cilju proboja u centar naseljenog mjesta itd. — sve je to posljedica izrazito značajne uloge pješadije. Ona je bila nosilac i manevra i iznenađenja i udara u najvećem stepenu, pri čemu je morala da vlastitim sredstvima nadoknađuje nedostatak ostalih rodova i službi.

Sve je to bitno uticalo na izgradnju posebnih kvaliteta pješadije NOV. Izvanredna borbenost, ratno lukavstvo, udarna sposobnost, samoinicijativa i snalažljivost postale su osobine svakog njenog borca — pješaka, svakog njenog starješine i svake njene jedinice. Savladati minska polja i žičane prepreke, zauzeti armirano-betonske bunke i zgrade uređene za odbranu, paralisati neprijateljsku artiljeriju i tenkove i dejstvovati po jedinstvenoj zamisli u uslovima noćnog napada na naseljeno mjesto, gdje je, sigurno, više nego igdje, problem veze i držanja i najmanjih jedinica u rukama skoro neizvodljiv, mogli su borci — pješaci sa izrazito razvijenim borbenim kvalitetima. Osnova na kojoj su se razvile takve ratničke vrline mogla je da bude samo visoka revolucionarna i patriotska svijest i moralno-politička snaga, koja je uslovlila izrazito individualnu vrijednost svakog pojedinca a, takođe, i monolitnost jedinica i čitave vojske sastavljene od takvih boraca.

Takva pješadija mogla je da bude osnova na kojoj je počivala ideja manevra u napadu na naseljena mjesta. Svojim udarnim, jurišnim ili bombaškim grupama — sastavljenim u najvećem broju slučajeva isključivo od

pješaka, ona je izvršavala zadatke avio i artiljerijske pripreme i podrške napada i zadatke inženjerije u pravljenju prolaza kroz prepreke pred prednjim krajem i u dubini naseljenog mjesta.

Ovdje nema potrebe da se opširnije iznese uloga pješadije, jer se ona vidi i iz ranijeg izlaganja, a posebno će se vidjeti iz analize izvođenja napada.

Uloga artiljerije i minobacača

U početku jedinice NOV imale su tek po neko artiljerijsko oruđe ili minobacač i to najčešće u pojedinim brigadama. Ova oruđa skoro redovno su korišćena za gađanje po unutrašnjosti naseljenog mjesta u momentu početka napada pješadije. Kako je napad vršen noću, a i oruđa su najčešće te iste noći postavljena na vatrene položaje da se ne bi otkrio napad, ovakva gađanja nisu bila precizna i imala su više negativno moralno dejstvo na neprijatelja a pozitivno na vlastite trupé.

Razumije se da u početku ova oruđa nisu odmah korišćena kao oruđa za neposredno gađanje.

Docnije, kada se povećao broj oruđa raznovrsnih kalibara i namjene, a na osnovu već stečenih iskustava došlo se do novih načina njihove upotrebe. Kako se opšta ideja napada karakterisala iznenadnim i brzim noćnim dejstvom artiljerijska oruđa i minobacači nalaze svoju primjenu u izvođenju »artpripreme« i neposrednom praćenju pješadije.

Pritom su artiljerijska oruđa manjeg kalibra, a posebno pt topovi i minobacači obično pridavani napadnim kolonama za neposrednu podršku i borbu protiv tenkova. Navešćemo za ovo primjere iz nekoliko zapovjesti. Štab 1 proleterske divizije u svojoj zapovijesti za napad na Jajce⁸⁴⁾ pridaje pt top 3 krajiškoj brigadi, koja napada na grad duž ceste, sa zadatkom da ga koristi za uništavanje tvrdih uporišta i za odbijanje tenkovskih protivnapada. Zapovješću 1 slavonskog korpusa od 2.6.1943 za napad na

⁸⁴⁾ — 74-3-705 A

Našice⁸⁵⁾ 12 brigadi koja je napadala na grad pridata su dva brdska topa, top »Pito« i 4 minobacača 81 mm. Štab 12 divizije ojačao je brigadu koja je napadala oktobra 1943⁸⁶⁾ Pakrac haubicom 100 mm, topom 75 mm, topom 65 mm i sa dva pt topa. Protivtenkovski topovi pridati su odmah bataljonima kao oruđa za neposredno gađanje.

Međutim, bilo da se ovakva, pa i teža oruđa, pridaju pojedinim napadnim kolonama odmah, bilo tek u toku napada, njihova osnovna namjena sastoji se u neposrednom praćenju pješadije u cilju pružanja pomoći prilikom likvidacije pojedinih jačih otpornih tačaka. To je ujedno bio i najkorisniji način upotrebe artiljerijskih oruđa — bez obzira na kalibar — u noćnom napadu koji se odlikuje brzim i energičnim prodorima. Kako će se kasnije, kod izvođenja napada, vidjeti, samo jedno oruđe pravilno iskorišćeno u borbama za naseljeno mjesto moglo je odlučujuće da doprinese uspiehu, a pored toga da znatno umanja napore i žrtve pješadije.

Korišćenje osobito težih oruđa t. zv. »artpripremu« došlo je veoma rano do izražaja, ali su rezultati slabi jer u to vreme naši artiljerci nisu imali odgovarajuću stručnu spremu, a sama oruđa bila su često neispravna i bez dovoljno municije. Najčešće se u zapovjesti, osobito kada se prvi put koristila artiljerija i minobacači za dejstvo sa zaklonjenih vatrenih položaja, određivao samo početak »artpripreme« i njeno trajanje, ali ne i konkretni vatreni zadaci, već se samo naređivalo da »tuče po gradu«. Tako, naprimjer, u zapovjesti 1 proleterske divizije za napad na Jajce za haubicu je naređeno da se kreće cestom i da tuče po gradu od 20.00 do 20.30 časova »jakom vatrom«. Isto tako Štab 1 bosanskog korpusa određuje zadatak za svoje tri haubice u zapovjesti od 24.11.1942 za napad na Bosanski Novi⁸⁷⁾. Tu stoji da će one tući grad »brzom paljbom« od 23.00 do 23.30 časova.

Kasnije, međutim, nailazimo često na kritiku ovakve upotrebe artiljerije. Obično se isticalo da je neprecizno

⁸⁵⁾ — 34-2-907

⁸⁶⁾ — 25-1-892

⁸⁷⁾ — 3/1-1-406

gađala i da je svojim dejstvom pred napad samo upozoravala neprijatelja i na taj način onemogućavala postizanje iznenađenja na pravcima proboja. Zbog toga, ukoliko se izvodi »artpriprema« sve se češće nailazi na preciznije postavljene zadatke i na težnju da se oruđa na vrijeme pripreme za dejstvo. Štab 1 proleterske divizije zapovješću od 29.11.1943 za napad na Travnik⁸⁸⁾ brdskim baterijama daje preciznije vatrene zadatke, određujući im da imaju tući najjače otporne tačke u gradu (kasarnu, fabriku šibica itd.). To isto čini Štab 10 kopusa u zapovjesti od 13.10.1944 za napad na Koprivnicu⁸⁹⁾, postavljajući zadatak da 4 haubice tuku željezničku stanicu 30 minuta, Uljanicu 15 minuta, a potom centar grada. Slično su bili postavljeni zadaci artiljeriji prilikom kasnijih napada na Travnik, Banju Luku, Našice, Cazin, Podravsku Slatinu, Prijedor, Viroviticu itd.

Očigledna je težnja da se artiljerija što bolje iskoristi. Zato joj se i ciljevi određuju sve konkretnije, a takođe i postupnost dejstva od otpornih tačaka na spoljnoj liniji, do postepenog prenošenja vatre u centar. Želi se, naime, postići da artiljerija što neposrednije radi za pješadiju — da se organizuje sadejstvo tih dvaju rodova. Ali, treba odmah reći da taj proces nije bio doveden do kraja, tj. upotreba artiljerije i minobacača, naročito u artpripremi nije dostigla onaj stepen koji joj se u normalnim uslovima namjenjuje. To je i logično ako se imaju u vidu faktori kao što su nedostatak oruđa, municije, stručnog kadra itd. — onoga, dakle, zbog čega je NOV sve do operacija za konačno oslobođenje zemlje, ostala u tom pogledu slabija od neprijatelja. Logično je da se zbog toga nije ni mogla ni htjela odreći noćnih napada i takvih postupaka koji su umanjivali značaj i ulogu i ono malo artiljerije i minobacača kojima je raspolagala. Kada su njeni rodovi ojačali ona je umjela brzo da se prilagodi novim uslovima (Beogradska, Mostarska, Sarajevska, Bihaćka i druge operacije u završnoj fazi rata).

⁸⁸⁾ — 22/1-2-705

⁸⁹⁾ — 11-2-551

Da je problem uloge artiljerije uočen i da se postavljalo i nastojalo riješiti pitanje sadejstva lijepo će pokazati analize nekih napada. Tako Štab 2 ličke brigade, poslije napada na Travnik, u izvještaju od 4.12.1943 g. piše:⁹⁰⁾

»...artiljerija nije tukla ciljeve gdje se misli vršiti prodor već određene objekte u varoši, koji u tom momentu nisu imali važnu ulogu za prodor u grad...«

U već ranije pomenutoj analizi napada na Koprivnicu, Štab 32 divizije o istom problemu govori još detaljnije:

»Saradnja pješadije i artiljerije jedan je od bitnih preduslova za uspješno likvidiranje neprijateljskog uporišta. Posljednja borba u Koprivnici pokazala je da ta saradnja, odnosno sadejstvo nisu bili ostvareni u potpunosti, što je imalo za posljedicu da neke tačke neprijatelja na napadnom pravcu naše divizije nisu bile likvidirane, iako je bilo dovoljan broj topova i teških bacača (odnosi se na bacače 81 mm — P. M.). Da bi saradnja pješadije i artiljerije bila uspješna neophodno je potrebno da komandir artiljerije bude u najužoj vezi sa komandantom pješadije za sve vrijeme operacije.«

Nezgoda u komandovanju artiljerijom za vrijeme »artpripreme« sastojala se u tome što su vatreni položaji za po nekoliko oruđa određivani na više strana naseljenog mjesta, zbog toga da bi kasnije ta oruđa u toku borbe za pojedine otporne tačke na raznim napadnim pravcima mogla biti korišćena za neposredno gađanje.

Treba, takođe, istaći da je bilo nekoliko napada koji su radi toga da bi se obavila »artpriprema« po danu izvođeni ujutru. Primjer za ovo je napad na Voćin u januaru 1943, kada je 4 slavonska divizija odlučila da sa napadom otpočne u 7.00 časova da bi po vidnom vremenu obavila »artpripremu« sa 1 topom i 1 minobacačem⁹¹⁾. Razumije se da ovo nije dovelo do uspjeha, jer su sve prednosti noćnog napada izostale: nedovoljan broj artiljeriskih oruđa nije mogao da ih zamjeni.

⁹⁰⁾ — 24-6-801

⁹¹⁾ — 9-4-907

Pokazalo se, takođe, da nije bilo cjelishodno otpočeti ni u toku noćnog napada sa dejstvom artiljerije prije nego što pješadija otpočne sa napadom, jer je time momenat iznenađenja otpadao. Prve eksplozije granata upozoravale su posadu na neposrednu opasnost, pa je njena opreznost povećavana, što je često onemogućavalo tajno podilaženje objektima na spoljnoj liniji odbrane, otežavalo ubacivanje i rad bombaških grupa itd. Zbog toga su veoma česti napadi u kojima se odustajalo od prethodnog dejstva artiljerije, već su artiljeriska oruđa odmah pridavana bataljonima za neposredno gađanje ili, ako je i odlučeno da u početku dejstvuju po naseljenom mjestu, onda je znak za njihovo dejstvo bio početak napada pješadije. Tako Štab 5 korpusa u zapovjesti od 5.9.1944 g. za napad na Prijedor naređuje: »artiljerija će početi dejstvovati tek kad otpočne borbu pješadija«. ⁹²⁾

Uloga inžinjerije

Raznovrsne zadatke inžinjerije, koji su osobito obimni u partizanskom ratu, obavljali su partizani i narod još od početka oružanog ustanka. I, mada je vladala krajnja oskudica i u sredstvima i u stručnim kadrovima, masovno učešće u izvršavanju raznih rušenja, zaprečavanja i diverzija uslovalo je relativno brz razvoj partizanske inžinjerije. U formaciji regularnih jedinica postojale su i pionirske jedinice —grupe, vodovi i čete, koji su se specijalno bavili stručnim inžinjeriskim radovima. U napadima na naseljena mjesta inžinjerci su vršili uglavnom iste one zadatke koje vrše i u normalnim uslovima: raščišćavali su prepreke i učestvovali u jurišnim grupama. Dakako, da ovdje nije bila oštro povučena granica između boraca-pješaka i inžinjeraca. Pješaci su uvijek, kada nije bilo inžinjeraca, preuzimali na sebe njihove zadatke, a pogotovu one koji se nisu odnosili na mine i eksploziv.

U napadima na naseljena mjesta jedan dio inžinjeriskih snaga i sredstava pridavan je jedinicama za jurišne

⁹²⁾ — 3-3-768

(bombaške, udarne) grupe, a drugi jedinicama na obezbjeđenju za rušenje komunikacija kao i za minsko-eksplozivne prepreke.

Usled nedostatka stručnog kadra, a pogotovu inženjerskih sredstava, pribjegavalo se najraznovrsnijim improvizacijama. Kada bismo htjeli spomenuti sve ono što su naši borci i starješine smišljali i koristili da bi nadoknadili nedostatak inženjerskih sredstava otišli bi daleko. Nije bio rijedak slučaj da su za savlađivanje žičane prepreke borci koristili ćebad, šinjele ili daske, za miniranje bunkera eksploziv izvađen iz neeksploziviranih avionskih bombi ili granata, a za paljenje otpornih tačaka vinogrdarske prskalice ili vatrogasne pumpe prepravljene u »plamenobacače«; da su za miniranje drumova ili željezničkih pruga koristili mine koje su proizvođene u primitivnim partizanskim radionicama, a za čišćenje terena od mina goveda koja su gonili pred sobom itd. Kakva će se sredstva primjeniti u konkretnom napadu veoma često je određivano naredbom.⁹³⁾ Za borbu protiv tenkova u uličnim borbama najčešće su korišćene benzinske flaše. Teško je naći ijednu zapovjest u kojoj se ne vrši podjela oskudnih rezervi benzina ili pak, u nedostatku ovoga, ne ističe potreba da se odmah, po upadu prvih djelova u naseljeno mjesto, potraži benzin i izvrše pripreme za njegovu upotrebu.

Uloga tenkova

Mada upotreba tenkovskih jedinica nije karakteristična za napade NOV na naseljena mjesta, treba reći nekoliko riječi o iskustvima stečenim u tom pogledu. Od preko stotinu poznatijih napada u svega šest korišćeni su tenkovi. To su: napad na Gospić, Gornju Vas, Podravsku Slatinu, Glinu, Tušilović, Travnik. U napadima je bilo angažovano od 1 do 4 laka tenka. Ali ni u jednom od ovih napada nije bilo ispunjeno ono što se od njihovog dejstva očekivalo. Evo šta o dejstvu tenkova kaže u svom izvje-

⁹³⁾ — 23-1-830.

štaju od 28.9.1944 g. o napadu na Podravsku Slatinu Štab 18 brigade.⁹⁴⁾

»Tenkovi nisu mogli doći do izražaja pošto su bili iz daleka primjećeni i neprijatelj je brzo postavio protivtenkovsku odbranu na ulazu otkuda su oni trebali naići tako da je jedan tenk probijen na 5—6 mjesta od PT topa i onesposobljen za dalje dejstvo«.

U neprijateljskom izvještaju o napadu 4 korpusa NOV na Glinu u oktobru 1943 g. stoji.⁹⁵⁾

»23. 11. oko 16.00 uslijedio je juriš odmetnika uz pripomoć tri tenka u pravcu glinskog mosta. Ovaj juriš nije uspio, jer su njemački topovi pogodili 1 srednji tenk i 1 manji tenk...1 preostali manji tenk se je povukao...«

Slično su prošli tenkovi i u ostalim napadima. To je vjerovatno i posljedica nedovoljnog iskustva u njihovoj upotrebi i neopravdano pretjerano povjerenje u njihove mogućnosti. Da je to istina, osobito reljefno potvrđuje primjer iz uspjelog napada 5 korpusa na Travnik u oktobru 1944 g.: komandir tenkovske čete i zamjenik komandanta 4 divizije, narodni heroj Petar Mečava, sjeli su u jedan od tenkova i preko potpuno brisanog zemljišta krenuli ka kasarni — posljednjem uporištu neprijatelja — u kojoj je bilo preko 1.000 vojnika. Tenk je na otstojanju od nekih 30 metara bio pogođen iz pt topa i čitava posada u njemu je izginula.

Uostalom, mali broj tenkova u napadu na vanredno organizovanu i u protivtenkovskom smislu obezbjeđenu odbranu nije mogla donijeti nikakve značajnije rezultate.

Uloga pozadinskih službi

Od pozadinskih službi treba istaći rad intendanture i saniteta.

Zadatak intendanture bio je da reguliše snabdjevanje jedinica u periodu koncentracije snaga, a zatim za vrijeme napada. U oba slučaja intendantura je obično

⁹⁴⁾ — 35-2-473

⁹⁵⁾ — Izvještaj »Pothrvatskog zapovjedništva — Sisak«, Arhiv VII — 19-11-93

obezbjeđivala obroke suve hrane. Ovo je bilo osobito značajno onda kada se predviđalo da će napad trajati duže vremena. U takvom slučaju intendantura je obezbjeđivala 1—3 obroka suve hrane.

Pored ovoga, veoma značajan zadatak intendantskih organa bila je organizacija evakuacije plijena iz naseljenog mjesta. Ako se ima u vidu da je plijen bio dugo vremena jedini i do kraja rata ostao osnovni izvor snabdjevanja jedinica NOV, osobito ratnim materijalom, onda se vidi ozbiljnost ovakvog zadatka. Pritom je bilo veoma značajno da se evakuacija plijena organizuje tako da otpočne odmah poslije prodora jedinica u naseljeno mjesto i da se što brže obavi, jer je postojala mogućnost da napadnutom garnizonu priteknu u pomoć snage iz okolnih naseljenih mjesta. Za ovaj zadatak pripremana su uoči napada raspoloživa transportna sredstva. Često je bilo potrebno u kratkom vremenu evakuisati velike količine municije, oružja, odjeće, hrane, itd. iz magacina garnizona.

Rad intendanture regulisan je zapovješću za napad. Njome je precizirano koliko će i kada biti pripremljeno obroka suve hrane, na koji način će biti organizovano izvlačenja plijena i mjesta gdje će biti evakuisan.

Zbrinjavanje ranjenika u toku napada bio je značajan i složen zadatak. Nedostatak stručnih kadrova, sanitetskog materijala i brzih transportnih sredstava otežavao je njegovo rješavanje. Ali, bez obzira na to, sanitetska služba je, u okviru postojećih uslova i mogućnosti, najbrižljivije organizovana, a pitanje ranjenika bilo je uvijek u centru pažnje svih štabova i čitavih jedinica. Briga i pažnja prema ranjenicima bila je osnovna moralna obaveza svih starješina i boraca.

Brigadna previjališta postavljana su prilikom napada na naseljeno mjesto neposredno iza borbenog poretka, a najdalje do 2 km pozadi njega. Previjalište je prihvatilo ranjenike koje su bataljonski bolničari izvlačili iz borbe i pružalo im prvu stručnu, ljekarsku pomoć. Laki ranjenici, kojima nije bila potrebna hirurška intervencija a bili su sposobni za pokret, upućivani su u brigadnu bolni-

cu, jer je u našem ratu vladalo načelo da se ranjenici ne koncentrišu u neke centralne, velike bolnice u pozadini, ni onda kada za to ima mogućnosti, već da se što više dekoncentrišu, i to tako što će operativne jedinice (brigade i divizije) zadržavati sve lakše ranjenike, pa i one koji se mogu transportovati na konjima ili kolima. Ali i u takvim uslovima broj teških, nepokretnih ranjenika, za vrijeme velikih borbi glavnine NOV penja se u centralnoj bolnici na 3—4.000, što je u najvećem stepenu umanjivalo manevarsku sposobnost jedinica. Teški ranjenici, kojima je potrebna hirurška pomoć, upućivani su odmah u hiruršku ekipu, koja se obično nalazila kod diviziskog previjališta — na 3—5 km iza borbenog poretka, pa ili su i ostajali u diviziskoj bolnici ili su, ako su za to postojali uslovi, transportovani u stalnu bolnicu koja se nalazila u dubini slobodne teritorije. U toku 1944 g. oština ovog problema bila je djelimično umanjena evakuacijom izvjesnog broja ranjenika u Italiju savezničkim avionima.

Drugi zadatak sanitetskih organa prilikom napada bila je evakuacija zaplijenjenog sanitetskog materijala. Kako je to bio osnovni izvor snabdjevanja izvršenje ovog zadatka, kojeg su organizovali sanitetski organi, bilo je u centru pažnje svih starješina i boraca.

Sva ova pitanja u vezi sa radom sanitetske službe regulisana su zapovješću za napad, a u toku 1944 g. izdaju se i posebne zapovjesti za sanitet kao prilog zapovjesti štaba za napad na naseljeno mjesto.

Veza i komandovanje

Karakter dejstava u našem ratu, uz nedostatak sredstava za vezu i stručnih kadrova, uslovio je da se problem komandovanja uzuev u cjelini ispoljavao veoma oštro. To je bilo karakteristično i za napade na naseljena mjesta. Problem nije bio tako krupan u onom prvom periodu, koji se odlikovao kratkotrajnim dejstvima u obliku prepada, zasjeda i sl., ali što su se pojedine borbe produžavale isticalo se sve više pitanje rukovođenja, pitanje uticaja štaba na tok boja. Ovo se pokazalo i u napadima jedinica

NOV na naseljeno mjesto. Ovdje ćemo na nekoliko primjera pokazati kako su se slabosti veze odražavale na komandovanje. U svom izvještaju od 1.11.1944 g. o napadu na Koprivnicu Štab 10 korpusa NOV piše:⁹⁶⁾

»...Bilo je momenata kada se nije znalo da li su naše jedinice prodrle u sistem odbrane ili ne. Trajalo je sat, dva pa i tri, čok se saznalo pravo stanje...«

Povodom napada na Sanski Most, u decembru 1942 g., Štab 4 divizije, govoreći o vezi, kaže:

»Veza telefonska koja se uspostavlja već tri dana nije uspostavljena radi dužine kabla i težine terena (Sanica), koje su potcijenjene kao teškoće. 3 voda za vezu potrošila su svoje ljudstvo i kabal na tom sektoru.«⁹⁷⁾

U izvještaju 12 divizije od 16.11.1943 g. o napadu na Viroviticu kaže se da su se snage ove divizije povukle iz grada u kome su se branile posljednje otporne tačke usled pogrešnog obavještenja da su neprijateljske snage sa pravca Podravska Slatina izvršile prodor kroz položaje Brodske (24) brigade i da bez otpora nadiru u Viroviticu. Izvještaj je, međutim, bio netačan, ali su Njemci i ustaše iz Virovitice iskoristili ovu zabunu i pobjegli ka mađarskoj granici.⁹⁸⁾ U napadu na Tuzlu, septembra 1943 g., čitava 16 divizija nije uzela učešća u napadu, niti se ovaj odigrao prema predviđenom planu, jer ova divizija nije primila naređenje koje joj je upućeno radiodepešom.

Kao i po svim drugim pitanjima tako i u pogledu veze i komandovanja u procesu razvitka rata imamo postepenu evoluciju, uslovljenu izrastanjem i jačanjem NOV u svakom pogledu.

Veze kuririma i raznim signalima bile su u ranijem periodu jedini oblik održavanja veze između jedinica i komandi svih stepena. Iz zapovjesti za napade u toku 1942 g. vidimo da se veza u toku napada na naseljeno mjesto imala održavati putem kurira — pješaka ili konjanika i

⁹⁶⁾ — 4-2-551 B

⁹⁷⁾ — Izvještaj Štaba 4 divizije od 11. 12. 1942 godine — Arhiv VII — 6-1-766

⁹⁸⁾ — 13-2-881

signalnim sredstvima — danju, obično, ugovorenim značima, a noću vatrom i, rjeđe, raketama. Najčešće je određivano da će čete slati kurire svakih pola sata, a bataljoni svaki sat itd. Treba istaći da je u ovom periodu upotreba raketa imala veliki značaj za komandovanje i to viših štabova (brigade, divizije). Tako, naprimjer, Štab 1 proleterske divizije u svojoj zapovjesti za napad na Jajce od 24.11.1942 g. naređuje da se određenim brojem i bojom raketa daju znaci: o prekidu artiljerijske vatre, o tome dokle se stiglo, o tome da je jedinica zaustavljena, i znak za povlačenje.⁹⁹⁾ Ovo je bilo kakvo-takvo rješenje za ispoljavanje uloge višeg štaba u toku boja, kada je ovaj duže trajao i kada je od pravovremenog reagiranja štaba brigade ili divizije često zavisio uspjeh u napadu.

Formiranje viših operativnih jedinica i produženje pojedinih borbi, a posebno napada na naseljena mjesta, usloveli su da se i telefonska veza relativno rano počela primjenjivati. Istina, prvobitno je takva veza uspostavljena samo između viših štabova (od brigade do korpusa), a rjeđe je dosegala do bataljona. Uspostavljena je, naime, tamo gdje se za njom osjećala i najveća potreba. To se vidi iz mnogih zapovjesti za napade (na Bosanski Novi, Sanski Most, Pakrac, Čazmu, Imotski i Posušje itd.). Tek u toku 1943 i 1944 g. telefonska linija se proteže do bataljona, jer se potreba za njom (uslovi napada postaju složeni, a borbe dugotrajnije) sve više osjeća:

»Veza između jedinica mora biti savršena. Tamo gdje je mogućnost da se uspostavi telefonska veza sa bataljonima, treba je uspostaviti...«¹⁰¹⁾

To se uobičajava uvijek kada ima dovoljno snaga i sredstava.

Radioveze se javljaju najkasnije i to najprije kod korpusa i divizija, da bi postepeno došle do brigada. Pri napadima krajem 1943 i u toku 1944 g. radioveza se redovno uspostavlja između korpusa, divizija i brigada i

⁹⁹⁾ — 7-3-705 A

¹⁰¹⁾ — Zapovjest 10 divizije od 1. 10. 1943 za napad na Ludbreg
— 16/2-1129

zapovješću se reguliše način organizacije i propisi održavanja veze. Ali, do pod kraj 1944 g., dakle, do kraja perioda kojeg ovdje zahvatamo, radioveza nije u potpunosti našla primjenu koju ima u normalnim uslovima, osobito u okviru taktičkih jedinica — brigade i bataljona. To ne znači da se za njom nije osjećala potreba, ali su oskudna sredstva i nedostatak stručnog kadra spriječavali njenu takvu primjenu.

U toku 1944 g. sve češće se nailazi i na posebne zapovjesti za vezu, koje su priložene zapovjestima za napad na naseljeno mjesto. Po sadržini ove zapovjesti se ne razlikuju od zapovjesti kakve se danas izučavaju u vojnim školama.

Ovakva veza (njene mogućnosti i slabosti) odražavala se u najvećem stepenu na komandovanje i činila ga u mnogo čemu specifičnim.

Niže komande i štabovi (četa i bataljona, pa ponekad i brigada) su u toku napada neprekidno sa jedinicama. Ovo nije bilo uslovljeno samo nedostatkom sredstava veze nego i noćnim dejstvom i težnjom za postizanjem što veće brzine u izvođenju napada, ali pod uslovom da se održi jedinstvo borbenog poretka i spriječi rasipanje jedinica. Tome, jasno, treba dodati i našu partizansku tradiciju da je starješina u borbi prvi, što nam je ostala iz ranijeg perioda, jer su za starješine i dolazili ljudi koji su ispoljavali najviše hrabrosti, odvažnosti i snalažljivosti.

Viši štabovi (brigada, divizija i korpusa) svoj uticaj na tok napada obezbjeđivali su, u nedostatku sredstava veze, na taj način što su u pripremnom periodu izrađivali detaljan plan dejstva za potčinjene jedinice i što su preduzimali razne mjere da se obezbjedi njegovo sprovođenje, koje ćemo ovdje pobliže razmotriti.

Poslije odluke za napad na određeno mjesto najviši štab koji organizuje napad sprovodio je izviđanje sa svim starješinama (komandantsko izviđanje, kako ga danas zovemo). Na takvom izviđanju izložena je osnovna zamisao za napad i izrađen detaljan plan, pri čemu su na zemljištu precizirani zadaci svake jedinice. Iz izvještaja Štaba 1 kra-

jiške brigade od 30.11.1942 g. o napadu na Bosanski Novi¹⁰²⁾ saznaje se da je ovaj Štab dan prije napada organizovao izvođenje sa štabovima bataljona na kome su jedinicama postavljeni zadaci. U zapovjesti 17 slavonske brigade 28 udarna divizija za napad na Pakrac od 31.1.1943 g. naređuje se:¹⁰³⁾

»Komandant i politkomesar 1 bataljona sa vodnicima, desetarima, komandirima četa osmotriće teren kojim treba da dođu do uporišta«.

Ovakva izviđanja organizovao je Operativni štab za Bosansku Krajinu u nizu napada na naseljena mjesta u toku 1942 g. (Prijeđor, Ključ, Jajce, Bihać i dr.).

Česta forma kroz koju se ispoljavala uloga viših štabova bile su i konferencije na kojima se razrađivao plan napada i davali detaljni zadaci jedinicama. Tako u zapovjesti 15 divizije od 12.11.1943 g. za napad na Novo Mesto stoji:¹⁰⁴⁾

»Podrobnije o stvarima govorili smo na današnjem sastanku štabova«.

Isto i u zapovjesti 4 divizije od 15.10.1943 g. za napad na Sanski Most:¹⁰⁵⁾

»Kako je zadatak u detaljima razrađen na savjetovanju u štabu korpusa prema tome će jedinice pristupiti izvršenju zadataka u određeno vrijeme«.

Zapovješću za napad najčešće se detaljišu zadaci tako da jedinice koje čine pojedine napadne kolone imaju tačan plan kako će se razvijati napad od početka do kraja. Pritom se najčešće precizno određivao pravac dejstva svake napadne kolone, ideja manevra u borbi za pojedine linije odbrane i za određene otporne tačke u unutrašnjosti naseljenog mjesta. To smo, uostalom, vidjeli na nekim primjerima koji su navedeni prilikom analize ideje za napad i grupisanje snaga. Ovo je, ako je plan bio dobar,

¹⁰²⁾ — 30-2-782

¹⁰³⁾ — 14-1-1129

¹⁰⁴⁾ — 5-1-934

¹⁰⁵⁾ — 36-8-766

ako je zasnovan na tačnim podacima o neprijatelju i ako su ga se jedinice pridržavale, skoro redovno dovodilo do uspjeha.

Ovakve su uglavnom sve brigadne zapovjesti. One se skoro bez izuzetka odlikuju detaljisanjem zadataka. Manje detaljisanja ima u zapovjestima divizija i korpusa, mada i ovdje ima velikih razlika. Tako, naprimjer, dok štabovi 1 proleterske divizije, 1 proleterskog korpusa, krajiških ili istočnobosanskih divizija i korpusa određuju osnovne zadatke svojim potčinjenim jedinicama, dotle štabovi slavonskih divizija, pa i Štab 6 korpusa, daju detaljne zadatke obično i drugopotčinjenim jedinicama.

Bilo bi pogrešno zaključiti da je određivanje detaljnih zadataka značilo i sputavanje inicijative potčinjenih štabova i komandi. To je bila jedna od formi kroz koju se ispoljavala uloga višeg štaba na plan i tok napada u cjelini. Time je viši štab obezbjeđivao jedinstvenost i povezanost rada pojedinih kolona i neophodno sadejstvo među njima. U okvirima postavljenih zadataka niže starješine nalazile su dovoljno slobode za razvijanje inicijative. Radilo se o napadu na naseljeno mjesto — dakle o dejstvu, koje se odlikuje vanrednom dinamičnošću i mnogobrojnim rascjepkanim borbama i sudarima u kojima upravo inicijativa nižih starješina i boraca dolazi do izražaja u najvećem stepenu. Kad je napad otpočeo, onda je teret rukovođenja, uslijed slabih veza padao na niže štabove i komande. Na njima je bilo da obezbjede sprovođenje postavljenog plana i da brzo i efikasno reaguju na svaki novi momenat.

Ako se pročita veći broj zapovjesti za napad, vidjeće se koliko je svaka od njih po zamisli, po određivanju zadataka pojedinim napadnim kolonama i jedinicama, pa i po nizu manje bitnih pitanja, odraz stvarne situacije koja se njome željela riješiti. Tu se, zaista, ne bi moglo naći primjera šablonizma niti tendencije da se bez razloga oponaša neki poznati postupak koji je u određenoj situaciji donio krupan uspjeh. Sve su te zapovjesti u najvećem stepenu stvarni odraz konkretnih uslova svake date situacije. Forma im nije bila istovjetna, niti je u tom pogledu

bilo kakvih propisa koji bi važili bilo za vojsku u cjelini bilo za neki korpus ili diviziju. Ali, po pitanjima koja su zahvatala, po načinu objašnjavanja značaja konkretnog napada, po karakteru ideje i grupisanja snaga, po zadacima datim potčinjenim jedinicama itd. — po tome bi se moglo odmah vidjeti da su to zapovjesti jedinica koje pripadaju istoj vojsci i imaju istovjetna gledanja na način vođenja dejstava.

Česta forma ispoljavanja uticaja višeg štaba u toku izvođenja napada bio je odlazak pojedinih njegovih članova u niže štabove sa zadatkom da obezbjede sprovođenje zamisli svoga štaba i pruže neposrednu pomoć potčinjenim. Ponekad se to i zapovješću određivalo.¹⁰⁶⁾

Sve te forme kroz koje se ispoljavala uloga viših štabova i težnja da se napad sprovede po određenom planu ipak nisu mogle u potpunosti ukloniti slabosti u komandovanju koje su bile uslovljene nedostatkom sredstava veze. Često ćemo naići na teškoće i probleme koji nisu bili riješeni ili nisu bili najbolje riješeni upravo zbog toga što nije bilo moguće na vrijeme ispoljiti ulogu određenog štaba. Interesantni su i poučni u ovom pogledu primjeri neuspjelih napada na Sanski Most i Bosanski Novi u novembru i decembru 1942. U toku višednevnih borbi oko ova dva grada dešavalo se da jedna brigada na svom pravcu postigne rješavajući uspjeh, ali usljed neblagovremenog angažovanja druge brigade takav uspjeh nije bio u cjelini iskorišćen. Pritom je osobito ozbiljan problem bio pravovremeno angažovanje rezervi u cilju pothranjivanja snaga koje su postigle značajan uspjeh, ili izvođenje blagovremene pregrupacije snaga usljed novonastale situacije itd. Tu se ozbiljno osjeća nedostatak brzih energičnih mjera viših štabova. Ukoliko su borbe postajale složenije i dugotrajnije ovo se ispoljavalo sve više. U tom smislu poslužiće kao lijep primjer sljedeći dio iz već ranije pomenute analize Štaba 32 divizije date povodom neuspjeha napada na Koprivnicu oktobra 1944:

¹⁰⁶⁾ — Zapovjest 17 slavonske brigade za napad na Našice od 3. 6. 1943 g. — Arhiv VII — 37/1-1129

»...Štabove treba postavljati na mjesta odkuda će moći najbolje imati pregled i komandovati. Svaki štab mora imati svoju osmatračnicu na koju će biti dozvoljen pristup samo operativnom dijelu štaba. Dosadašnja praksa da se članovi štaba razidu po jedinicama... pokazala se je štetna, jer takav štab ne može rukovoditi svojom jedinicom i uticati pozitivno na ishod borbe. Uslov da štab može komandovati svojom jedinicom ovisi o dobroj vezi koja u borbi za Koprivnicu nije redovito funkcionisala, jer su prekidi dolazili usljed toga što je linija bila po zemlji.«

Rat je, iako surov, ipak najbolja škola. Mi smo u ustanak ušli sa neznatnim brojem oficira. Vojni rukovodioci su izrastali iz redova radnika, seljaka i inteligencije — od kojih mnogi nisu služili ni obični vojnički rok u bivšoj vojsci. Ušli su u rat sa žarkom željom da se bore, ali bez ikakve ili sa veoma malom vojnostručnom spremom. Oni su se u svakodnevnoj ratnoj praksi brzo snalazili i postepeno kroz nju otkrivali i saznavali mnoga opštevažeća načela, koja nisu ranije nigdje učili niti poznavali. Otud je i razumljiva tvrdnja koju smo ponekad mogli čuti da smo mi stvorili u ratu novu taktiku i izvjesna pretjerivanja u tom pogledu. To nikako ne znači da mi nismo dali u opštu riznicu vojne teorije mnogo novog, ali bilo bi svakako pretjerano tvrditi da smo stvorili novu taktiku, iako smo u najvećem stepenu sami, kroz ratnu praksu, otkrivali mnoga opštevažeća načela vođenja rata uopšte i partizanskog rata posebno. Tako je i Štab 32 divizije kada se u složenom boju, u kome je raspolagao jakim pješadiskim snagama i artiljeriskim i inženjeriskim jedinicama, sukobio sa problemom objedinjavanja i usmjeravanja dejstva svih tih djelova došao do zaključka o neophodnosti komandnog mjesta, osmatračnice i neprekidne, efikasne veze sa potčinjenim.

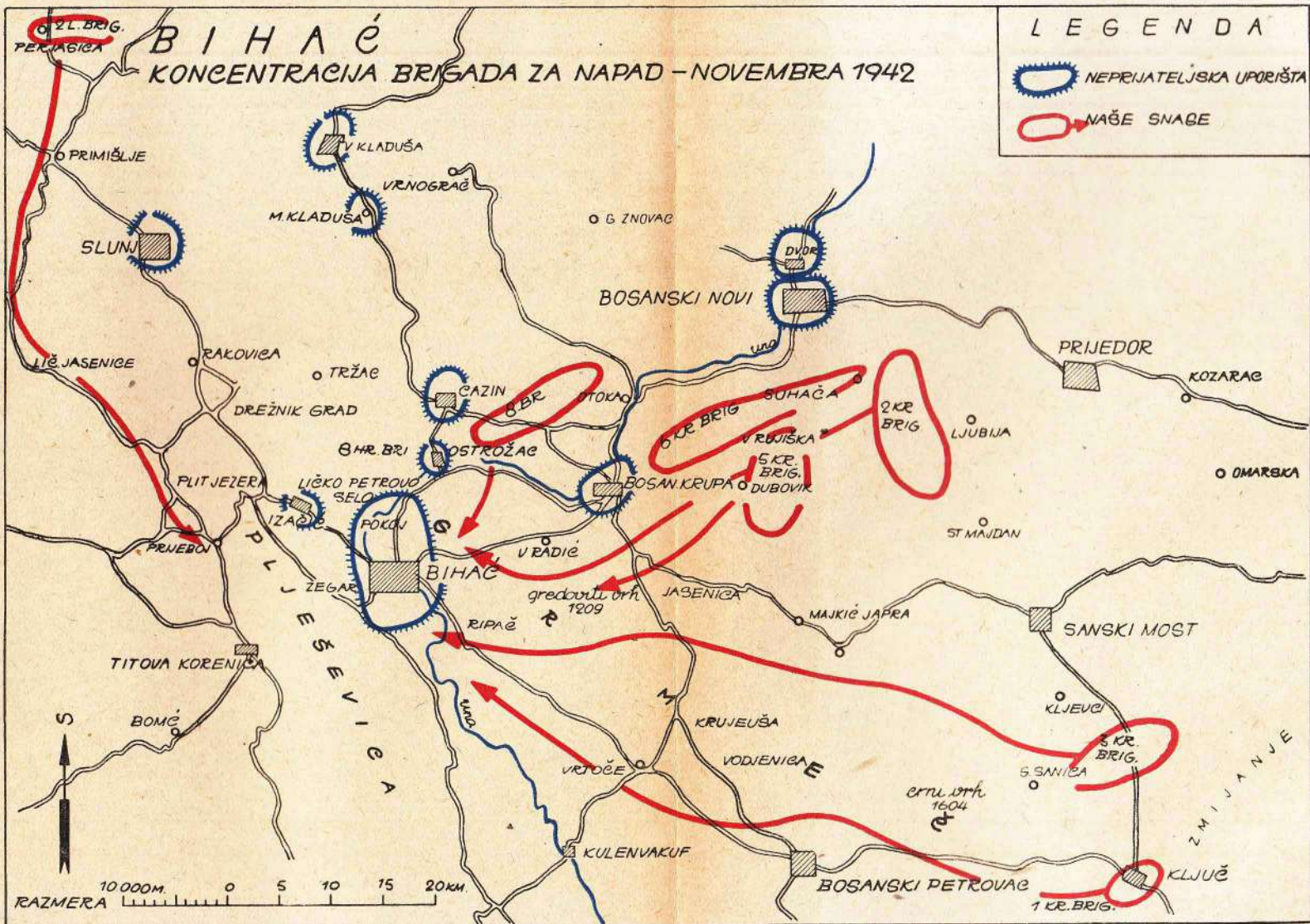
Na taj način je i sistem veza i komandovanja preživljavao u procesu rata evoluciju, čija je osnovna karakteristika bila u tome što su jedinice NOV, u momentu kada su pristupile operacijama za konačno oslobođenje zemlje, bile sposobne da primjene savremena sredstva i metode održavanja veza i komandovanja u vođenju savremenog boja i operacije.

Koncentracija snaga

Vidjeli smo da je koncentracija snaga bila osnovna forma kroz koju je obezbjeđivan povoljan odnos snaga u napadima na naseljena mjesta. Dovođenjem jedinica sa raznih pravaca bilo je moguće za relativno kratko vrijeme stvoriti odgovarajuću nadmoćnost na određenom mjestu i u određeno vrijeme. Isto tako je bilo moguće za kratko vrijeme dekoncentrisati snage ili ih brzo prebaciti na sasvim drugi pravac u cilju nanošenja novog udara. U napadima NOV na naseljena mjesta prikupljanje snaga bila je radnja koja je redovno prethodila napadu.

Ponekad se radilo o manjim pokretima jedinica (od 10 do 30 km), ali često, osobito kada se izvodio napad na veće naseljeno mjesto, pa se prikupljalo više snaga, događalo se da pojedine jedinice imaju da pređu po 50, 100, pa i više kilometara za relativno kratko vrijeme. Klasičan primjer je koncentracija krajiških i hrvatskih brigada izvršena pred napad na Bihać u novembru 1942 g. (sk. br. 10). To je ujedno bila i najveća koncentracija snaga izvršena dotada u našem gradu. Nekoliko dana pred napad nijedna od sedam angažovanih brigada u ovom napadu nije bila kod Bihaća. Neposredno kod Bihaća — na zatvaranju pravca ka Bosanskom Petrovcu — nalazila su se samo dva bataljona 4 krajiške brigade. 1 i 3 krajiška brigada bile su na sektoru Ključa odakle su imale da maršuju oko 130 km, 2 krajiška brigada bila je između Ljubije i Bosanskog Novog, udaljena od Bihaća oko 60 km, 5 krajiška brigada nalazila se u rejonu Vel. Rujiške, oko 40 km udaljena od Bihaća, 6 krajiška i 8 hrvatska brigada na prostoriji Bosanska Krupa — Cazin, udaljena od Bihaća 20 do 30 km, i 2 lička brigada u rejonu G. Perjasice, udaljena oko 120 km od Ličkog Petrovog sela (na koji je imala napasti u okviru Bihaćke operacije).

Ako se ima u vidu da je bitan uslov za postizanje iznenađenja u napadu bilo tajno dovođenje snaga na polazne položaje, onda je razumljivo što su svi marševi najčešće izvođeni noću ili, pak, po pošumljenom zemljištu i preko potpuno oslobođene teritorije. Na taj način onemo-



Skica 10

gućilo se otkrivanje pokreta od strane neprijateljske avijacije koja je svakodnevno izviđala našu teritoriju. Kratkoća vremena za izvođenje marša bila je uslovljena potrebom da jedinice što duže ostanu na teritoriji gdje su izvodile ofanzivne akcije ili obezbjeđivale pojedine pravce, kako bi neprijatelju ostalo što manje vremena za ispade poslije odlaska naših snaga sa tog terena kao i za otkrivanje namjera naših štabova. To je često uslovljavalo veoma naporne i usiljene marševe (noću ili po teško prolaznom zemljištu). 3 krajiška brigada je, naprimjer, sa prostorije Ključa krenula tek uveče 30 oktobra i, sa svega dva kraća noćna odmora, stigla na polazne položaje 2 novembra uveče da bi odmah prešla u napad na Bihać.

Tajnost ovakvih marševa obezbjeđivala se, još i kroz neke druge forme. Ovdje osobito treba istaći da su na terenu, odakle je neka jedinica povlačena radi učešća u napadu, ostavljane manje snage — obično lokalni partizanski odredi koji su svojim dejstvom maskirali odlazak glavnih snaga. Pored toga, štab koji je organizovao napad preduzimao je, neposredno uoči samog napada, demonstrativni pritisak na nekom sasvim drugom, za neprijatelja osjetljivom pravcu, da bi time privukao njegovu pažnju. Tako je, neposredno pred napad na Bihać, Glavni štab Hrvatske po naređenju Vrhovnog štaba, organizovao snažan pritisak na neprijateljska uporišta i komunikacije na Baniji i Kordunu, a Operativni štab za Bosansku Krajinu ka rudniku Ljubiji i Bosanskoj Krupi. U ovakvoj situaciji neprijatelj nije ni pomislio na mogućnost napada na Bihać niti se ovome nadao sve do iznenadnog juriša naših brigada. Ovakvih primjera bilo je, bczmalo, upravo toliko koliko je bilo napada na naseljena mjesta.

Rijetko je kada neprijatelju uspjevalo da blagovremeno sazna namjere naših štabova otkrivanjem pokreta jedinica ka mjestu predviđenom za napad. Jedini poznati i veoma poučan primjer je napad snaga 5 bosanskog korpusa na Banju Luku uoči nove 1944 g. Neprijatelj je otkrio namjeru Štaba 5 korpusa i putem avioizviđanja i obaveštajne službe pratio izvođenje koncentracije njegovih snaga iz raznih pravaca Bosanske Krajine i Srednje

Bosne. Tako u svom izvještaju od 8.1.1944 g. Velika Župa Sana i Luka konstatuje:¹⁰⁷⁾

»Koncem mjeseca prosinca već je bilo očevidno da se sprema napad na Banja Luku«.

Obavještajna služba njemačkih štabova (2 oklopne armije i 15 brdskog armiskog korpusa) je preko svoje mreže (četnika i dr.) otkrila kretanje naših jedinica i njihove namjere i bila načisto da će uslijediti napad na Banju Luku. Kako se iz dokumenata vidi bio je približno tačno uočen i početak napada. Ovo je neprijatelju pružalo mogućnost da preduzme sve potrebne mjere za odbranu.

Treba istaći nastojanje svih štabova da jedinice stignu u polazne rejone za napad bar 12 časova prije početka napada. Ovi rejoni, kako se to vidi iz mnogih zapovjesti, bili su obično 10—15 km udaljeni od naseljenog mjesta. Neophodno je bilo poslije dugih marševa obezbjediti makar najkraće vrijeme za predah, a zatim i za pripreme štabova i jedinica. Rjeđi su primjeri da jedinice poslije napornih marševa odmah prelaze u napad. Ovako se postupalo obično onda kada snage, uslijed raznih okolnosti, nije bilo cjelishodno zadržavati u širem rejonu naseljenog mjesta koje treba napasti i kada je bilo potrebno najbrže djelovati. U takvim napadima obično se računalo na prepad s ciljem da se zadatak izvrši u toku iste noći i da se jedinice povuku što dalje od napadnutog mjesta. Karakterističan primjer za ovo je prepad 3 krajiške brigade na Zenicu u oktobru 1943 g.¹⁰⁸⁾ ili prepad 5 brigade 16 vojvođanske divizije na Bosanski Šamac 1/2.2.1944 g. u toku Šeste neprijateljske ofanzive na Istočnu Bosnu.¹⁰⁹⁾ Prvi napad imao je za cilj da se poruše industrijska postrojenja u Zenici, a drugi da se nanese neprijatelju udar u pozadini snaga koje su preduzele ofanzivu. Oba prepada su uspjela i brigade su se, izvršivši zadatak, iste noći povukle dalje od napadnutih mjesta.

¹⁰⁷⁾ — 1-1-156

¹⁰⁸⁾ — 8/1-2711

¹⁰⁹⁾ — 5-3-951

Pripreme jedinica za napad

Noćni napad i posebno izražena težnja za brzim i energičnim izvođenjem boja nalagala je detaljno pripremanje jedinica i svih boraca. Bilo je potrebno upoznati borce sa planom napada i idejom manevra, da bi se mogli snaći u složenim uslovima brzog noćnog dejstva i da bi mogli ispoljiti maksimum inicijative pri izvršenju zadatka. Ova objašnjenja pružana su borcima na vodnim, četnim i bataljonskim konferencijama, pri čemu su niže starješine (desetari i vodnici vodova) određivale kako će dejstvovati pojedine desetine, grupe, pojedinci, puškomi-traljesci, bombaši, itd. Često su ovakve konferencije bile stvarno dogovor na kome su svoja mišljenja davali i borci — osobito oni iskusniji i stariji. Pored ovoga, na ovakvim konferencijama formirane su i bombaške (jurišne) grupe, s kojima su izvođene i posebne pripreme. Bilo je takođe preporučljivo da svi borci, kada za to postoje uslovi, za vrijeme dana izvide zemljište i neprijateljsku odbranu na pravcu svoga nastupanja, da se tom prilikom orijentišu i ocjene kuda je najbolje prići preprekama i bunkerima, provući se kroz prvu liniju odbrane, itd.

Izvođene su i neophodne materijalne pripreme. Dovođeno je u red oružje, borci su snabdjevani bombama, benzinskim flašama, municijom, eksplozivom i drugim sredstvima. Iz pojedinih zapovjesti vrlo često se vidi koliko je pažnje posvećivano pravilnom snabdjevanju jedinica i boraca ovim potrebama zavisno od karaktera dobivenog zadatka. Pored toga, borci su primali po jedan ili više obroka suve hrane.

Redovno su sprovedene partisko-političke pripreme. U zapovjestima za napad obično je bio objašnjen politički značaj napada i oslobođenja određenog mjesta. Najprije su održavani sastanci partiskih i skojevskih organizacija na kojima je razmatran značaj pretstojećeg dejstva, određena uloga organizacija i njihovi zadaci kako u napadu, tako i u pogledu pripreme i angažovanja svih boraca. Zatim su sazivane četne ili bataljonske konferencije na kojima je svim borcima objašnjavan politički značaj napada

i ukazivano na potrebu pravilnog držanja u toku borbe, osobito prema stanovništvu u mjestu na koje se izvodi napad. Treba istaći vanredan značaj ovih političkih priprema. One su bile snažan faktor u maksimalnom razvijanju borbenog poleta i angažovanju svakog pojedinca u izvršavanju postavljenog zadatka. Ovo se osobito reljefno vidi na onim primjerima kada je trebalo po svaku cijenu zauzeti neko naseljeno mjesto. Poslovična je bila postala ona krilatica proleterskih brigada koje su napadale na Livno: *Tito, Livno mora pasti!* Pravilno pripremani za ovakve napade borci NOV su umjeli da odrede svoj odnos prema vojnicima raznoraznih neprijateljskih formacija i posebno prema stanovništvu. Oni su svojim držanjem i odnosom izazivali divljenje naroda. Upadali su u gradove veoma slabo odjeveni, a često i bos, ali su bili rijetki slučajevi samovoljnog uzimanja odjeće ili obuće iz trgovačkih radnji ili privatnih kuća. Svojim ljudskim nastupom oni su osvajali simpatije i onih koji su pod uticajem neprijateljske propagande strahovali za svoju sudbinu. Oni su svojim odnosom prema prisilno mobilisanim kvislinškim vojnicima razoružavali često čitave čete i bataljone bez borbe, sprečavajući na taj način mobilizaciju naših ljudi u borbu protiv vlastitog naroda.

III

IZVOĐENJE NAPADA

Bilo bi pogrešno ako bi se pri analizi izvođenja napada pokušalo sa opisivanjem i izlaganjem pojedinih formi koje su jedinice NOV primjenjivale da bi postigle odgovarajuće rezultate u jurišu i njegovoj pripremi, u borbi oko pojedinih otpornih tačaka, u probodu utvrđenih linija, u sprječavanju intervencija itd. Tih formi bilo je bezbroj i ma koliko se trudili da ih sve opišemo i istaknemo ne bi uspjeli. To bi bilo moguće učiniti prilikom opisivanja jednog konkretnog napada, ali se ovdje takav zadatak ne može postaviti. Ono što je moguće učiniti u ovakvoj analizi — ono što se upravo od takve analize može tražiti i očekivati, jeste da se istakne ono što je bilo opštevažeće i zajedničko za većinu ili za sve napade, ono što se, prema tome, može smatrati načelnim, pa samim tim i karakterističnim za taktičke postupke jedinica NOV pri izvođenju napada na utvrđena naseljena mjesta.

Treba ovdje, takođe, istaknuti obavezu da se i napad posmatra i analizira kroz evoluciju taktičkih načela i postupaka, jer će samo na taj način moći da se prati njihov razvoj u toku čitavog perioda koji se ovdje obrađuje. I ovdje kao i gore biće isticane samo one forme i postupci koji su bili karakteristični i manje-više opštevažeći u pojedinim fazama razvitka rata, da bi se mogli uočiti oni prelomni momenti u izvođenju napada na naseljena mjesta.

Juriš

Zauzimanje jurišnog položaja

Iz rejonu koncentracije jedinice su kretale u napad obično po padu mraka ili pri kraju dana ako je zemljište skriveno i tajnost pokreta obezbjeđena. Otuda je napad najčešće otpočinjao između 22.00 i 24.00, a mnogo rjeđe u prvim večernjim časovima. Najveća pažnja posvećivana je obezbjeđenju tajnosti, jer je od toga zavisilo postizanje taktičkog iznenađenja, što je bilo od prvorazrednog značaja za uspjeh juriša i za razvitak napada prema predviđenom planu. Kao karakterističan primjer može poslužiti sljedeće mjesto iz izvještaja 2 brigade 8 divizije o napadu na Cetinograd 17.VI. 1943 g.¹¹⁰⁾:

»Jedinice su se kretale prema planu i uspjele su da potpuno iznenade neprijatelja zauzevši spoljne odbranbene rovove bez naročite borbe...«

Ukoliko bi neprijatelj otkrivao napad iznenađenje je otpadalo, a time se i umanjivala mogućnost postizanja brzog uspjeha u jurišu. Ponekad se dešavalo da je neprijatelj preduzimao protivmjere aktivnim angažovanjem dijela snaga iz garnizona, ili dejstvom avijacije, što je negativno uticalo na cjelokupan razvoj napada. Navešćemo kao primjer dio iz izvještaja 16 brigade 4 (12) divizije od 4.2.1943 g. o napadu na Pakrac:¹¹¹⁾

»Akcijska nije uspela zbog toga što jedinice nisu blagovremeno stigle na određeni zadatak...Jedinice nisu stigle na vrijeme za akciju jer su bile u toku dana u borbi sa neprijateljem, te nisu pošle na vrijeme...pored toga jedinice u pokretu ometali su neprijateljski avioni...«

Načelno, jurišni položaj imao je biti što je moguće bliže neprijateljskoj prvoj odbranbenoj liniji. Što je ovo rastojanje bilo manje trebalo je i manje vremena da bi se savladala zona zaprečne vatre i što efikasnije iskoristilo postignuto iznenađenje. Ovo je važno i onda kada je gru-

¹¹⁰⁾ — 28/2-831

¹¹¹⁾ — 24-2-908

pa boraca ili jedinica dobila zadatak da se neopaženo provuče kroz prvu odbranbenu liniju, jer je i ona nastojala da se što bliže privuče objektu svoga napada. Štaviše i onda kada bi neprijatelj nešto uočio ili posumnjao, pa u toku noći otvorio vatru, borci nisu smjeli reagirati već su se morali pritajiti za izvjesno vrijeme dok se neprijatelj ne uvjeri da niko sa protivne strane ne prihvata borbu, a zatim pažljivo, puzeći preko otvorenijeg zemljišta, nastaviti podilaženje. Tako su postupale i bombaške (jurišne ili udarne) grupe, koje su se kretale ispred jedinica i imale zadatak da otvore prolaze kroz liniju odbrane. One su morale prići na najbliže otstojanje — često uz sam bunker, da bi dejstvo njihovih bombi bilo efikasno.

Priprema juriša

Priprema juriša izvođena je kroz razne forme od kojih je dejstvo bombaških (jurišnih ili udarnih) grupa bilo najčešća, a zatim u nizu napada nailazimo i na art-pripremu.

Već smo ranije vidjeli da je artiljeriska priprema bila rjeđa forma pripreme juriša i da i tamo gdje je primjenjivana nije, ustvari, imala one zadatke i karakter koji ima u normalnim uslovima. Artiljeriska priprema je imala posredan ili, rjeđe, neposredan uticaj na juriš. Posredan uticaj ogledao se u dejstvu artiljerije neposredno pred napad po naseljenom mjestu i, obično, po njegovom centru. Ovo je imalo izvjestan uticaj na ponašanje neprijatelja i, u prvom redu, moralni efekat, pogotovo ako se radi o braniocu slabije borbene vrijednosti i nižeg morala. Materijalna šteta najčešće je bila neznatna. Ali je imala i negativnih posljedica po napadača utoliko što se dejstvom artiljerije napad otkrivao. Neposredan uticaj artpripreme ispoljavao se dejstvom artiljerije po određenim mjestima na linijama odbrane u cilju stvaranja prolaza za pješadiju ili po otpornim tačkama koje predstavljaju težište odbrane. Ovo je bilo karakteristično za neke napade iz kasnijeg perioda. Ali, odmah treba istaći da ne nailazimo na uspjelije primjere ovakve pripreme koji bi

bili vrijedni pažnje. Štab 6 korpusa u izvještaju od 16.5. 1944 g. o napadu na Podravsku Slatinu o tome kaže:¹¹²⁾

»U samo svitanje otvorena je jaka artiljeriska vatra od glavnine artiljerije na ključ neprijateljske odbrane... Poslije izvršene artiljerijske pripreme izvršen je prvi juriš koji nije uspeo. Da juriš nije uspeo jeste krivica u tome, što artiljeriska vatra nije bila dovoljno precizna..., a uglavnom zbog toga što nije ostvarena tehnika sadejstva artiljerije i pješadije. Tek dugo vremena posle izvršene artiljerijske pripreme, pešadijske jedinice su izvršile napad koji dabome nije uspeo...«

Iz skoro svih izvještaja o napadima u kojima se računalo na značajniju ulogu artiljerije u pripremi napada nailazi se na kritiku njene upotrebe i na izlaganje ispoljenih slabosti. Štab 1 proleterske divizije, naprimjer, u izvještaju o napadu na Travnik od 4.12.1943 saopštava:¹¹³⁾

»...dejstvo artiljerije nije bilo dovoljno efikasno pošto je noću gađala te nije mogla vršiti sigurne popravke. Izgleda da je bila pravilnija njena upotreba još za vrijeme dana, pa i ako bi se time možda dekonspirisala akcija...«

Daleko je značajnije za uspjeh juriša i proboj pojedinih odbranbenih linija bilo dejstvo bombaških grupa. To je bio uobičajen i normalan oblik priprema noćnog juriša u napadima na utvrđena naseljena mjesta. Ranije, dok su izvođeni češći frontalni napadi sa svih strana sa jedinicama razvijenim u streljačke strojeve, ispred svake čete išla je njena bombaška grupa, koja je imala zadatak da pobaca bombe na najjače tačke u odbranbenoj liniji, i na taj način, i materijalnim i moralnim učinkom, omogući juriš svoje čete. Kasnije, kada su napadi izvođeni u napadnim kolonama (klinovima) na čelu svake kolone, kretala se brojna udarna grupa koja je imala zadatak da otvori brešu kroz liniju odbrane. Mnogobrojni su primjeri uspješnog dejstva ovih grupa i veoma su raznovrsne forme koje su one primjenjivale u izvršavanju svojih zadataka. To su istovremeno veoma raznovrsni primjeri ratnog lukavstva naših boraca. Radi ilustracije navešćemo samo nekoliko primjera.

¹¹²⁾ — 36-3-473-A

¹¹³⁾ — 17/1-2-710

Prilikom napada na Kupres, u avgustu 1942, bombaši 2 proleterske brigade uništili su neprijateljsku posadu u bunkerima na Malim i Velikim Vratima na taj način što su, pošto je napad bio otkriven, podilazili bunkerima koristeći prepirku boraca iz streljačkog stroja sa ustašama, koji nisu ni pomišljali na to da im se u međuvremenu privlače bombaši i da im prijete neposredna opasnost. Kada su se naši borci privukli na blisko ostojanje pobacali su bombe u bunkere i zauzeli ih.

U napadu na Livno, jula 1942, bombaši 3 bataljona 1 proleterske brigade podišli su noću zidovima manastira Gorice — jake otporne tačke u sistemu spoljne odbrane mjesta — popeli se pomoću jedne grede na prvi sprat i odozgo bombama prisilili iznenađenu posadu na predaju.

U kasnijim napadima, kada je pretstojao proboj kroz veoma solidno organizovanu odbranu na pojedinim linijama i kada je borbeni poredak u napadu postojao sve dublji radi pothranjivanja snaga koje prodiru, formirane su brojne udarne grupe koje su se kretale na čelu pojedinih kolona. Nešto detaljnije rad ovih grupa razmotriće se na primjeru napada na Prijedor, u septembru 1944 (prema izvještaju Štaba 4 divizije od 10.9.1944¹¹⁴). Napadnu kolonu 6 krajiške brigade sačinjavala su njena tri bataljona. Napadala je duž ceste Bosanski Novi — Prijedor. Rad udarne grupe opisan je ovako u pomenutom izvještaju:

»Na čelu bataljona koji je išao naprijed postavljena je udarna grupa sastavljena od 12 puškomitraljeza, 1 pt puške, 1 »Džon-Bula«¹¹⁵), 1 teškog bacača, 9 bombaša — ukupno 40 vojnika. Prednja linija na koju je klin naišao bila je utvrđena sa dva velika i pokrivena bunkera kojima se je sa desne strane nalazila jedna utvrđena kuća, iz koje je neprijatelj tukao klin bočno. Pod zaštitom mitraljeske vatre prosječena je žica i udarna grupa se je jednim dijelom probila u uporište. Neprijateljska vatra bila je toliko jaka da je za kratko vrijeme izranjavila gotovo dvije trećine udarnika iz udarne grupe. Klin je bio nesposoban za dalje nadiranje. Formirana je nova udarna grupa koja je bolje iskoristila bacač »Džon-Bul«, koji se pokazao kao vrlo efikasan u

¹¹⁴) — 10-1-769 A

¹¹⁵) — Tako su naši borci nazivali pješački protivtenkovski bacač »PIAT«, kojeg smo dobivali u okviru pomoći od Engleske.

uništavanju bunkera i utvrđenih zgrada. Poslije nekoliko pogodaka bunkereri su bili onesposobljeni za dalju borbu i udarna grupa probila se je u grad...«

Glavni klin 11 brigade, sastava tri bataljona (bez jedne čete), imao je da izvrši proboj duž željezničke pruge Bosanski Novi — Prijedor. Rad njegove grupe u probouju opisan je u istom izvještaju ovako:

»I i II bataljon koji su nadirali duž pruge formirali su udarnu grupu od 50 boraca naoružanih sa 10 puškomitraljeza, bacačem »Džon-Bul« i bombama. I ovde je bacač »Džon-Bul« odigrao najvažniju ulogu i nakon jednog sata borbe probijena je prva linija i I i II bataljon krenuli su za udarnom grupom u grad...«

Tako se i po angažovanim snagama i sredstvima i po formama koje su primjenjivane može pratiti evolucija postupaka u pripremi juriša i probouja pojedinih linija odbrane utvrđenog naseljenog mjesta. Postepeno su malobrojne grupe bombaša zamjenjene čitavim vodovima i četama boraca naoružanih, pored bombi, automatskim i pješadiskim pt oruđima. Sve manje se moglo računati na iznenadno i brzo likvidiranje snažnih otpornih tačaka u jedinstvenom sistemu odbranbenih linija, sem toga, bilo je potrebno angažovati sve više snaga i sredstava, računajući i na snažniji otpor i dugotrajniju borbu.

Juriš

Juriš je počinjao onda kada i dejstvo bombaša. Prsak prve bombe obično je bio znak za prelazak jedinica u opšti juriš. To je bio trenutak kada je neprijatelj, makar i neuništen bombama, bio zbunjen i nedovoljno pribran. Taj trenutak bio je najpovoljniji i trebalo ga je iskoristiti.

Nalazeći se na bliskom otstojanju jedinice su odmah prelazile najvećim trkom u juriš. Obično je juriš praćen uzvikom »ura«. Rijetko se ili skoro nikako pritom dejstvovalo iz pušaka, jer je noć onemogućavala preciznost i gubilo se u vremenu. Ukoliko je jedinica podišla na uobičajeno jurišno otstojanje (za noćno dejstvo oko 50 pa i manje metara) i ukoliko neprijatelj to podilaženje nije

otkrio, onda je odlučujuću ulogu igrala brzina savlađivanja toga otstojanja u cilju uskakanja u rovove i bunkere u trenutku kada još odjekuju detonacije bombi i kada neprijatelj nije stigao da se lati oružja. Tako je obično vršen proboj prve linije. I malo je koja neprijateljska jedinica mogla, ukoliko je postignuta tajnost u podilaženju i dejstvu bombaša, odoljeti ovakvom jurišu.

Noćni juriš je morao biti jednovremen. Istina, priličan je broj napada u kojima juriš nije bio jednovremen, a ipak su uspjevali, ali je činjenica da je nejednovremen napad bio uvijek uzrok teškoća, odugovlačenja napada i većih žrtava, ponekad i neuspjeha. Prilikom nejednovremenog napada obično je dolazilo do manjeg ili većeg otpuštanja od predviđenog plana a time i do raznih nepredviđenih teškoća i problema koje je trebalo rješavati u toku samog juriša ili kasnije. Ovdje će se navesti poznatiji primjeri nejednovremenih napada i razmotriti posljedice koje su otud proizašle.

U izvještaju 16 brigade 4 (12) divizija od 11.5.1943 g. o uspjelom napadu na Voćin kaže se da je 1 bataljon za vrijeme podilaženja otkriven i da je ranije pošao na juriš »da bi izbjegao žrtve«. On je zauzeo bunkere na Prevedi i uklinio se duboko u mjesto, ali kako je njegov juriš ostao usamljen neprijatelj ga je protivnapadom izbacio iz grada.¹¹⁶⁾

Štab 28 divizije u izvještaju o uspjelom napadu na Koprivnicu 7.11.1943 g. iznosi:¹¹⁷⁾

»Akcija je izvedena po planu, jedino se može reći da sve jedinice nisu jednovremeno napale, već sa malim zakašnjenjem od 10', a što je prouzrokovalo više mrtvih i ranjenih...«

Štab 3 korpusa u izvještaju o neuspjelom napadu 27 divizije na Srebrenicu 19.6.1944 g. konstatuje:¹¹⁸⁾

»...Napad nije blagovremeno izvršen sa obje brigade, već pojedinačno, tako da se neprijatelj pojedinačno i obračunavao sa našim jedinicama...«

¹¹⁶⁾ — 48/4-907

¹¹⁷⁾ — 4/2-1122

¹¹⁸⁾ — 5/3-3-408

U neuspjelom napadu 5 divizije na Užice u septembru 1944 g., kako se saznaje iz izvještaja njenog štaba, brigade su izvodile napad u razmacima otprilike po jedan sat. Nešto prije ponoći upao je u grad bataljon 1 krajiške brigade, pa je protivnapadom bio izbačen. Zatim je, poslije 24.00, napala 4 krajiška brigada i jedan njen bataljon je prodro u centar grada, ali je protivnapadom bio izbačen. I konačno, u 1.00 napala je 10 krajiška brigada, čije su snage u jurišu dospjele takođe u grad, ali su protivnapadom i one bile izbačene. U izvještaju se zatim zaključuje:¹¹⁹⁾

«Napad na grad nije uspio uslijed nemanja tačnih podataka o neprijatelju i radi nejednovremenog napada, usljed čega je neprijatelj imao mogućnosti da manevriše i odbija pojedinačne napade. Jednovremeno napad nije izveden zato što su jedinice dolazile sa velike udaljenosti, tako da je bilo zakašnjenja...»

Nejednovremeni juriši ponovili su se i u neuspjelim napadima na Prnjavor, Gospić, Gračac i Tuzlu što je, kako se iz izvještaja vidi, bio jedan od razloga neuspjeha.

Ne treba gubiti iz vida koliko je teško bilo postići jednovremenost u jurišu pod uslovom noćnog podilaženja i juriša jedinica koje su nastupale sa raznih koncentričnih i izolovanih pravaca. Zbog toga treba kao pozitivno istaći da je u najvećem broju napada ipak postizana jednovremenost u izvođenju juriša, što je posljedica bogatih iskustava i posebne brige koju su starješine poklanjale ovome pitanju.

Juriš se odlikovao vanrednom brzinom. Trebalo je u što kraćem vremenu savladati otpor odbrane na prvoj liniji, a zatim, koristeći postignuti uspjeh, izražen posebno u iznenađenju i zabuni kod neprijatelja, što energičnije prodirati u dubinu, nastojeći da se spriječi svaki organizovan otpor.

Ovo je pogotovo bilo moguće postići ako se radilo o garnizonu čije su jedinice bile slabije borbene vrijednosti. Navešćemo nekoliko primjera.

¹¹⁹⁾ — 8-3-782-A

3 gorski zdrug u izvještaju od 24.10.1943 g. Ministarstvu oružanih snaga NDH o napadu snaga NOV na Sanski Most saopštava:¹²⁰⁾

»Nakon borbe od oko jedan sat partizanima je uspjelo jakim udarom probiti odbranbeni položaj na sjeveroistočnoj strani uporišta od s. Šehovaca. Razbivši taj položaj partizani su u znatnom broju ušli u grad... Tako su uspjeli doći iza leđa momčadi koja je bila na postavu kod željezničke postaje na istočnoj strani uporišta, koju su takode uspjeli nakon sledećih oko pola sata borbe razpršiti i većinom zarobiti. U to vrijeme partizanima je uspjelo da jakim udarima probiju i položaj sa južne i jugozapadne strane prisilivši momčad sa tih postava na povlačenje preko kolskog mosta preko r. Sane prema središtu grada. Ova je momčad prilikom povlačenja već naišla na partizanske snage koje su prve ušle u uporište na prodoru sa sjeveroistočne strane tako da je ta momčad u nastaloj uličnoj borbi djelomice izginula, a u ostatku «va zarobljena, pošto povlačenje ni na jednu stranu nije bilo moguće. U razvijenoj uličnoj borbi partizani su bili nadmoćniji kako brojčano tako i organizatorski, pošto su uspjeli — ušavši u grad — zaposjesti najvažnija mjesta... Nakon još pola sata otpora na pojedinim točkama postava sva momčad posade bila je zarobljena...«

Za 2—3 časa noćne borbe savladan je garnizon od 1.170 vojnika i grad oslobođen. Iz opisa se vidi kako su naše snage jakim klinovima pocjepale neprijateljsku odbranu, brzo upale u centar mjesta i zaposjele ključne pozicije, spriječivši na taj način povlačenje neprijateljskih jedinica sa spoljne linije i sa periferije i njihovu koncentraciju u centru radi produženja otpora.

Evo, naprimjer, još jednog neprijateljskog dokumenta, u kome »zapovjedništvo XIV rudarske skupine Vareš« izvještava Ministarstvo oružanih snaga NDH 26.10.1943 g. o uspjelom napadu naših jedinica na ovo mjesto:¹²¹⁾

»...Nastalo je povlačenje domobrana sa Pržića i Brezika na unutarnju liniju. Povlačenje je bilo neuredno i izazvalo je malu pometnju među borcima unutarnje linije... Vrlo velik napad izvršen je na bunker i postave u rudniku Draškovac, koji je nekoliko puta bio odbijen, ali oko 24 sata odbrana je popustila i Draškovac je zauzet, a branioци su se povukli prema željezari, što je prouzrokovalo veliku zbrku...«

¹²⁰⁾ — 22/10-93

¹²¹⁾ — 1/36-141

Tako je bilo i pri napadu 1 proleTERSke divizije na Teslić i Prnjavor, pri poslednjem napadu na Prijedor, pri napadu na Čazmu u septembru 1943 g. a i pri nizu drugih napada u kojima je otpor garnizona slomljen već u toku noći. Zahvaljujući brzini razvoja juriša, i pri napadu na naseljeno mjesto koje su branile trupe boljeg kvaliteta, najčešće je dolazilo do brzog prodora kroz linije odbrane i uklinjavanja u dubinu naseljenog mjesta. Ovo je skoro redovno postizano u toku noći, a, kako će se kasnije vidjeti, to je bio uslov da se napad može uspješno nastaviti. Prilikom napada 3 i 4 krajiške brigade na Bugojno u avgustu 1943 g. za pola sata zauzeto je 90 bunkera na spoljnoj liniji iako se borba oko otpornih tačaka u gradu produžila na 48 časova i bila vanredno žestoka sve do slamanja poslednjeg otpora, a obostrani gubici veoma znatni¹²²⁾. Takvu je fizionomiju poprimao sve više boj za naseljena mjesta. Silovitim jurišem stvarani su povoljni uslovi za prenošenje borbe u dubinu naseljenog mjesta, koja se produžavala na slijedeći, a poneki put i na više dana.

Sa brzinom je povezana i odlučnost u izvođenju juriša. Poznato je kako je težak i kako psihički pritiskuje čoveka onaj trenutak kada treba krenuti na juriš. To je zaista prelomni trenutak, jer kad je već borba otpočela onda psihička neugodnost otpada i čovjek pribrano i razumno dejstvuje. Takvog osjećaja bilo je vjerovatno manje kod naših boraca nego inače, jer su oni zaista bili navikli na noćne juriše, bili su majstori u njemu, znali su da su u bliskoj, noćnoj, rascjepkanoj borbi nadmoćniji i bolji od svih neprijateljskih vojnika s kojima su se srećali. Tako je to i moralo biti jer je odlučnost u jurišu bila uslov uspjeha u cjelini. Ovdje treba istaći posebno ulogu iskusnih boraca, a pogotovo starješina — komandira vodova i četa, komandanata i politkomesara. Od njihove odlučnosti zavisilo je i držanje borca. Zato nije bio rijedak slučaj da su starješine, ako bi došlo do kritične situacije, ovu rješavali ličnim primjerom.

Među mnogim napadima ove vrste koji su se odigrali tokom NOB moguće je naići na svega nekoliko primjera neodlučnosti koja je imala za posljedicu neuspjeh u prvom jurišu. O neodlučnosti jedinica da krenu na juriš piše Štab 10 korpusa u svojoj analizi napada na Koprivnicu od 1.11.1944 g.¹²³), ističući da jedinice nisu na vrijeme izbile na jurišno otstojanje već su se uslijed vatre zaustavile na nekoliko stotina metara od prve odbranbene linije, polegle i prepustile inicijativu neprijatelju. Ali, više je primjera koji govore o drugoj krajnosti. Osobito je pućan u ovom pogledu primjer ponovljenog juriša na željezničku stanicu u Virovitici. Iz već pomenutog izvještaja 16 brigade 4 (12) divizije od 18.2.1943 g. o napadu na ovo mjesto saznaje se da je poslije neuspjelog juriša 1 bataljona uslijed dolaska oklopnog voza u stanicu, obnovljen juriš u kome je jedna četa izbila na 50 m od stanice, gdje je naišla na dva oklopna voza i izgubila oko 60 boraca.

Držanje neprijatelja u toku juriša

Noć je, načelno, što se inicijative tiče, pripadala jedinicama NOV. Iznenađenje i silina juriša izazvali su dezorganizaciju kod neprijatelja i, makakvi bili njegovi borbene kvalitete, nije mogao da se snađe ili da preotme inicijativu. Sem toga, u neposrednim noćnim sudarima naši borci imali su više iskustva, pokazali su više inicijative i snalažljivosti, zbog čega je neprijatelju uvijek bilo bolje da ne napušta rovove i bunkere, već da se iz njih brani. Otud je za držanje neprijatelja u toku noći bilo više karakteristično povlačenje sa pojedinih linija, ukoliko su ove bile mjestimično probijene, i koncentrisanje snaga na užu odbranu u centru naseljenog mjesta. U ranijim napadima, a kad su se branile trupe manje borbene vrijednosti i kasnije, neprijatelj je u periodu juriša ostajao pasivan i nije preduzimao nikakva aktivna protivdejtva. Kasnije, osobito kada se radilo o napadu na veća naseljena mjesta i kada su se branile trupe veće borbene vrijedno-

¹²³) — 4/2-551-B

sti, neprijatelj je sve češće primjenjivao protivnapade. Na to ga je navelo skupo plaćeno iskustvo: probojem pojedinih linija i našem uklinjavanjem u naseljeno mjesto u toku noćnih juriša, odbrana je skoro redovno dolazila u pitanje i jedino našta je branilac mogao računati bilo je produženje otpora radi stvaranja vremena za pristizanje pomoći iz okolnih garnizona. Da bi garnizon bio osposobljen za aktivnu odbranu stvarane su jače pokretne rezerve koje su raspoređivane na više mjesta u unutrašnjosti naseljenog mjesta, odakle su mogle intervenirati na pojedinim pravcima i to obično onim gdje su postojali povoljni uslovi za proboj napadačevih snaga. Razumije se da su to bile mjere koje su odbrani dale karakter veće žilavosti i upornosti. Svakako da su takvu, aktivnu odbranu — osobito kada se radi o njenoj aktivnosti u toku noći i juriša napadača, mogle da primjenjuju jedinice boljeg kvaliteta. U dokumentima domobranskih štabova može se često naići na kritiku pasivne odbrane, na uputstva o formiranju jačih pokretnih rezervi i o njihovoj upotrebi, ali se ipak nigdje ne nailazi na dosljednu primjenu tih uputstava u praksi. Jedinice koje su posjedale pojedine linije odbrane imale su zadatak da spriječe proboj, a ukoliko bi do ovog došlo na nekim pravcima preduzimani su protivnapadi rezervama u cilju zatvaranja stvorenih proboja i ponovnog uspostavljanja jedinstva odbranbene linije.

U ranije pomenutom izvještaju 1 proleterske divizije o neuspjelom napadu na Travnik u decembru 1943 g. o protivnapadima neprijatelja u toku noći kaže se slijedeće:

»Neke jedinice, pa i čitav 1 bataljon (1 bataljon 1 proleterske brigade) probijale su se između bunkera u grad, ali su bezopasnom intervencijom neprijateljskih rezervi bile primorane da ostanu...«

Slično stoji i u izvještaju ustaškog »Zapovjedništva operativnog područja Lika« o neuspjelom napadu 6 i 8 divizije na Gospić u maju 1943 g.:

»Oko 2 sata uspio je II bataljon III brigade prodrijeti između dva bunkera blizu puta za Pazarište kroz žicu, zahvaljujući ali okolnosti da su dva dana prije utvrđeni svi međupro-

stori i zaposjednuti novim posadama napad je uz teške gubitke za neprijatelja odbijen...

Oklopni polusat služio je kao pokretna pričuva pa je u toku borbe pritekao u pomoć čas jednoj čas drugoj ugroženoj točki.«

U izvještaju od 6.3.1944 g. o napadu na Tuzlu Štab 3 korpusa opisuje niz uzastopnih noćnih juriša koji su izvođeni u toku noći 16/17, 17/18, 18/19 i 19/20.1.1944 g. na jako utvrđeni grad pa, između ostalog, kaže da su noću 17/18 januara u jurišu zauzete nekolicke otporne tačke, među kojima i jedna od najjačih — Ilinčica, ali odmah zatim konstatuje da su Njemci »kontranapadom sa zadnje ivice utvrđene Ilinčice« uspjeli da povrate ovo značajno uporište.¹²⁴⁾

Ranije su iznijeti primjeri uzastopnih njemačkih noćnih protivnapada u Užicama. O aktivnoj odbrani za vrijeme noćnih juriša naših jedinica govori se u dokumentima koja opisuju napade na Koprivnicu, Pakrac, Gračac, Benkovac, Tuzlu, Zaječar itd.

Svakako da su aktivnost odbrane već u toku noći i težnja neprijatelja da parira prodore i uključivanje naših jedinica u dubinu naseljenog mjesta činile odbranu žilavijom, ali se ne može reći da je ovakva noćna aktivnost bitno uticala na tok napada niti da se pokazala u većini slučajeva efikasna kao sredstvo pri odbijanju juriša. U najvećem broju napada ovakvi pokušaji bili su slomljeni silinom udara naših jedinica, s kojima se neprijatelj nije mogao mjeriti u bliskim noćnim sudarima.

Rezultati juriša

Može se reći da je cilj juriša načelno bio u tome da se snažnim noćnim naletom razbije jedinstvo odbrane i na taj način obezbjede uslovi za postizanje odlučujućeg uspjeha. Ali je praksa pokazala da su rezultati postignuti jurišem u raznim slučajevima bili različiti. Njihovim izučavanjem dolazi se do zaključka da je juriš mogao dovesti do potpunog razbijanja odbrane ili do postizanja takvih rezultata koji su obezbjeđivali uslove za dalji razvoj na-

¹²⁴⁾ — 1-3-408

pada ili, pak, do neuspjeha. Razmotrićemo svaku pojedinu varijantu posebno.

Do potpunog razbijanja odbrane jurišem dolazilo je obično onda kada se radilo o napadu na manja mesta, slabije organizovano za odbranu ili posjednuto trupama manje borbene vrednosti. Razumije se da su primjena vještog manevra, plan napada i postignuto iznenađenje igrali ovdje veoma značajnu ulogu. Ranije su razmotreni neki konkretni primjeri, a ovdje treba istaći da je ovakav uspjeh u jurišu pri napadima na utvrđena naseljena mjesta bio rjeđi i manje karakterističan za period u kome dejstvuje NOV.

Češći, a može se reći i uobičajen, rezultat postizan jurišem bio je razbijanje jedinstvenog odbranbenog sistema uništavanjem spoljne i linije neposredne odbrane i izolovanje i blokiranje pojedinih otpornih tačaka u kojima se koncentrisao ostatak garnizona, riješen da produži otpor, ili, pak, uklinjavanje pojedinih napadnih kolona na pravcima proboja u dubinu naseljenog mjesta, pri čemu su njegovi pojedini djelovi ostajali još uvijek pod kontrolom neprijatelja. U prvom slučaju postizani su, dakle, krupniji, a može se reći i odlučujući uspjesi, jer je preostajalo da se likvidiraju izvjesna izolovana žarišta otpora. Da bi se to slikovitije prikazalo poslužiće nekoliko karakterističnih primjera.

Poslije uspjelog iznenađenja u jurišu na spoljnu liniju odbrane i njenog proboja na Cetingradu, kako je to ranije istaknuto, u izvještaju se dalje kaže:

»...Iskorišćujući zbunjenost neprijatelja odmah se produžilo sa energičnim prodorom i za kratko vrijeme neprijatelj je bio izbačen iz svih otpornih tačaka i satjeran u centar grada, gdje se skoncentrisao u školu, crkvu i popov stan, odakle je pružao žestok otpor...«

Ovdje je juriš bio zaustavljen, pa se pristupilo pripremama za likvidaciju preostalih otpornih tačaka.

Tako je otprilike bilo i pri napadu na Draganić o kome Štab 13 proleTERSke brigade 12.2.1943 g. kaže:¹²⁵⁾

¹²⁵⁾ — 31/3-721

»...Po dobivenim podacima bataljon je otpočeo sa napadom sa dvije čete i neprijatelja sa prvim naletom naših boraca sa-tjerao sa groblja i od crkve iz njihovih rovova u popov stan. I stan se je odmah blokirao...«

Likvidacija ove otporne tačke otpočela je tek poslije dužih priprema u toku dana.

Prilikom napada na Prijedor, u septembru 1944 g., jurišem je probijena prva, a zatim druga odbranbena linija, pa su klinovi za kratko vrijeme bili zaustavljeni oko otpornih tačaka u centru grada i posebno na jako utvrđenom silosu.

Moglo bi se nabrajati veoma mnogo istih ili sličnih primjera iz najvećeg broja napada, jer je ovakav rezultat juriša bio i najčešći. Za sve je karakteristično da su doveli do odlučujućih uspjeha. Preostale izolovane i blokirane otporne tačke, oko kojih je, kao što će se vidjeti, bilo često i veoma teških i dugih borbi, nisu ipak mogle da se održe. Jedino realno na što su neprijateljske snage u njima mogle da računaju, bila je pomoć iz okolnih garnizona.

Drugi slučaj — uključivanje napadnih kolona sa pojedinih pravaca u dubinu naseljenog mjesta — bio je takođe prilično čest rezultat juriša i osobito se sreće u napadima na veće gradove. Pri solidno organizovanoj odbrani većeg naseljenog mjesta zaista bi bilo nemoguće očekivati — sem ako ga brane snage izrazito slabe borbene vrijednosti — onakve rezultate juriša kakavi su gore iznijeti. Napadne kolone su u ovakvim slučajevima nailazile na otpor pojedinih sektorskih citadela, koje su, solidno organizovane, odoljevale prvim naletima slabo naoružanih jedinica, pa je obično bilo potrebno izvršiti solidnu pripremu za njihovu likvidaciju. Trebalo je pripremiti nove jurišne grupe, privući artiljerijska oruđa, ako se njima raspolagalo, izolovati takvu otpornu tačku, obezbjediti se od protivnapada na bokove itd., a sve je to zahtjevalo izvjesno vrijeme.

Na veće naseljeno mjesto moglo se uspješno napadati samo koncentričnim udarima duboko ešeloniranih napadnih kolona. Ove su svojim čelom, kako se ranije vidjelo,

probijale linije odbrane, a kroz stvorene breše ubacivane su jedinice jedna za drugom u cilju što dubljeg uklinjavanja ka centru, što je obezbjeđivalo puno cijepanje jedinstva odbrane. U onom trenutku kada su ovakve kolone bile na jakim otpornim tačkama ili su protivnapadima neprijateljskih rezervi zaustavljene, juriš je prestajao i otpočinjala je ona tipična, razdrobljena ulična borba.

Ovakav ishod juriša osobito je karakterističan za napade na Banju Luku, Tuzlu, Zaječar, Valjevo, Koprivnicu — dakle, za veća naseljena mjesta. Pojedini klinovi ostajali su često još usamljeni, a pojedine napadne kolone uspjele bi prodrijeti plice ili dublje u unutrašnjost grada. Ovo najbolje pokazuje dejstvo jedne napadne kolone — 13 krajiške brigade — u napadu na Banju Luku januara 1944 g.:¹²⁶⁾

»... U prvom naletu naše snage likvidirale su nekoliko manjih uporišta u prvim kućama grada. Nastavivši prodiranje naprijed naše lijevo krilo ubrzo je prodrlo do hotel »Bosna«, ali je od strane neprijateljskih tenkova odbačeno natrag do obližnjih kuća. Naš 1 bataljon koji se kretao u sredini naišao je na žestok otpor u žandarmerijskoj pukovnici (misli se na kasarnu ove pukovnije — P. M) i blokiravši istu prodro je nakon kraće borbe u željezničku stanicu gdje je zarobio nekoliko neprijateljskih vojnika. Naše desno krilo prodrlo je do sokolane zaposjednuvši Higijenski zavod i okolne kuće.«

Time je juriš bio malaksao jer su jedinice brigade naišle na snažan otpor iz pojedinih otpornih tačaka koje nisu u naletu mogle biti likvidirane.

I, najzad, ima primjera kada je neprijatelj uspio da odbije juriše naših jedinica, ne dozvoljavajući im da izvrše proboje sa pravaca napada i znatnije uklinjavanje u unutrašnjost naseljenog mjesta. U tom slučaju obično je dolazilo do teških i krvavih borbi za prvu liniju odbrane u kojoj su se smjenjivali juriši naših i protivnapadi neprijateljskih snaga. Juriši i protivnapadi ređali su se sa promjenljivim rezultatima. Tako, naprimjer, »Pothvatno zapovjedništvo — Sisak« 3.12.1943 g. izvještava o teškim

borbama na Glini¹²⁷). Prema ovome neprijateljskom dokumentu grad je branio bataljon 1 SS »Panzer grenadier regiment »Danmark« i odred ustaša i žandarmerija od 140 ljudi. Napadala je 7 divizija. U izvještaju se opisuje niz juriša koje su izvršile naše jedinice i niz mjestimičnih proboja, koji su, međutim, protivnapadima neprijatelja bili svaki put otklonjeni. Iste borbe slično su opisane i u izvještaju 4 korpusa NOV¹²⁸).

Bilo je, međutim, slučajeva da u tim naizmjeničnim jurišima i protivnapadima neka od jedinica na pravcu svoga napada izvrši proboj, ali je konačno, s obzirom na neuspjeh ostalih, bila ipak izbačena. Do takvih momenata dolazilo je prilikom napada na Banju Luku, Gospić, Gračac, Travnik, itd.

Neuspjeh u jurišu povlačio je za sobom ili konačno odustajanje ili odlaganje napada za sljedeću noć. Prvo rješenje karakteristično je bilo za ranije napade, zatim za napade u kojima se došlo do novih podataka o neprijateljskom garnizonu, koji su pokazivali da je odnos snaga nepovoljan po napadača i, na kraju, kada je neprijatelj angažovao jake snage iz okolnih garnizona, koje su prijetile probom ka napadnutom naseljenom mjestu. Navešćemo i ovdje nekoliko karakterističnih primjera.

U izvještaju 1 proleterske divizije o napadu na Travnik, u decembru 1943 g., stoji:

»Napad nije uspio i u toku noći nisu bili stvoreni uslovi da se napad povoljno produži u toku dana. Zauzeta su bila samo tri bunkera na sektoru 1 prol. brigade...«

I iz izvještaja 1 hrvatskog korpusa od 31.5.1943 g. o napadu na Gospić saznajemo:¹²⁹)

»Pošto je neprijatelj davao jak otpor, a prostor na kome su se nalazile naše jedinice koje su napadale bio dosta brisan, nije se zauzelo dovoljno oslonih tačaka na kojima bi se moglo zadržati preko dana i pošto se dan približavao naše jedinice su se povukle.«

¹²⁷) — 19-11-93

¹²⁸) — 33-2-424

¹²⁹) — 5/1-5-419

Napadi na Hercegovac, u septembru 1943, i na Bileću, u decembru 1943 g. obustavljeni su jer u toku juriša nisu bili postignuti odlučujući rezultati, a neprijatelj je jačim snagama preduzeo napad iz okolnih garnizona, pa bi, produženjem borbe u toku dana, naše jedinice bile primorane da djeluju pod nepovoljnim uslovima, bez većih izgleda na uspjeh.

Isto tako je Štab 12 divizije donio odluku 15.12.1943 g. za obustavljanje daljeg napada na Đakovo »zbog zamořenosti jedinica 18 brigade i zbog toga što nema izgleda za skoru likvidaciju neprijateljskog uporišta«. ¹³⁰⁾

Međutim, treba podvući da postoji veći broj napada, i to osobito u kasnijem periodu, kada borbe inače uzimaju žešći i trajniji karakter, u kojima, poslije neuspjelih juriša u toku prve noći, naše jedinice ne odustaju od napada uopšte, već ga odlažu za sljedeću noć. U napadu prve noći na Bosanski Novi u novembru 1942, na Travnik u oktobru 1944, na Tuzlu u januaru 1944, na Glinu u novembru 1943, na Koprivnicu u oktobru 1944 g. itd. nisu bili postignuti nikakvi ili skoro nikakvi uspjesi, pa je napad odlagan za sljedeću noć.

Borbe u dubini naseljenog mjesta

Poslije uspjelog juriša napad se produžavao borbom u dubini. Zavisno od postignutih rezultata u jurišu ova borba mogla je odmah otpočeti kao borba za likvidaciju preostalih otpornih tačaka ili su joj prethodili neprijateljski protivnapadi. Već smo vidjeli da je prvo bilo normalno u situaciji kada je u toku juriša odbrana bila svedena na jednu ili više otpornih tačaka. Drugo je bilo karakteristično za one slučajeve kada jedinstvo odbrane u toku juriša nije bilo razbijeno.

Ako je sistem odbrane bio razbijen u toku noći, likvidaciji preostalih otpornih tačaka pristupalo se odmah, jer su naše jedinice nastojale da noć iskoriste što više da bi do kraja slomile otpor i garnizon potpuno uništile. Uko-

¹³⁰⁾ — 22-1-881

liko do toga nije došlo onda se borba nastavljala odmah po svanuću i u toku dana, jer su u najvećem broju slučajeva ostaci garnizona, koncentrisani u jednoj ili više blokiranih otpornih tačaka, bili nesposobni za aktivna dejstva i uglavnom su se branili.

Međutim, kada naše jedinice nisu jurišem u toku noći razbile jedinstvo odbrane, po svitanju se situacija u mnogo čemu mijenjala i to u korist neprijatelja. U takvim uslovima je obično dolazilo do protivnapada na uklinjene snage naših jedinica, pa je i razvoj boja u ovim slučajevima drukčije tekao. Naše jedinice su morale da razbijaju protivnapade neprijatelja da bi, potom, nastavljale sa nastupanjem.

Način likvidacije otpornih tačaka

Prvi uslov za uspješnu likvidaciju pojedinih otpornih tačaka bilo je njihovo izolovanje i blokiranje. Do izolovanja i blokiranja moglo je doći na dva načina: u toku juriša, kada se pojedina jača uporišta u sistem odbranbenih linija nisu dala likvidirati u naletu, pristupalo se skoro redovno njihovom izolovanju i blokadi, pri čemu su glavne snage obilazile takva uporišta i produžavale juriš, a samo manji dio ostavljan je za njihovo blokiranje; ili, drugi, kada je juriš u dubini naseljenog mjesta zaustavljen jakim otporom iz uporišta, te se likvidaciji ovih pristupalo obično poslije njihovog izolovanja i blokiranja.

U naređenju Štaba 1 bosanskog korpusa od 1.10.1943 g. za produženje napada na Tuzlu kaže se da se neprijatelj održao na dva jaka uporišta spoljne odbrane grada — Kojšinu i Gradini, ali da su glavne snage zaobišle obe ove tačke i produžile prodor u grad, dok su manje snage blokirale pomenuta uporišta.¹³¹⁾

Sličan primjer već je pomenut ranije, u izvještaju 13 krajiške brigade iz Banje Luke.

Likvidaciji otpornih tačaka prethodile su pripreme koje su se sastojale u pripremanju bombaških grupa, privlačenju artiljerijskih oruđa i najpovoljnijem postavljanju

¹³¹⁾ — 52-1/I-407

pješadiskih jedinica koje će učestvovati u likvidaciji. Za likvidaciju svake otporne tačke trebalo je formirati jednu ili više bombaških grupa i snabdjevati ih potrebnim sredstvima (bombama, benzinskim flašama, eksplozivom itd.), ukoliko se prije napada raspolagalo njima, ali je bilo dosta slučajeva da se do njih dolazilo tek u toku samog napada. Ukoliko su jedinice koje napadaju raspolagale nekim artiljeriskim oruđem njih je skoro redovno bilo toliko malo da su jedno ili dva takva oruđa prebacivana sa jedne na drugu otpornu tačku, što je, takođe, iziskivalo vremena. I, najzad, pješadija je morala da zauzme najpovoljnije položaje oko otporne tačke, koji bi bili podesni za otvaranje snažne vatre u cilju zasljepljivanja puškarnica na bunkerima ili zgradama. Ovi položaji načelno su morali biti na što manjem odstojanju od otporne tačke radi toga da bi period juriša, u kome se borci izlažu ubitačnoj vatri, bio što kraći. Zato je ponekad bilo potrebno probijati zidove kuća i pojedine blokove, što je, takođe, zahtjevalo vremena. Za čitavo vrijeme ovih priprema određena jedinica imala je da drži pod vatrom otporne tačke sa zadatkom da spriječi pokušaj izvlačenja, pojačavanja ili protivnapada.

Likvidaciju otpornih tačaka izvodila je pješadija u sadejstvu ili sa bombaškim grupama ili artiljerijom, a ponekad i svi zajedno.

Kada naše jedinice nisu raspolagale artiljeriskim oruđem onda je sama pješadija bila primorana da pristupi likvidaciji otpornih tačaka, makar kako one bile jake i za odbranu organizovane. U tom slučaju formirane su bombaške (jurišne) grupe i korišćena najraznovrsnija eksplozivna, upaljiva i druga sredstva. Otud su postupci naših jedinica u uslovima ovakvog uništavanja otpornih tačaka veoma raznovrsni i bogati formama koje su iznalazili i koristili naši borci da bi postigli uspjeh sa što manje žrtava. Prije nego što se iznese nekoliko konkretnih primjera potrebno je još istaći da su naše jedinice morale pođešavati svoje dejstvo zavisno od toga da li se likvidaciji otporne tačke prilazi danju ili noću, po vidnom ili svjetlom vremenu. Ukoliko je bila noć i okolina neosvetljena

bombaške (jurišne) grupe privlačile su se tajno, puzeći, a ukoliko je bio dan ili teren osvjetljen morale su se privlačiti objektu napada pod zaštitom jake vatre — osobito iz automatskih oruđa — jedinice koja je blokirala otpornu tačku. Poslije bacanja bombi, palenja ili miniranja objekta, ukoliko ne bi došlo do predaje, uslijedio bi silovit juriš pješadije.

Evo kako se u izvještaju Štaba 21 udarne brigade 28 divizije od 8.4.1944 g. opisuje zauzimanje jake otporne tačke u uljani prilikom napada na Podravsku Slatinu:¹³²⁾

»Neprijatelj se u uljani držao u kućama i bio je drzak. Kad smo ubacili jače snage zbio se u bunkere, kao i u samu uljanu i davao jak otpor, te nam nije uspelo istog prvi dan likvidirati, pošto top nije mogao da poruši bunke, koji su izgrađeni od betona... U prvi sumrak pokušali smo juriš, koji nije uspio... izvršena su iste noći tri juriša ali isti nisu uspjeli. U borbi drugog dana pomoću bombi koje su bacane u bunke, likvidirani su bunkeri i uljana, dok se neprijatelj povukao u jednu kuću... kada smo zauzeli uljanu pod mitraljeskom vatrom privlačili su se diverzanti te minirali istu kuću. Ali pošto nije čitava dignuta u zrak, neprijatelj se zadržao u drugom dijelu kuće. Dok smo još jednom podminirali i kuću zapalili neprijatelj je pokušao bježati, ali je od plotuna osutog za njim potučen do nogu...«

Ostaci neprijateljskog garnizona u Arandelovcu, prilikom napada 5 divizije 19.9.1944 g., zabarikadirali su se u tvrdoj zgradi hotela »Šumadija«, odakle su pružali otpor sve do 16.00 časova 20.9 kada su mineri, pod zaštitom pješadijske vatre, dogurali bure eksploziva i postavili ga u podnožju zgrade. Eksplozija je nekoliko stotina neprijateljskih vojnika onesposobila za otpor.

O borbama na Garešnici 27.2.1943 g. 12 slavonska brigada saopštava između ostalog, i sledeće:¹³³⁾

»Dvije čete koje su napadale iste zgrade zapalile su ih, ali neprijatelj je bio toliko okoreo da su goreli ali se nisu htjeli predati. Drugovi su u te dvije zgrade bacili 67 bombi defanzivnih, ofanzivnih, upaljivih i avionskih.«

¹³²⁾ — 32-1-1124

¹³³⁾ — 34-2-908

I iz već pomenutog izvještaja o napadu na Cetingrad:

»U 5 sati nakon raspoređenog plana vatre naše jedinice sa bombaškim odjeljenjima i automatskim oružjem prelaze u juriš, što čini i neprijatelj...«

U bojnoj relaciji »I zbornog područja« za septembar 1943 g.¹³⁴⁾ neprijatelj ovako opisuje poraz svoga garnizona u Varaždinskim Toplicama koji su činile »2 udarna konjička satnija« i 1 četa »njemačke SS postrojbi«:

»Borba koja je trajala do 15.00 kada je posada poslije jakog otpora te uslijed premoćnosti neprijatelja i uslijed zapaljivanja zgrada u kojima je vršena odbrana, bila savladana, razoružana i zarobljena.«

Ustvari je u posljednjim otpornim tačkama neprijateljski otpor bio slomljen na taj način što su naši borci iskoristili vatrogasnu pumpu iz koje su benzinom posipali zgrade, pa ih potom upalili.

Evo još jednog opisa borbe za otpornu tačku iz izvještaja 4 (12) divizije od 7.6.1943 g.¹³⁵⁾ i njene 12 brigade od 8.6.1943 g.¹³⁶⁾ o napadu na Našice:

»Poslije likvidacije dvora, škole i samostana prešlo se na likvidaciju žandarmerijske stanice, u kojoj je bilo oko 60 što žandara što pomoćnih žandara, koji su davali krvav otpor. Kada smo htjeli topom da razbijemo njihove bunkere koje su imali oko zgrade dovukli smo top 40 m od zgrade (jer nismo imali zgodnijeg položaja). Kada su žandari primjetili top osuli su na istog toliku vatru da su ga onesposobili za dejstvo... Uslijed brisanog prostora likvidaciji bunkera nije se pristupilo odmah, već se je sve do noći držala blokada i uveče oko 10 sati izvršen je juriš i bacanje bombi u bunkere. Posljedica toga bila je da je banda iz kuće i bunkera počela bježati. Nekolicini je uspjelo pobjeći u susjedne kuće i bašte, dok su ostali bili potučeni... U 23.00 likvidirana je žandarmerijska stanica u potpunosti...«

»Na žandarmerijsku posadu ovaj bataljon (4 bataljon 12 brigade — primjedba P. M.) bacio je oko 100 bombi...«

Mogli bi se tako nizati mnogobrojni primjeri likvidacije pojedinih otpornih tačaka osnovnim pješadiskim na-

¹³⁴⁾ — 19-2-53

¹³⁵⁾ — 21-3-908

¹³⁶⁾ — 16-2-892

oružanjem i raznim improvizovanim sredstvima, ali će i ovi biti dovoljni da se stvori slika o tome kako su jedinice NOV uspjevale, i onda kada nisu raspolagale ničim sem pušaka i puškomitraljeza, uništavati otsudno branjena i solidno utvrđena žarišta otpora po naseljenim mjestima.

Druga forma likvidacije otpornih tačaka bila je korišćenje artiljeriskih oruđa ili minobacača koji su sadejstvovali pješadiji. Ona je primjenjivana uvijek kada su jedinice NOV raspolagale artiljeriskim oruđima bilo kakvog kalibra, iako smo već iz gornjih primjera vidjeli da topovi manjeg kalibra (»Pito«, 47 mm, pa i brdski ili poljski topovi 75 mm) nisu često mogli ispoljiti efikasno dejstvo. Zato su ovdje bili najpodesniji pt topovi, ili, u nedostatku ovih, oruđa većeg kalibra (100 mm i veći). Već prva zaplijenjena artiljeriska oruđa ili minobacači korišćeni su odmah kao oruđa za neposredno gađanje i to, načelno, sa najmanjih daljina, radi sigurnosti pogađanja, osobito noću i u nedostatku nišanskih sprava, što je bio veoma čest slučaj, kao i usljed veoma ograničene količine municije. Na taj način jedno ili dva artiljeriska oruđa mogla su da zamjene borce — bombaše, a često i juriš jedinica i da znatno smanje žrtve.

Ponekad, međutim, kada se radilo o topovima manjeg kalibra ili minobacačima, ova nisu mogla da zamjene bombaše, jer im dejstvo nije bilo sasvim efikasno, pa se likvidaciji otpornih tačaka pristupalo kombinovanim dejstvom bombaša, artiljeriskih ili minobacačkih oruđa i pješadije. Ali u svakom slučaju posjedovanje takvih oruđa značilo je mnogo u uličnim borbama.

Ima mnogo primjera vješte upotrebe jednog jedinog artiljeriskog oruđa, osobito iz ranijeg perioda. Takve primjere pružaju prvi napadi na Glamoč, Jajce, Krašić, Tušilović, Veliku Kladušu, Kloštar, Prozor, Livno, itd. Navešćemo primjer iz prvog napada na Livno u avgustu 1942 g. Snažnim i vještim jurišem uz korišćenje ubacivanja jedinica 1 proleterske i 3 sandžačke brigade likvidirale su otpor garnizona već u toku prve noći. Međutim, grupa Njemaca i ustaša zabarikadirala se u jednu tvrdu zgradu (kuća Mitrovića), odakle su pružali otpor sve do 7 jula

kada je sa Glamoča dovučen top 5 krajiškog partizanskog odreda pa je neposrednim gađanjem iz blizine otpor iz zgrade likvidiran.

U većim naseljenim mjestima i kada su naše jedinice imale više raznih oruđa i priručnih sredstava likvidacija otpornih tačaka razvijala se kroz složenije oblike i duže borbe.

Evo kako je u izvještaju 4 divizije od 7.10.1944 g. opisano zauzeće citadele u Banjoj Luci:¹³⁷⁾

»U momentu kada su se bataljoni probijanjem zidova našli u neposrednoj blizini banske palate i županije jednovremeno su privučeni i topovi i teški bacači te je otkočela žestoka borba. Korišćena su sva teška oružja, a pored ovoga upotrebljavana su i razna sredstva kao: bacanje bombi kroz probijene zidove benzinske flaše, špricanje benzina špricom, trpanje eksploziva u navlake od jastuka i stavljanje u ovo bombe repašice i ubacivanje u zgrade... Usljed dejstva svega ovoga, kao i jake puščane i mitraljeske vatre neprijateljska posada bila je zagušena dimom i prašinom od detonacija. Neprijatelj nije mogao izdržati ovaj jaki pritisak. Hipotekarna banka zapalila se i počela goriti. Neprijatelj je izbacio bijelu zastavu...«

U izvještaju Štaba 6 korpusa od 16.5.1944 g. o napadu na Podravsku Slatinu ovako je prikazano zauzeće bunkera »Staljingrad«:¹³⁸⁾

»Jedan vod Brodske brigade, posle izvršene artiljerijske pripreme, a pod jakom zaštitom automatskih oruđa, izvršio je juriš, popeo se na bunker i kroz puškarnice ubacivao ručne bombe. To je natjeralo posadu bunkera da istog napusti...«

O zauzimanju jake otporne tačke — sokolskog doma — prilikom prvog napada na Banju Luku, januara 1944 g. Štab 3 krajiške proleterske brigade izvještava slijedeće:¹³⁹⁾

»Sve snage koje su bile pred našim lijevim krilom zbile su se u sokolski dom. Na tu zgradu su bila uperena dva protivkolska i dva brdska topa, koji su je izbušili. Sa tri strane zgrada je bila opkoljena našim snagama. Pošto su bili potučeni u zgradi od naše artiljerije napale su ih naše snage sa bombama i istjeralale iz zgrade... Pošto su naši zauzeli zgradu ustanovili su da je bilo mrtvih oko 150...«

¹³⁷⁾ — 28-1-769 A

¹³⁸⁾ — 36-3-473 A

¹³⁹⁾ — 1-2-711

Prema izvještaju Štaba 9 brigade 23 divizije od 24.9. 1944 g. borba za otporne tačke u Zaječaru razvijala se ovako:¹⁴⁰⁾

»Prvi bataljon, III četa II bataljona i I četa III bataljona prodrli su do glavne ulice i do pešadijske kasarne. Otpor je bio najjači kod krajskomandanture. Oko 12 sati zapaljena je krajskomandantura »džombulima«, a nešto zatim likvidiran je otpor na tom mjestu. Zatim se težište borbe prenosi na reon pešadijske kasarne. I četa III bataljona napada na položaje na Kraljevici iznad kasarne i proteruje Njemce odatle. Kasarna se tuče »džombulima« i Njemci su primorani da se predaju...«

Evo i opisa likvidacije kasarne — poslednje otporne tačke u Travniku, iz operaciskog dnevnika 7 krajiške brigade za 22.10.1944 g.:¹⁴¹⁾

»Oko 16 časova cijelo gradsko područje Travnika bilo je očišćeno od neprijatelja, osim same vojne kasarne u koju se za barikadiralo oko 700 ustaša (kupreška) i nešto domobrana pripadnika brzog zdruga. Pošto su pozivi na predaju po ustašama bili odbijeni, to se oko 17.00 sa snagama našeg III i IV bataljona i u sadejstvu izvjesnih snaga 6 krajiške brigade pristupilo energičnom likvidiranju neprijatelja u vojnoj kasarni. Protivkolski i ostali razni topovi bili su dovučeni u neposrednu blizinu kasarne (do na 200 m). Pošto je otvorena na kasarnu jaka artiljerijska vatra iz neposredne blizine, a bombaši pod kišom neprijateljske vatre iz automatskog oružja zapalili zgradu sa benzinskim flašama snage našeg III i IV bataljona izvršile su juriš i u borbi prsa u prsa poslije nekoliko minuta uspjeli — oko 18.15 skršiti poslednji otpor neprijatelja u Travniku...«

Poslednja otporna tačka u napadu na Prijedor septembra 1944 g. prema već pomenutom izvještaju 4 divizije likvidirana je ovako:

»...Otpor je još jedino davan iz Silosa i nekoliko okolna bunkera. Na ovo uporište skoncentrisana su tri teška bacača, 2 »Džon Bula« i pt top. Poslije pola časa borbe likvidirano je ovo uporište...«

Treba istaći da je bilo nekoliko slučajeva kada su se jedinice, uslijed veoma nepovoljnih uslova za likvidaciju nekih otpornih tačaka, radije odlučivale na iznuravajuću

¹⁴⁰⁾ — 23-3-1067

¹⁴¹⁾ — 3-9-856

dugotrajniju blokadu nego na odlučne juriše. Obično su bile ovdje u pitanju stare tvrđave podešene za odbranu, koje je uslijed nedostatka avijacije i artiljerije većeg kalibra zaista bilo nemoguće likvidirati ili je to zahtjevalo žrtve koje se nisu smjele ni mogle dati. Tako je bilo u prvom, a pogotovu u drugom napadu na Banju Luku, kada se jedan odred neprijateljskih vojnika zadržao na Kaštelu, kojeg u oba napada naše jedinice nisu mogle zauzeti. Isti slučaj ponovio se i na Voćinu, prilikom drugog napada u januaru 1943 g. Jedinice 4 divizije brzo su u toku 5 januara zauzele samo mjesto i ostala uporišta, ali je Turski grad ostao nelikvidiran, pa su, poslije niza pokušaja da ga zauzmu u toku 6 i 7 januara, jedinice ostale na blokadi sve do 11 januara kada je neprijatelj, ostavši bez hrane i vode, pokušao da se probije, kojom prilikom je uglavnom uništen¹⁴²⁾. Navešćemo još i izvještaj Štaba 2 proleterске divizije od 22.2.1943 g.¹⁴³⁾ koji govori o borbama oko tvrđave u Jablanici:

»Poslije likvidacije uporišta u hotelu, pristupili smo potpunoj blokadi kasarne, u kojoj se nalazi između 400 i 450 neprijateljskih vojnika i oficira... u cilju likvidacije i poslednjeg neprijateljskog uporišta u Jablanici.

Nismo pravili juriše na tvrđavu, jer je ista opasana debelim zidom, a i sama zgrada je jaka, jer svaki juriš na jednu takvu tvrđavu stao bi nas velikih žrtava... Zbog toga smo riješili da ih držimo u opsadi, stalno uznemiravamo automatskim i teškim oruđima, i da ih tako prisilimo na predaju...«

Konačno je ovaj talijanski bataljon bio likvidiran i Jablanica oslobođena.

Protivnapadi neprijatelja

Aktivna dejstva neprijatelja u toku dana imala su drugačiji karakter od onih noćnih protivnapada o kojima je ranije bilo riječi. Povoljni uslovi koji su nastajali u sva-nuće pružali su mogućnosti garnizonu, ukoliko nije bio odlučujuće razbijen u toku noći, da preduzme aktivna dejstva da bi povratio pozicije koje je izgubio u toku noći,

¹⁴²⁾ — 13-4-907

¹⁴³⁾ — 27-2-8

izbacio uklinjene snage i uspostavio ponovo odbranu. Cilj ovakvog protivdejstva bio je, dakle, da se napad konačno odbije. Tome je osobito pogodavala situacija koja je nastajala po svitanju. Ovdje će se ukratko iznijeti njene osnovne karakteristike.

Ukoliko jedinice koje su napadale nisu u toku noći uspjele da pocjepaju odbranu našle su se u svitanje u nepovoljnijem položaju od neprijatelja. One su se uklinile manje ili više na pojedinim napadnim pravcima, njihovi klinovi nisu se još spojili, a bilo je slučajeva da pojedine napadne kolone nisu ni uspjele izvršiti uklinjavanje. Tako su se naše snage našle razvučene oko naseljenog mjesta, često još taktički nepovezane, pri čemu je manevrisanje ili pregrupacija snaga po spoljnim pravcima iziskivalo mnogo vremena, a relativno slaba organizacija veze, što je osobito otežavalo efikasno i brzo ispoljavanje uticaja viših štabova, ovo najčešće sasvim onemogućavala. Zato će se veoma često u analizama napada od strane viših štabova naići na isticanje problema manevrisanja snagama, koji se osobito ispoljavao u trenutku kada je neka napadna kolona izvršila dublje uklinjavanje i kada bi je, u cilju daljeg prodiranja, bilo neophodno pothraniti novim snagama. U ovom slučaju zaista je bilo neizvodljivo skinuti dio ili glavne snage sa pravca na kome nije postignut značajniji uspjeh da bi se efikasno i na vrijeme produbio uspjeh na onim pravcima gdje je proboj izvršen. A ako to nije bilo učinjeno onda je i postignuti uspjeh na jednom ili dva pravca ostao lokalizovan i nije mogao biti iskorišćen za postizanje odlučujućih rezultata. Ovo osobito jasno potvrđuju primjeri Banje Luke, Tuzle, Dervente, Koprivnice, itd. U prvom napadu na Banju Luku, januara 1944 g., značajan, a može se reći i odlučujući razlog što nije postignut potpuni uspjeh bio je u tome što jedinice Druge grupe nisu pravovremeno uspjele forsirati Vrbas i ukliniti se sa pravca rebrovačkog mosta ili kod mosta prema pilani. Manje snage koje su dejstvovala na tom pravcu postigle su samo neznatne rezultate. Neprijatelj je, otkrivši naše pripreme za napad, obezbjedio lijevu obalu Vrbasa i na taj način otklonio mogućnost iznenađenja. U prvom

napadu na Tuzlu, septembra 1943 g., značajni rezultati koje su postigle snage 17 divizije svojim uklinjavanjem u grad sa sjevera u toku prve noći nisu mogli dovesti do odlučujućeg uspjeha u cjelini, jer je izostao napad 16 divizije sa juga, što je neprijatelju dalo mogućnosti da manevriše svojim snagama i u toku dana potisne jedinice 17 divizije iz grada. Tek je drugog dana Štab korpusa za napad sa juga angažovao 3 brigadu¹⁴⁴). U već pomenutoj analizi napada na Koprivnicu, oktobra 1944 g., Štab 32 divizije piše:

»...IV bataljon udarne brigade »Braća Radić« zaposjeo je prve kuće u Krivoj ulici i izbio pred neprijateljske bunkere na Koprivničkoj rijeci i kod prelaza preko rijeke u grad iz pravca Novigrada. Smionim i inicijativnim prodorom jedne čete IV bataljona sa zamjenikom komandanta brigade, komandantom i operativnim oficirom bataljona odbačen je neprijatelj iz svih bunkera, koji su branili prilaz gradu. To je bila najveća pobjeda koja nije iskorištena...«

Isti razlozi bili su odlučujući u neuspjelim napadima na Bosanski Novi i Sanski Most u novembru i decembru 1943 g. Noću 26/27.11. prodor u Bosanski Novi izvršila je samo 1 krajiška brigada sa svog pravca, a 28/29.11. opet samo 2 krajiška brigada sa svog pravca. Isto se ponovilo sa 1 i 6 krajiškom brigadom u napadu na Sanski Most.

U svitanje položaj snaga koje su se uklinile bio je najčešće takav da one zaista nisu bile u stanju da nastave sa napadom. Zaustavljene snažnim otporom u toku noći, bez dovoljno, često uopšte bez artiljerije, a pogotovo bez podrške avijacije i tenkova, one više nisu mogle bez velikih žrtava nastaviti prodiranje. Zbog toga je u svitanje silina udara opadala pa se težilo za manjim uspjesima, a još češće za tim da se u toku dana održe zauzeti položaji, pa su se jedinice pripremale za odbijanje neprijateljskih protivnapada.

Nasuprot ovome položaj neprijatelja se u svitanje znatno popravljao. Njegove snage bile su koncentrisane u dijelu grada koji je pripremljen za odbranu, zbog čega su postojali povoljni uslovi za manevar po unutarnjim

¹⁴⁴) — 10-2-981

pravcima i za brzu i efikasnu upotrebu dijela ili glavnine na najugroženijim pravcima. Mogućnosti za to bile su povećane time što su pojedine dobro utvrđene otporne tačke danju mogle uspješno braniti i slabije snage. Što je međutim, najvažnije tehnička preimućstva neprijatelja u artiljeriji, avijaciji, tenkovima, municiji, itd. po svitanju su dolazile do punog izražaja. Ima dosta primjera da je neprijatelj snažnom koncentričnom artiljeriskom vatrom uspijevao da zakoči dalji prodor na jednom od napadnih pravaca, jer je artiljerija gađala tačno, sa bliskih otstojanja i ničim neometana. Ako tome dodamo još i mogućnost pristizanja snaga iz okolnih garnizona, onda može da se ocjeni koliko je ovakva situacija i u moralnom pogledu jačala odlučnost garnizona za otpor.

Položaj naših jedinica u ovakvoj situaciji bio je utoliko ozbiljniji što one nisu imale dovoljno sredstava za odbijanje neprijateljskih protivnapada. Sem toga, treba dodati da su one, načelno, izbjegavajući odbranu — osobito takvu koju su bile primorane voditi otsudno braneći određene položaje, bile nevične i nisu imale iskustava za organizaciju položaja i izvođenje odbrane. Ali kako su se sve više ponavljali napadi na dobro utvrđena i, posebno, veća naseljena mjesta u kojima nije bilo moguće postići odlučujuće rezultate još u toku prve noći, već se borba produžavala na dva, tri pa i više dana, naše jedinice su se sve više navikavale na uporne i višednevne ulične borbe u kojima se mjenjala uloga napadača i branioca i u kojima su one sve više, i u uslovima nepovoljnog odnosa snaga što se tehnike tiče, ispoljavale upornost i u odbijanju neprijateljskih protivnapada i u odbrani dostignutih linija. Zato se u dokumentima često nailazi na podatke o tome kako su jedinice pred zoru preduzimale organizaciju odbrane zauzetog dijela grada i pripremale se za odbijanje protivnapada. Tako Štab 7 krajiške brigade u toku napada na Travnik ujutru 21.10.1944 g. naređuje:¹⁴⁵⁾

»Sa bataljonima držati osvojene položaje i dalje. Položaj ne smije pasti neprijatelju u ruke...«

¹⁴⁵⁾ — 3-9-856

A u »analizi grešaka u akciji na Podr. Slatinu« Štab 28 divizije 17.4.1944 g. piše:¹⁴⁶⁾

»Primjećeno je da se drugovi boje boriti iz zgrada. Da je taj strah neosnovan najbolje će nam poslužiti primjer III čete II bataljona XVII udarne brigade u Čaglinu, koja je prodrla u mjesto, zauzela zgradu i odbila dva neprijateljska juriša na zgradu, nanijevši im tom prilikom osjetne gubitke. Isto tako za primjer može poslužiti i slučaj II bataljona Brodske brigade u Slatini...«

U odbrani su naše jedinice koristile zgrade na taj način što su neprijatelja puštale na najbliže otstojanje da bi mu potom jakom vatrom nanijele što veće gubitke i primorale ga da se odrekne napada.

Kako će se vidjeti iz nekih primjera one su dosta vješto postupale i u borbi protiv tenkova. Ukoliko su raspolagale pt oruđima sačekivale su tenkove na bliskim otstojanjima. U protivnom su tenkove propuštale kroz svoj borbeni raspored da bi sačekale pješadiju. Pored toga, za borbu protiv tenkova uspješno su korišćene benzin-ske flaše i nagazne mine.

Najčešće je neprijatelj vršio počesne protivnapade. Koncentrišući dovoljno snaga sa pojedinih sektora, on je stvarao jaču grupu i usmjeravao njeno dejstvo sa jednog na drugi ugroženi pravac. Izvođenju protivnapada prethodila je artiljeriska i aviopriprema, ukoliko je garnizon raspolagao tenkovima i oni su redovno korišćeni u protivnapadu. Na taj način je neprijatelj stvarao na određenom pravcu ne samo tehničku već i brojnu nadmoćnost, što mu je omogućavalo da često postigne djelimični, a ponekad i puni uspjeh. Ukoliko naše jedinice nisu uspjele da odbiju ove protivnapade bile su primorane na povlačenje, što je obično bio razlog da se ili sasvim odustane od napada ili da se sa napadom produži u toku sljedeće noći. Ima, međutim, dosta primjera uspješnog razbijanja protivnapada.

Izučavajući mnogobrojne napade jedinica NOV na naseljena mjesta može se zaključiti da su neprijateljski protivnapadi doveli do uspjeha, tj. do izbacivanja ukli-njenih jedinica iz mjesta, u onom slučaju kada jedinstvo

odbrane nije bilo u toku noći razbijeno, a garnizon bio brojno jak i, štaviše, jači od jedinica koje su napadale, a ojačan artiljerijom i tenkovima i podržavan avijacijom. U odnosu snaga treba, dakle, na prvom mjestu tražiti uzroke neuspjeha u odbijanju protivnapada, isto kao što se tim uzrokom najčešće može objasniti relativno slab uspjeh u noćnom jurišu i u napadu na naseljeno mjesto u cjelini. Sjetimo se ona dva napada na Kupres u avgustu 1942 g. Pored zaista pogrešne ideje napada u oba slučaja, odnos snaga, osobito s obzirom na kvalitet Crne legije i kupreških ustaša, bio je nepovoljan po naše jedinice. Zato one nisu mogle ni postići znatnije uspjehe u toku noći niti izdržati — onako razvučene oko Kupresa — snažne protivnapade koji su uslijedili u oba slučaja u svitanje, već su bile primorane da se povuku i odustanu od napada. Slično tome desilo se i u oba ponovljena napada na Bugojno u julu 1942 g. Kasnije se ovo ponovilo u napadima krajiških jedinica na Bosanski Novi i Sanski Most. Već u toku prve noći, 26/27.11.1942 g., prema izvještaju Štaba 1 bosanskog korpusa od 27.11.¹⁴⁷⁾ Njemci su izvršili u 7.30 časova snažni protivnapad prema 1 krajiškoj brigadi, čije su se snage probile kroz spoljnu, a djelimično i kroz liniju neposredne odbrane. Jutarnji protivnapad Njemaca podržan artiljerijom i tenkovima, prema izvještaju 1 krajiške brigade od 30.11.1942 g.¹⁴⁸⁾, doveo je do povlačenja njenih snaga na polazne položaje.

Slično je bilo i u Sanskom Mostu. Depeša 1 bosanskog korpusa od 13.12.1942 g. Vrhovnom štabu glasi:¹⁴⁹⁾

»Snage VI. krajiške brigade IV. K. N. O. U. Divizije koje su od 0.00 sati 13 dec. 1942 g. držale lijevi dio grada Sanski Most i lijevu obalu rijeke Sane, morale su se povući istog dana u 17.00 pred uzastopnim protivnapadima nadmoćnijeg neprijatelja, koji je uspio koordinirati rad svih raspoloživih rodova oružja: artiljerije, tenkova, automatskog oružja, avijacije. Naše su se snage povukle na brežuljke oko samog grada...«

¹⁴⁷⁾ — 5/1-2-406

¹⁴⁸⁾ — 30-2-787

¹⁴⁹⁾ — 9/1-2-406

U relaciji 6 divizije za napad na Gračac u februaru 1943 g. ovako je opisan protivnapad neprijatelja:¹⁵⁰⁾

»Osjećajući nepovezanost u akciji, neprijatelj prikuplja snage i vrši povratni napad, prvo na desnokrilni bataljon. Ovaj napad neprijatelju uspjeva i on zauzima Gradinu, a zatim neprijatelj, prikupljen oko željezničke stanice, vrši napad na centralni bataljon, koji uspjeva i bataljon se, uz taške gubitke, boreći se cio dan u gradu, morao da povuče, padom mraka, koristeći noć...«

Slične uspjehe postigao je neprijatelj protivnapadima u svanuće prvog dana borbe za Travnik. Protivnapad neprijatelja, prema pomenutom operaciskom dnevniku 7 krajiške brigade, otpočeo je 21.10.1944 g. u 8.00 i doveo do potiskivanja njenih djelova, koji su se bili uklinili u grad.

Isto tako jedinice 3 divizije februara 1943, bile su protivnapadom neprijatelja, koji je podržan tenkovima i avijacijom, odbačene iz Prozora u toku prvog dana napada, pa su tek sljedeće noći u ponovljenom napadu uspjele razbiti odbranu.

Ovo bi bili, uglavnom, svi primjeri protivnapada koji su doveli do izbacivanja naših uklinjenih snaga iz naseljenog mjesta.

Mnogo su češći oni protivnapadi u kojima je neprijatelj postizao samo djelimične uspjehe na pojedinim pravcima. Navešćemo i neke od njih.

Prema izvještaju 11 divizije od 15.1.1944 g.¹⁵¹⁾ ujutru 1.1.1944 g. neprijatelj je iz Banje Luke preduzeo niz protivnapada. Na pravcu od r. Vrbasa ka Vrbas logoru uspjele su se pred zoru probiti dvije čete 4 bataljona 5 krajiške brigade, ali su snažnim protivnapadom neprijatelja iz logora Vrbasa bile prinuđene da se povuku na desnu obalu r. Vrbas. Svoje glavne snage neprijatelj je ujutru toga dana angažovao u protivnapadu na spoj između 6 i 13 krajiške brigade, koje je, takođe, uspio potisnuti, ali je 3 krajiška brigada uspjela da odbije sve protivnapade u

¹⁵⁰⁾ — 21/1-2-799

¹⁵¹⁾ — 11/4-866

toku toga dana, zadržavši se u gradu. Evo šta ona piše u ranije pomenutom izvještaju:

»U toku dana 1. o. mj. neprijatelj je svakog sata vršio protivnapad tenkovima i pješadijom. Naši bataljoni su tenkove propuštali, a pješadiju uništavali. Zahvaljujući požrtvovanosti i sposobnosti artiljeraca protivkolske baterije, tenkovi nijesu postigli nikakvog uspjeha...«

Isto tako dijelovi 12 brigade 11 divizije, prema gornjem izvještaju, održali su svoj mostobran i blokirali zgradu Trgovačke akademije, odbili u toku dana sve protivnapade neprijatelja i primorali posadu pomenute zgrade od 93 vojnika na predaju. U izvještaju 13 krajiške brigade ukratko je opisana dramatična borba njenih boraca sa tenkovskom kolonom koja se 3.1.1944 godine sa sjevera uspjela probiti u grad:

»Oko 14.30 kroz dio grada koji su držale snage naše brigade prošlo je 16 neprijateljskih tenkova. Vatrom iz mitraljeza, protivkolskih pušaka, bombama i flašama od benzina uspjeli smo u roku od nekoliko minuta uništiti 3 tenka, nakon čega su ostali skrenuli u pravcu hotel »Bosne«. Odmah nakon toga pojavila su se 4 neprijateljska aviona...«

1 i 2 krajiška i 2 proleTERSka brigada su u prvom napadu na Jajce, septembra 1942 g., u toku prve noći izvršile duboke prodore u grad. U svitanje je neprijatelj preduzeo snažne protivnapade podržane artiljerijom, ali je samo djelimično uspio na svim pravcima.

Protivnapadima i jakom artiljeriskom i minobacačkom vatrom neprijatelj je također djelimično potisnuo naše jedinice u toku dana 1.10.1943 g. u Tuzli, ali ih nije uspio potpuno potisnuti iz grada¹⁵²⁾.

Prilikom napada na Viroviticu, oktobra 1944 g., neprijatelj je protivnapadom izbacio Osječku brigadu iz grada, ali je zato 12 brigada uspjela da odbije protivnapad i da nastavi nastupanje¹⁵³⁾.

¹⁵²⁾ — 12/1-1-407

¹⁵³⁾ — 17-1-889

Rjeđe su naše jedinice uspjevale potpuno razbiti protivnapade neprijatelja. To je bilo moguće u uslovima kada je odbrana bila ozbiljno poljuljana i kad je odnos snaga išao znatnije u korist naših jedinica. Najčešće se ovo događalo drugog ili trećeg dana napada, kada je garnizon pretrpeo znatne gubitke, bio iznuren i moralno slomljen. Tako su naše jedinice u napadu na Bihać, novembra 1942 g., slomile sve protivnapade i nanijele neprijatelju, koji je napuštao uporišta i prelazio u juriš, velike gubitke. U toku prvog dana 1 i 3 bataljon 1 krajiške brigade na osvojenom Somišlju izdržali su i odbili nekoliko snažnih protivnapada, podržanih artiljerijom i avijacijom. U toku drugog dana neprijatelj je takođe preduzimao niz bezuspešnih protivnapada. Tako je već uzoru, uz podršku avijacije i artiljerije, bio preduzet napad iz centra grada prema snagama koje su u toku noći prešle kanal i posjele prve kuće. Neprijateljske snage puštene su na blisko otstojanje pa su potom snažnom vatrom desetkovane i odbačene. Isto tako su naše jedinice trećeg dana borbe za Banju Luku, 3.1.1944 g., uspješno razbijale sve protivnapade i nastavljale nastupanje, koje bi sigurno ubrzo dovelo do punog uspjeha da nije uslijedila intervencija jakih motorizovanih snaga sa pravca Bosanske Gradiške. To pokazuje izvještaj 13 krajiške brigade:

»Ujutro 3. 1. 1944 g. oko 9.30 neprijatelj je prešao u kontranapad na naše lijevo krilo i na desno krilo VI brigade. Neprijatelj je vršio na naše desno krilo pritisak sa dva tenka i pješadijom od pravca hotel »Bosna« potpomognut posadom iz žandarmerijske pukovnije. Razvila se je ogorčena borba. Nekoliko neprijateljskih juriša pravcem preko katoličkog groblja razbijeno je našim kontrajurišima...

Jednovremeno sa neprijateljskim pritiskom na naše lijevo krilo naše desno krilo pojačalo je pritisak na neprijateljsko uporište u sokolani. Oko 13 časova uspjelo je našim snagama isto uporište likvidirati...«

Slično je bilo i prilikom prvog napada na Tuzlu. Prvog dana napada neprijateljski protivnapadi imali su djelimičnih rezultata, ali su protivnapadi u toku drugog dana napada bili potpuno odbijeni. Otporna snaga neprijatelja bila je slomljena.

Dalji razvoj napada

Ukoliko se borba oko naseljenog mjesta produžavala na sljedeći dan, a odbrana nije bila razbijena i, pogotovo, ako je neprijatelj preduzimao aktivna protivdejstva, situacija se uveliko mjenjala. Ostalo je da se razmotri kako se u toj situaciji napad dalje razvijao.

Izučavanjem nekih napada vidi se da su naše jedinice često u takvoj situaciji prelazile na aktivnu odbranu u cilju održanja osvojenih pozicija da bi u toku sljedeće noći produžile napad. Ovo je osobito karakteristično za one slučajeve u kojima je neprijatelj postizao veće ili manje uspjehe svojim protivnapadima. Jedinice su ostajale pasivne, nastojeći da, bar djelimično, odmore ljudstvo za odlučan napad u toku sljedeće noći. Pored toga, izvođene su pripreme u okviru kojih je često dolazilo, na temelju analize dotadašnjeg dejstva, do promjene u ideji napada i grupisanju snaga — do smjene jedinica, uvođenja rezervi u boj ili do pregrupacije.

U napadu na Tuzlu u toku drugog i trećeg dana, poslije uspješno izvršenih prodora tokom obe protekle noći, naše jedinice sa manje ili više uspjeha razbijale su neprijateljske protivnapade i nisu preduzimale neka odlučnija aktivna dejstva. U operaciskom dnevniku 17 divizije za drugi dan napada — 1.10.1943 g. kaže se:¹⁵⁴⁾

»U toku ovog kao i u toku proteklog dana nisu se mogli preduzeti dnevni napadi iz razloga da se ne bi trpili veliki gubici, pošto je teren ispred neprijatelja bio brisan i dobro branjen artiljerijom...«

A u dopisu Štaba 1 bosanskog korpusa od 1.10.1943 g. upućenom 3 muslimanskoj brigadi za isti napad stoji:¹⁵⁵⁾

»...II krajiška i VI bosanska brigada uspjele su da uđu u grad... Neprijatelj daje jak otpor iz artiljerije i minobacača te su naše jedinice prinudene da sa što manjim gubicima, pogodnim manevrom i postavljanjem na zgodne položaje produže u pogodnom času sa daljom likvidacijom neprijatelja. Jedinice II krajiške brigade blokirale su kasarnu kojoj je dosta teško prići... Napad na Tuzlu opet će se ponoviti danas u prvi sumrak...«

¹⁵⁴⁾ —10-2-981

¹⁵⁵⁾ — 12/1-1-407

U napadu na Benkovac u toku noći 8/9.9.1944 g. jedinice 19 divizije uspjele su da zaposjednu neke značajne tačke, među kojima i jedan od osnovnih oslonaca odbrane — Grubića Glavicu. U toku dana 9.9. razvile su se teške borbe oko ovih tačaka, jer su Njemci preduzeli niz jakih protivnapada, tako da su naše jedinice tek po padu mraka preotele inicijativu i, angažujući brigadne rezerve, prešle u odlučan napad koji je do 3.00 10.9. doveo do potpunog uspjeha.¹⁵⁶⁾

Sasvim slično je bilo i u napadu 3 divizije na Prozor u februaru 1943 g. Divizija je ponovni napad preduzela odmah po padu mraka 16.2. i u toku noći razbila neprijateljski garnizon.

U toku dana 20.10.1944 g. u napadu na Travnik jedinice 5 korpusa bile su angažovane u razbijanju neprijateljskih protivnapada, vršeći istovremeno opsežne pripreme za produženje napada sljedeće noći. Ovdje je, naime, na temelju izmjene u planu napada, izvođena u toku dana pregrupacija snaga 6 krajiške brigade, koja je dobila novi pravac dejstva za sljedeću noć.

U napadu 2 proleterske divizije na Ivanjicu u januaru 1944 g. snage 2 proleterske brigade su se u toku dana 9 januara održale u osvojenom dijelu mjesta, da bi tek uveče produžile energičan napad na preostala uporišta.¹⁵⁷⁾

Slično se ponovilo u napadima na Bosanski Novi i Sanski Most, Banju Luku, Voćin, Koprivnicu i niz drugih mjesta. Može se reći da je ovakav tok napada bio najčešći u slučaju kada u toku prve noći nije došlo do značajnijeg razbijanja odbrane, što je pružalo mogućnost garnizonu da, koristeći svoja preimućstva, osobito u tehniči, pređe u protivnapad i sputa inicijativu našim jedinicama u toku dana.

Međutim, veliki je broj i takvih napada u kojima su naše jedinice, odbivši uspješno protivnapade, produžavale energično sa napadom i u toku dana. Uslov za ovakav razvoj napada bio je, prije svega, u povoljnom odnosu snaga

¹⁵⁶⁾ — 1-1-1022

¹⁵⁷⁾ — 6-5-733

i, pogotovo, onda kada su naše jedinice raspolagale sa dovoljno artiljerije. Pored toga, u napadima koji su duže trajali i povoljno se razvijali naše jedinice su, lomeći postepeno otpornu moć garnizona, preotimale u toku drugog ili trećeg dana napada inicijativu, nastavljajući s napadom i u toku dana.

Za napad na Bihać u novembru 1942 g., naprimjer, karakteristično je da je neprijatelj u toku prvog i drugog dana preduzimao protivnapade, ali su oni uglavnom odbijeni i naše jedinice su već u toku dana uzimale inicijativu. Tako zamjenik komandanta Operativnog štaba za Bosansku Krajinu izvještava 4.11.1942 g. u 15.00:¹⁵⁸⁾

»Jedinice I krajiške brigade su i u toku današnjeg dana zauzele garažu, štampariju i još neke zgrade u kojima se je nalazio neprijatelj. Brigada će u toku večeri preduzeti likvidaciju i ostalih zgrada...«

Već smo u ranijem izlaganju vidjeli da su naše snage i u napadu na Banju Luku, u januaru 1944 g., u toku drugog dana sve do pristizanja pomoći garnizonu spolja zadržale inicijativu i uspješno lomile otpor neprijatelja.

U napadu na Podravsku Slatinu 4.4.1944 g. naše snage su takođe u toku prvog, a pogotovo drugog dana imale inicijativu. One su drugog dana u 10.00 preduzele energičan napad koji je potpuno uspio. Jedinice su se probile u centar mjesta i likvidirale glavna težišta otpora. Ovdje je znatnu ulogu odigrala artiljerijska podrška relativno velikog broja oruđa.¹⁵⁹⁾

U prvom napadu na Jajce, septembra 1942 g., protivnapadi neprijatelja u toku dana nisu doveli do preotimanja inicijative, već su naše jedinice nastavile odmah sa nastupanjem i, slomivši otpor, zauzele grad istog dana poslije podne.

U napadu na Viroviticu 8.10.1944 g. obe brigade 12 divizije su u toku noći izvršile prodor u grad. Potom je uslijedio protivnapad u kome je neprijatelj uspio da potisne Osječku brigadu, ali je zato protivnapad odbila 12

¹⁵⁸⁾ — 56-5-161 A

¹⁵⁹⁾ — 9-4-1123

brigada, a zatim produžila nastupanje i ubrzo dostigla centar. Osječka brigada iskoristila je njeno nastupanje i izvršila ponovo prodor sve do pred tvrđavu u centru grada.¹⁶⁰⁾

Ili su se ovakvi napadi razvijali u korist naših jedinica, što se ispoljavalo u sve većim uspjesima postizanim u toku svake naredne noći i sve izrazitijem preotimanju inicijative od neprijatelja u toku svakog narednog dana ili obrnuto — u sve manjim uspjesima u toku noći i sve većoj inicijativi garnizona u toku dana. Prema onome što se može vidjeti iz rezultata svakog pojedinog napada koji se protezao na dva, tri i više dana obično je i normalno bilo ono prvo, a iznimno drugo. To potvrđuje veliki broj uspjelih višednevnih napada, kao što su oni na Livno, Glamoč, Bihać, Tuzlu, Podravsku Slatinu, Viroviticu, Prozor, Bugojno, Voćin, Cazin, Koprivnicu, Benkovac, Zaječar, Valjevo, Banju Luku, Travnik itd., koji su trajali po dva ili više dana. Neuspjeli napadi na Bosanski Novi, Sanski Most, Glinu, Koprivnicu, Travnik i Tuzlu su uglavnom višednevni napadi, koji nisu doveli do uspjeha.

U ovakvim višednevnim bojevima naizmjenično su se smjenjivali juriši naših jedinica, borbe oko pojedinih otpornih tačaka i protivnapadi neprijatelja. Svi ti oblici dejstva imali su u osnovnom sve one karakteristike koje smo upoznali kroz dosadašnje izlaganje.

Uspjeli napadi završavali su se obično, kako će se vidjeti, uništenjem garnizona. Međutim, ima primjera koji pokazuju da je neprijatelj uspjevao da djelimično izbjegne takvu sudbinu na taj način što se odlučivao na proboj ka jednom od susjednih garnizona:

Međutim proboj garnizona nije česta pojava iz prostog razloga što je neprijatelj ulagao krajnje napore da napad odbije i pod svojom kontrolom održi naseljeno mjesto, jer je svaki garnizon imao određenu ulogu u okupatorsko-kvislinškom sistemu kao cjelini. Zbog toga se pred svaki garnizon odbrana naseljenog mjesta postavljala kao prvorazredni zadatak. Solidno organizovan odbranbeni

¹⁶⁰⁾ — 36-2/II-473

sistem, a zatim naslon na okolne garnizone, koji su imali zadatak da jedan drugom priteknu u pomoć bilo je ono na šta je garnizon računao u nastojanju da odbije napade jedinica NOV. Svako napuštanje odbrane naseljenog mjesta, a da se prije toga nije preduzelo sve što je bilo moguće, povlačilo je za sobom istrage, saslušanja, vojnosudske mjere i drugo protiv odgovornih rukovodilaca. U ustaškoj i domobranskoj dokumentaciji nailazi se na podatke o tome za svaki garnizon koji je bio razbijen ili uništen, a među njima i za one koji su bili napušteni pod pritiskom jedinica NOV. Ovdje čine izuzetak oni okupatorsko-kvilišinski garnizoni koji su po odluci viših komandi povučeni pred nekom ofanzivnom operacijom jedinica NOV.

Pod takvim uslovima obično se događalo da se garnizon odluči na proboj onda kada je iscrpeo sva druga sredstva: kada je odbranbeni sistem bio razbijen, protivnapadi ostali bez uspjeha, a pokušaji da se garnizonu pomogne spolja osujećeni. Zato se teško nailazi na slučaj da se garnizon probio kao cjelina. Najčešće se probijao dio garnizona i u tome djelimično uspjevao samo pod povoljnijim uslovima.

Ukoliko je odbrana garnizona bila razbijena u kasnim popodnevnim časovima ili u toku noći postojali su povoljni uslovi za izvođenje proboja tajnim provlačenjem kroz raspored naših jedinica ili pak probojem na najpovoljnijem pravcu.

Tako je ostatak neprijateljskog garnizona u Voćinu poslije petodnevnog otpora pred zoru 11.1.1943 g. izveo proboj kroz položaj 2 bataljona 12 brigade.¹⁶¹⁾ Sasvim slično je bilo i u napadu na Podravsku Slatinu, s tim što se neprijatelj, povlačeći se ispred snažnog juriša naših jedinica, koncentrisanim snagama probio drugog dana napada — 5.4.1944 g. poslije podne, preko jedinica koje su držale blokadu sa sjeverne strane mjesta. U izvještaju Štaba 28 divizije od 11.4.1944 g. o tome se kaže:¹⁶²⁾

¹⁶¹⁾ — 13-4-907

¹⁶²⁾ — 9-4-1123

»Po likvidaciji bunkera »Staljingrad« i prodora naših jedinica do centra kod neprijatelja je zavladao nered, dezorganizacija i panika i oni su se počeli probijati u neredu prema železničkoj stanici. Pri tom probijanju sljedile su ih jedinice Brodske brigade, a izvan grada ih je dočekao jedan bataljon XXI. Udarne brigade. Neprijatelj se je očajnički branio i bjesomučno jurišao te mu je tako i pošlo za rukom da se probije kroz jedinice bataljona koji se nalazio na blokadi i da sa jednim dijelom svojih snaga pobjegne prema Barču (Mađarska). Jedinice koje su progonile neprijatelja izvršile su svoj zadatak samo djelimično i gonile su ga do sela Grabića...«

Prilikom napada na Teslić, u julu 1944 g., prema izvještaju 5 krajiške brigade¹⁶³), poslije upornih noćnih juriša slomljen je otpor njemačkih i ustaških jedinica. Upad naših jedinica u grad izazvao je paniku i dezorganizaciju kod domobranskih jedinica, tako da je garnizon, nesposoban za dalji otpor, iskoristio noć i napustio mjesto, povukavši se dijelom ka Jelahu, a dijelom u rudnik. Isto ovako odigralo se i prilikom napada na Slunj juna 1943 g.

Snage 28 divizije su u napadu na Koprivnicu, novembra 1943 g., slomile otpor garnizona u gradu u toku 7 novembra, ali su se posade uporišta Čarde i Danice održale sve do 8.11. kada su u 21.00, koristeći noć, izvršile proboj i pobjegle ka mađarskoj granici.¹⁶⁴)

U napadu na Benkovac, septembra 1944 g., prema relaciji 19 divizije¹⁶⁵) ostaci neprijateljskog garnizona su u toku druge noći iskoristili neposjednuti pravac preko Kule Atlagića i Smilčića i neopaženo se njime izvukli.

Slično se odigralo i pri napadu 16 vojvođanske divizije na Vlasenicu septembra 1943 g. Kad su pale glavne otporne tačke neposredne odbrane na Kiku i Orlovači i kada su naše snage prodrle u grad neprijatelj se izvukao, koristeći noć, na spoju brigade pored Orlovače i Srebrenice.

Izneti su skoro svi poznatiji primjeri u kojima se veća grupa neprijateljskih vojnika uspjela probiti iz napadnutog naseljenog mjesta. Iz Teslića se ovom prilikom

¹⁶³) — 26-2-870

¹⁶⁴) — 4-2-1122

¹⁶⁵) — 1-1-1022

probio najveći dio garnizona, iz Podravske Slatine oko polovine, iz Benkovca nešto manje od polovine itd. Međutim, po načinu na koji je proboj u svakom slučaju izvršen vidi se da se tu najčešće nije radilo o organizaciji i izvođenju proboja pod uslovima teških borbi, već je obično neprijatelj koristio noć da bi se neprimjetno izvukao i prosto pobjegao. I to pokazuje da je do proboja dolazilo onda kada je bila slomljena borbena snaga garnizona i njegova sposobnost za dalji otpor.

Mnogo se češće događalo da se iz napadnutih mjesta bijegom u toku noći spasavao manji dio neprijateljskih posada. Teško je bilo u noćnom napadu spriječiti bjekstvo manjih grupa, pogotovo ako se u bližoj okolini nalazio neki neprijateljski garnizon do koga se moglo stići već u toku iste noći. No ovo su se najčešće odlučivali oni koji su znali šta ih očekuje ako budu zarobljeni kao poznati zlikovci, zatim oficiri koji nisu željeli da padnu u zarobljeništvo, njemačke jedinice itd. Karakteristično je, naprimjer, da je grupa Njemaca od 50-60 ljudi uspjela pobjeći iz Tuzle za Zvornik pošto je čitav garnizon od oko 3.000 vojnika bio uništen ili zarobljen.¹⁶⁶⁾ Slično se dogodilo i u napadu na Sanski Most u novembru 1943 g. Prema izvještaju 3 gorskog zdruga od garnizona koji je brojao 1.170 vojnika spaslo se bjegom u Prijedor svega 74 čovjeka.¹⁶⁷⁾ Ovo je bila česta pojava i moglo bi se nabrojati mnogo ovakvih primjera.

Pokušaj proboja s taktičke tačke gledišta nije, prema tome, naročito interesantan, jer ga najčešće neprijatelj nije izvodio organizovano niti je u njemu ispoljavao neku izrazitu upornost, već se takvo dejstvo može smatrati neorganizovanim bježanjem sa bojišta pošto je boj već izgubljen. Donekle su ovi proboji interesantni sa stano-
višta pitanja budnosti od strane naših jedinica, mada im se najčešće — osobito kad se radilo o proboju u toku noći — zbog toga ne bi moglo oštrije zamjeriti.

¹⁶⁶⁾ — 10-2-981

¹⁶⁷⁾ — 22-10-93

Dejstva snaga na obezbjeđenju od intervencije

Ako bi se htjela analizirati dejstva jedinica koje su imale zadatak da spriječe pružanje pomoći okolnih garnizona napadnutom naseljenom mjestu onda bi to zahtjevalo posebnu studiju jer bi se morali analizirati neki vidovi dejstava NOV a, u prvom redu, njena odbrana. Zato će se ovdje dati neke osnovne karakteristike izvođenja borbe na obezbjeđenju i istaći njen uticaj na rad glavnih snaga.

Na početku treba istaći da je cilj dejstva obezbjeđujućih snaga bio da se po svaku cijenu spriječi prodor neprijatelja ka napadnutom mjestu samo za vrijeme trajanja napada. Jedinice NOV nisu po svaku cijenu, a pogotovo ne odbranom, pokušavale da održe osvojeno mjesto, jer bi to vodilo sputavanju vlastite inicijative i prihvatanju borbe koju neprijatelj želi. One su slobodnu teritoriju načelno obezbjeđivale ofanzivnim dejstvima — prenošenjem akcija na neoslobodenu teritoriju i vezivanjem neprijatelja za njenu odbranu. To, razumije se, ne znači da jedinice NOV nisu nastojale da pod povoljnim okolnostima razbiju neprijatelja koji je ispoljavao upornost da ponovo posjedne neko značajno naseljeno mjesto. Poučan i poznat primjer je uspješna odbrana Tuzle razbijanjem neprijateljskih snaga, koje su i poslije uništenja garnizona nastavile sa pokušajem da je povrate u oktobru 1943 g. Ali se ne bi moglo reći da je to bilo karakteristično i opštevažće. Ima veoma mnogo primjera koji pokazuju da je neprijatelj bez većeg naprezanja ponovo zauzimao već jednom izgubljeno naseljeno mjesto. To je, uostalom, vodilo razvlačenju njegovih snaga i stvaralo uslove za uništenje ostavljenog garnizona. Ovo je osobito karakteristično za raniji period u kome je opšti odnos snaga još išao neuporedivo u korist neprijatelja.

Međutim, za vrijeme napada obezbjeđujuće snage imale su uložiti krajnje napore da spriječe intervenciju, jer je, kako je iskustvo pokazalo, njen uspjeh skoro redovno, ma koliko da je bila slomljena odbrana garnizona i njegove snage desetkovane, dovodio do kompromitovanja

napada. Otud veoma žilave i uporne, često višednevne borbe na prilazima napadnutom naseljenom mjestu. Iziškivalo je to krajnje angažovanje naših brojno slabijih i tehnički neuporedivo slabijih snaga. Otud i šarolikost formi u tim dejstvima. Da bi se o svemu tome dobila potpunija slika biće dobro da se bar na nekoliko karakterističnih slučajeva uporedi brojni odnos snaga.

Napadnuto naseljeno mjesto	Brojno stanje okolnih neprijateljskih garnizona	Prilježna udaljenost od napadnutog naseljenog mjesta u kilometrima	Brojno stanje jedinice koja je obezbjedivala napad na naseljeno mjesto
Čazma — oktobra 1943 g.	Bjelovar — 2.700	28	1.173
	Narta — 500	15	
	Ivanić Grad — 500	18	
	Novoselec Križ — 400	12	500
	Dugo selo — 1.500	35	
	Križevci — 1.000	35	400
	Popovača — 500	18	400
	Kutina — 1.000	35	
Prijedor — septembra 1944 g.	Bos. Novi — 1.200	30	650
	Brežičani, D. Dragotinja, Martin Brdo, Petkovac, Umka-Blagaj — 900	5—25	
	Ljubija — 1.400	10	750
	Banja Luka — 6.000	52	1,500
	Ivanjska — 600	30	
Koprivnica — novembra 1943 g.	Varaždin — 4.000	45	1.200
	Križevci — 1.000	30	1.000
	Bjelovar — 2.700	42	1.700
	Novi Grad — Đurđevac — 200	12—22	

Napadnuto naseljeno mjesto	Brojno stanje okolnih neprijateljskih garnizona	Približna udaljenost od napadnutog naseljenog mjesta u kilometrima	Brojno stanje jedinice koja je obezbjeđivala napad na naseljeno mjesto
Bileća — maja 1944 g.	Nevesinje — 1.600	70	550
	Stolac — 800	65	300
	Trebinje — 1.000	20	300
	Gacko — 1.500	35	600
Podravska Slatina — aprila 1944 g.	Virovitica — 900	27	1.300
	Daruvar — 1.850	50	358
	Slav. Požega — 1.700	45	277
	Našice — 1.730	40	1.350
	Đurđenovac — 800	35	
	Feričanci — 100	27	1.000
D. Miholjac — 1.000			
Glina — novembra 1943 g.	Petrinja — 2.700	20	5.100
	Gora — 200	15	
	Češko selo — 110	20	
	Sisak — 2.850	35	
	Hrastovića — 210	20	

Ovdje je prikazan samo odnos u broju boraca, koji nije — bar ne u svim slučajevima — bio tako nepovoljan za naše snage. Ali ako dodamo apsolutno preimućstvo neprijatelja u artiljeriji, tenkovima i avijaciji onda taj odnos postaje daleko nepovoljniji. Svi veći garnizoni, kao Bjelovar, Varaždin, Gospić, Banja Luka, Sisak, Nevesinje, Mostar, Tuzla itd., raspolagali su sa tenkovima i artiljerijom, a mnogi od njih imali su i pomoćne aerodrome. Uostalom, dio snaga u tim garnizonima bio je, prije svega, namjenjen za brzo ukazivanje pomoći ugroženim naseljenim mjestima i objektima. Dejstvu avijacije, artiljerije i tenkova prilikom intervencije naše jedinice nisu u najvećem

broju slučajeva, sem lakog pješadiskog naoružanja, imale ništa da suprotstave, a imale su zadatak da često po nekoliko dana onemogućuju prodor ka napadnutom naseljenom mjestu. Tako prema bojnoj relaciji »1 zbornog područja«¹⁶⁸⁾ NDH, 6 januara iz Zagreba je u pomoć napadnutom garnizonu u Zlataru upućen jedan kombinovani bataljon sa flakovima i teškim oružjem iz »grenadirske satnije PTZ« (Poglavnikov tjelesni združ — P. M.) a 9.1. 1944 g. u 5.00 ove snage ojačane su jednom ustaškom satnijom i sa 10 njemačkih tenkova. Iz relacije iste komande¹⁶⁹⁾ za novembar 1943 g. saznajemo da je 1 bojna 1 pukovnije PTZ, ojačana brzim sklopom PTZ i tenkovima, krenula iz Varaždina 8.11.1943 g. u 3.00 u pomoć napadnutoj Koprivnici. Prema izvještaju 1 hrvatskog korpusa od 3.12.1942 g.¹⁷⁰⁾ prilikom napada naših jedinica na Dvor i Bosanski Novi neprijatelj je intervenisao u toku 28.11. iz Kostajnice sa 1.500—2.000 Njemaca i ustaša, 6-7 tenkova, 5 oklopnih automobila i većim brojem artiljerijskih oruđa. Prilikom napada na Banju Luku u januaru 1944 g. intervenisao je čitav njemački motorizovani puk. Prilikom napada 24 divizije na Lebane u avgustu 1944 g.¹⁷¹⁾ neprijatelj je iz Leskovca uputio motorizovanu kolonu od 10 kamiona i 6 tenkova.

Zbog toga je razumljivo da su naše jedinice skoro redovno primjenjivale zasjede u cilju obezbjeđenja napada od intervencije spolja, jer pri takvom odnosu snaga one nisu smjele primati dugotrajnu, frontalnu borbu, već su morale težiti brzom rješenju kod svakog neposrednog kontakta na bojištu, koristeći u najvećem stepenu iznenađenje da bi snažnom vatrom i energičnim pokretom zadavale uzastopne udarce neprijatelju, ne pružajući mu priliku da preotme inicijativu i iskoristi svoja preimućstva. Ovome je pogodovala težnja neprijatelja za što većom brzinom u dejstvu i vezanost za komunikacije u cilju korišćenja tehničkih preimućstava i brzih transportnih

¹⁶⁸⁾ — 1/1-2-58

¹⁶⁹⁾ — 23/2-5-53

¹⁷⁰⁾ — 1/1-3-418

¹⁷¹⁾ — 14-1-782

sredstava. Zato je i prostor — njegova dubina i širina — bio saveznik naših jedinica. One su se postavljale na najveća udaljenja od mjesta koje je napadano da bi imale što više mogućnosti za manevar po dubini branjenog pravca bilo da se radi o postepenom povlačenju ili dejstvu na bokove i pozadinu neprijatelja.

Izborom podesnih položaja, njihovim tajnim posjedanjem i stvaranjem prepreka na komunikacijama neposredno ispred ovih, naše jedinice obezbjeđivale su preimućstvo nad neprijateljem pri prvom dodiru. Najčešće je neprijatelj, s obzirom da nije imao vremena za pipavo nastupanje i ispitivanje zemljišta na pravcu koji je često bio dug desetinama kilometara upadao kolonom u vješto postavljenu zasjedu, pa je, obično, iznenadnom, bliskom i kratkotrajnom vatrom, a zatim energičnim jurišem naših boraca odbacivan, najčešće uz znatne gubitke u ljudstvu i ratnom materijalu. Ovdje su naše jedinice najlakše dolazile do topova, tenkova, mitraljeza, kamiona, itd. Na ovakav razvoj borbe prilikom prvog dodira nailazimo u najvećem broju slučajeva. U izvještaju Operativnom štabu za Bosansku Krajinu od 7.11.1942 g. o borbama u Bihaću Štab 8 brigade piše o dejstvu svoga 2 bataljona:¹⁷²⁾

»...Prvog dana borbe na položaj ovog bataljona naišle su neprijateljske snage koje su išle iz Cazina u pomoć Bihaću. Bataljon ih je pustio na blisko otstojanje zatim izvršio protivnapad, razbio neprijatelja i natjerao ga na povlačenje nazad prema Cazinu. Neprijatelj je na položaju ostavio dosta mrtvih i ranjenih. Naši su dobili ovom prilikom 1 puškomitraljez i 14 karabina...«

Drugog dana borbe za Voćin — 7.1.1943 g. Štab 17 brigade izvještava u 17.00:¹⁷³⁾

»Danas na cijeloj našoj zasjedi bile su borbe. Neprijatelj je navalio u tri pravca i na svakom pravcu sa do 2 satnije u namjeri da se probije u Voćin. Naše snage pustivši neprijatelja na blisko otstojanje uspjele su da ga razbiju i odbiju nanijevši mu prilične gubitke...«

¹⁷²⁾ — 4-7-161 A

¹⁷³⁾ — 10-1-1130

U 19.00 isti Štab izvještava¹⁷⁴⁾ da je jedna neprijateljska kolona, ojačana sa tri tenka, upala u zasjedu jednog bataljona koja je bila postavljena u obliku »potkove«, da je jurišem razbijena i da su tom prilikom zaplenjena dva ispravna tenka.

Pošto su ocjenili da neposredno pretstoji napad na Arandelovac, Njemci su 19.9.1944 g. poslali sa dvije motorizovane kolone: jednom od Arandelovca do Kapetanovih Stanova, a drugom od Topole ka D. Šatornji u namjeri da presretne naše jedinice. U iznenadnom naletu jedinica 5 divizije obe kolone bile su razbijene i odbačene uz znatne gubitke. Zaplenjeno je 6 tenkova, a na mjestu borbe ostalo je 138 mrtvih neprijateljskih vojnika.¹⁷⁵⁾

Ukoliko je neprijatelj poslije ovakvog prvog dodira ostajao uporan u nastojanju da izvrši prodor ka napadnutom naseljenom mjestu dolazilo je često do teških i neravnih sukoba. Doznajući za položaj naših jedinica on je težio da ih organizovano napadne, razvijajući svoj borbeni poredak i vršeći artiljerisku i aviopripremu. U takvim uslovima naše jedinice su preduzimale razne mjere da izbjegnju frontalnu borbu i udar tehnike: ili su mjenjale položaje u cilju priređivanja novih iznenađenja na zasjedama, ili su se odlučivale na aktivne manevre u cilju udara po neprijatelju iz pozadine ili s bokova.

17 brigada 28 divizije prilikom napada na Koprivnicu imala je zadatak da obezbijedi pravac prema Bjelovaru. U svom izvještaju od 10.11.1943 g. Štab brigade javlja da je njemačka kolona, došavši iz pravca Bjelovara, otvorila preciznu artiljerisku vatru po zasjedi brigade, objašnjavajući to time što su njene snage na istim položajima već nekoliko dana, pa je neprijatelj vjerovatno doznao za njih preko svoje obavještajne službe. Čim je neprijatelj prešao u napad na 1 bataljon u s. Kajgana naređeno je jednoj ojačanoj četi da izvrši manevar i da ga napadne s boka. Ova četa je ubrzo izvršila postavljeni zadatak pa su Njemci bili primorani na oštupanje.¹⁷⁶⁾ Nešto kasnije ista ova

¹⁷⁴⁾ — 9-1-1130

¹⁷⁵⁾ — 14-1-782

¹⁷⁶⁾ — 26-2-1130

brigada obezbjeđivala je sa dva bataljona napad na Čazmu sa pravca Križa i Ivanjić Grada na liniji s. Sovari — k. 109. Prema njenom izvještaju od 29.11.1943 g.¹⁷⁷⁾ neprijatelj je, potpomognut artiljerijom i tenkovima, pokušao više puta u toku 28. i 29.11 da se probije ka Čazmi, ali je uvijek bio odbijen. Posljednji napad neprijatelj je otpočeo 29.11. u 16.30. Podržana tenkovima i artiljerijom njegova pješadija potiskivala je bataljon koji je držao cestu. U momentu kada se neprijatelju činilo da će postići uspjeh uslijedio je udar u njegov lijevi bok od strane bataljona sa pravca Vučje Jame. Nastalo je panično bježanje. Neprijatelj je ostavio 120 mrtvih a zarobljeno je 36 vojnika. Zapljenjena su 2 pt i 2 brdska topa 75 mm sa 330 granata, 1 mitraljez i 5 puškomitraljeza i mnogo drugog materijala. Tom prilikom oboren je i jedan avion. Poslije ovoga Štab brigade je odlučio da promjeni položaje, pošto su dosadašnji bili otkriveni.





Što je zemljište bilo podesnije za razvijanje napadačkih snaga i frontalno nastupanje širom zonom uz podršku svih rodova borbe su sve više poprimale oblike frontalnih dejstava. Ovo je osobito karakteristično za ravničasto zemljište. Ali su naše jedinice i ovdje nastojale da u što većem stepenu izbjegnu primanje frontalne borbe, vodeći često upornu zadržavajuću odbranu, bogatu raznim oblicima manevara, kojima su neprijatelju nastojale uvijek prirediti iznenađenje i oteti mu inicijativu. Birajući položaje što je moguće dalje od napadnutog naseljenog mjesta one su stvarale potrebnu dubinu za čestu izmjenu položaja i oblika manevra u cilju stvaranja potrebnog vremena za likvidaciju napadnutog garnizona. Ovo je osobito karakteristično za napad na naseljena mjesta u Slavoniji, Podravini, Posavini, (Koprivnica, Virovitica, Podravska Slatina, Našice, Đakovo, itd.). Da bi izlaganje bilo jasnije poslužićemo se primjerom rada obezbjeđujućih jedinica prilikom napada na Podravsku Slatinu u aprilu 1944 g. (sk. br. 11), prema izvještaju 12 divizije od 10.4. 1944 g.¹⁷⁸⁾ Borbe na položajima 12 divizije na liniji Voćin

¹⁷⁷⁾ — 32-2-1130

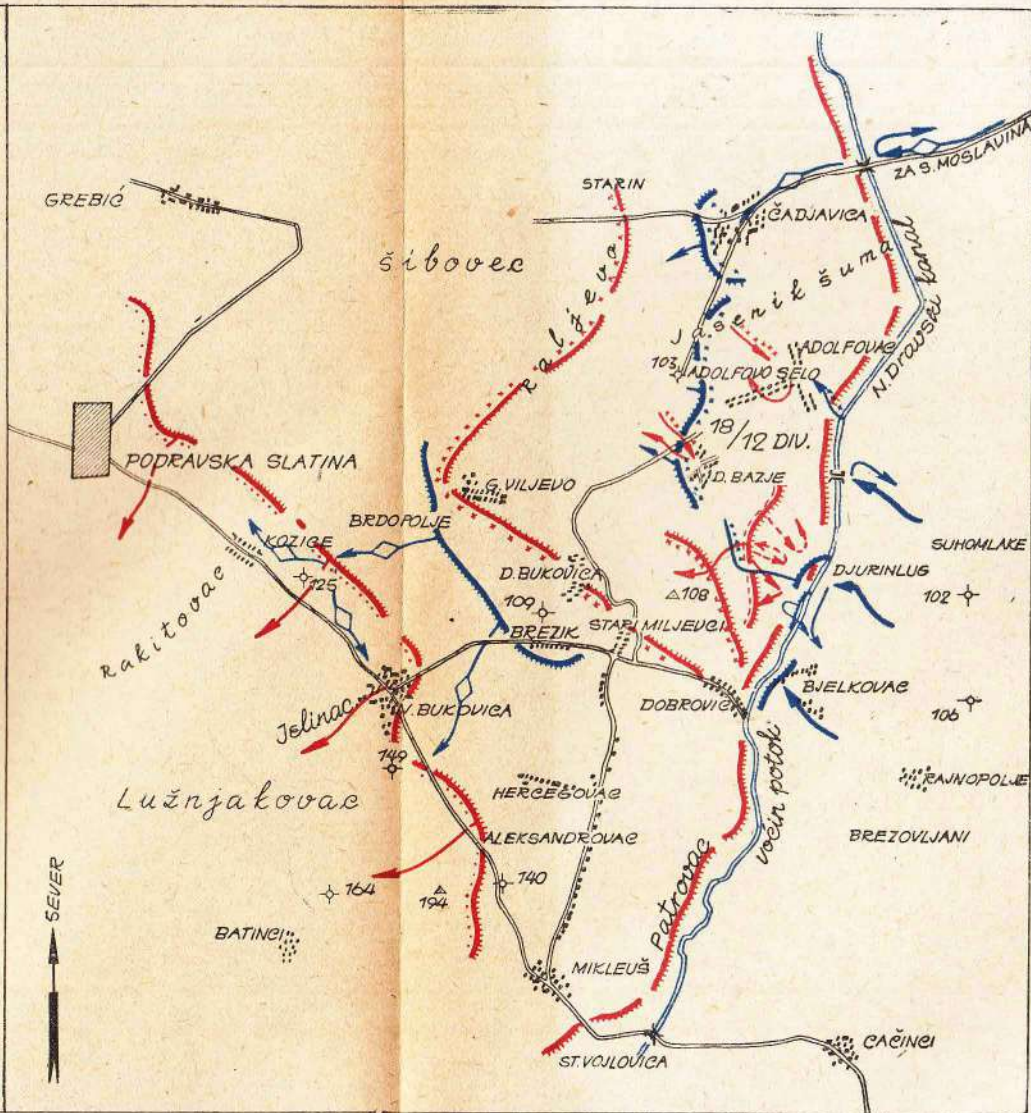
¹⁷⁸⁾ — 12-2-882

PRIKAZ BORBI DIVIZIJE PRI-
LIKOM OBEZBEDJENJA NAPA-
DA NA PODRAVSKU SLATINU
4-7-IV-1944 GOD. PREMA IZ-
VEŠTAJU 12 DIVIZIJE OD
10-IV-1944 GOD.

LEGENDA

-  BORBA NA DAN
4.4 i 4/5.4
-  BORBA NA DAN
5.4 i 5/6.4
-  BORBA NA DAN
6.4 i 6/7.4
-  BORBA NA DAN
7.4

RAZMERA:



P., N. Dravski kanal otpočele su 4.4.1944 g. u 8.30. Neprijatelj je prešao u nastupanje u tri kolone na položaje 18 brigade uz podršku artiljerije. Pustivši ga na blisko otostojanje naše jedinice su snažnom vatrom onemogućile njegovo nastupanje. Toga dana je samo neprijateljska kolona sa pravca s. Rajnopolje uspjela ovladati dijelom desne obale Voćinskog Potoka kod s. Đurinlug. 5.4. u 9.00 neprijatelj je ubacio sa pravca sela Moslavina ka s. Čađavica jače snage podržane tenkovima. Nastupajući cestom prvi tenk je naišao na minu i bio uništen. Pokušaj drugog tenka da ga izvuče iskoristili su naši borci i oštetili ga pet puškama. Ostali tenkovi su se povukli. Tada je neprijatelj, poslije artiljerijske pripreme, prešao na juriš, ali je odbačen uz velike gubitke. Tek u 14.30 uspio je da se uklini u položaje brigade između s. Đurinlug i s. Dobrović, pošto je četa 4 bataljona otstupala usljed velikih gubitaka. Upotrebom rezerve neprijateljski klin bio je ubrzo likvidiran. Potom je neprijatelj uveo nove snage na čitavom frontu i ponovo oko 21.00 izvršio prodor na istom mjestu. Noću 5/6.4 naše snage napale su na neprijatelja u s. Đurinlug, ali ga nisu uspjele potisnuti na desnu obalu kanala. 6.4 u 10.00 neprijatelj je, poslije snažne artiljerijske pripreme, izvršio prodor u pravcu sela Adolfovac. Njegova druga kolona koja je krenula iz s. Đurinlug ka k. 108 bila je snažnom vatrom 2 bataljona 18 brigade prisiljena da promjeni pravac i krene ka s. Donje Bazje. U ovakvoj situaciji Štab divizije naredio je povlačenje 18 brigade na nove položaje na liniji: zapadno od ceste Čađavica — Bazje, Gornje Viljevo, D. Bukovica, Stari Miljevci, Dobrović i dalje Voćinskim Potokom. Noću 6/7.4. sa pet bataljona izvršen je napad na neprijatelja u s. Donje Bazje, Adolfovac i Đurinlug. Jedinice su pred zoru prodrle u sela, ali je Štab divizije obustavio napad pošto je od korpusa dobio naređenje da se povuče na liniju: s. Mikleuš, s. Aleksandrovac, s. N. Bukovica, s. Korica i Podravska Slatina, 7.4 u 10.30 neprijatelj je nastupao na širokom frontu sa težištem na pravcu Giljevo, Kozica i Stari Miljevci pa na cestu između Aleksandrovcica i N. Bukovice. U N. Bukovici došlo je do borbe sa neprijateljskim

tenkovima, od kojih je jedan zapaljen, a drugi oštećeni. Pred jakim snagama, ne želeći frontalnu borbu, Štab 6 korpusa naredio je povlačenje pošto je Podravska Slatina bila zauzeta i ratni plijen evakuisan, a 12 divizija izvršila svoj zadatak.

Ovakav karakter morale su da poprime višednevne borbe nejednakih snaga na ravničastom zemljištu ukoliko se želio obezbjediti napad na određeno naseljeno mjesto. Po načinu izvođenja ova borba po svemu je imala karakter zadržavajuće odbrane, čija je upornost i žilavost bila izražena ne samo u odbrani određenog položaja već i u čestim protivnapadima i noćnim dejstvima na neprijateljske snage.

I u neprijateljskoj dokumentaciji se često nailazi na izvještaje o neuspjelim pokušajima da se pritekne u pomoć napadnutom garnizonu.

Prema bojnoj relaciji 1 zbornog područja za novembar 1943 g.¹⁷⁹⁾ 28.11.1943 g. u pomoć napadnutoj Čazmi upućene su iz Bjelovara 9 i 10 satnija 3 bojne 2 pješačke pukovnije sa otprilike isto toliko njemačkih snaga. Kod s. D. Narte ove snage bile su dočekane i odbačene. 29.11 krenula je sa njemačkim snagama čitava 3 bojna, ali su ponovo naišli na otpor u s. Štefanje i bili odbačeni. Ovo se ponovilo 30.11 i 1.12.1943 g.

Slično je opisana neuspjela intervencija jedinica 1 i 4 gorskog zdruka ka napadnutoj Garešnici.¹⁸⁰⁾ 23/24.2. 1943 g. 4 bojna 1 gorskog zdruka sa tenkovima i 1 baterijom topova krenula je pravcem Vel. Zdenci, Hercegovac, Paležnik ali je bila odbijena. Isto se ponovilo i 25. februara. Toga dana u 3.00 krenula je 1 bojna 4 gorskog zdruka iz Ivanova Sela pravcem Grubišno Polje — Vel. Zdenci — Klokočevac — Kajgana. U Kajgani je dočekana i odbijena.

U bojnoj relaciji 1 zbornog područja za septembar 1943 g.¹⁸¹⁾ kaže se da je u pomoć napadnutom garnizonu u Varaždinskim Toplicama upućena »sat. dočasničkih pri-

¹⁷⁹⁾ — 23/2-5-53

¹⁸⁰⁾ — 12/4-3-59

¹⁸¹⁾ — 19-2-53

pravnik« sa »brzim sklopom PTZ« iz Varaždina preko s. Knebineca, ali je bila zadržana kod s. Tonimira, pa je odatle radi »prijetnje obkoljavanja i zarobljavanja« pobjegla natrag u Varaždin.

Upoznajući se sa ovim primjerima, pri čemu smo uzimali više onih sa manevarskog i ravničastog zemljišta, vidimo da su naše snage uvijek nalazile najbolja rješenja za obezbjeđenje napada na naseljeno mjesto. Na brdskom i planinskom zemljištu ovaj zadatak je bio mnogo jednostavniji. Neprijatelj je ovdje vezan za komunikacije, a ove je bilo relativno lako presjeći i uništiti i na povoljnim položajima zatvoriti. Mnogi napadi na naseljena mjesta — osobito u Bosni — to najbolje pokazuju. Pokušaji Talijana, krajem jula 1942 g., da prodru od Sinja kroz Prološku Dragu za Livno, na koje je pretstojao napad naših snaga, završili su se neuspjehom. Prvi dalmatinski udarni bataljon sačekao je jednu talijansku kolonu između Bilog Brda i Trnove Poljane. Kolona je bila razbijena. Od ukupno 23 kamiona, 16 ih je spaljeno a 7 onesposobljeno, a od 250 vojnika mali broj se uspio spasiti.¹⁸²⁾ Slično je bilo i pri napadima na Jajce, Mrkonjić Grad, Ključ, Glamoč, Prozor, Zvornik, Teslić, Cazin itd.

Međutim, ima priličan broj primjera koji pokazuju da je neprijatelj uspio, angažovanjem snaga spolja, da spase napadnuti garnizon. Ovdje se obično radilo ili o slaboj procjeni neprijateljskih mogućnosti, zbog čega su za obezbjeđenje određivane slabije snage ili, pak, o slabom i pogrešnom radu obezbjeđujućih jedinica.

Bilo je slučajeva da napad na naseljeno mjesto otpočne u uslovima kada nije bio još obezbjeđen, pa je neprijatelj mogao bez teškoće da pritekne u pomoć napadnutom garnizonu. To se desilo prilikom prvog napada na Bugojno u julu 1942 g., jer pravac Donji Vakuf — Bugojno nije uopšte bio zatvoren. U napadu na Sanski Most decembra 1942 g. 4 divizija dobila je zadatak da poslije likvidacije neprijateljske spoljne linije Đedovača — Tavan

¹⁸²⁾ — Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u — Tom V, knjiga 5, dokumenat br. 130

Brajića — Umci — Kamengrad — Brdari obezbjedi pravac Sanski Most — Prijedor. Prije nego što je njena 2 brigada, razbijajući pojas pomenutih uporišta, izbila na taj pravac neprijatelj je iz Prijedora ojačao Sanski Most sa 300 Njemaca, 3 tenka i 2 topa.¹⁸³⁾ Očigledno da je zadatak za brigadu bio prevelik, a pravac od Prijedora potcjenjen. Iz zapovjesti 11 divizije za napad na Derventu od 26.6.1944 g.¹⁸⁴⁾ vidi se da pravcu od Doboja nije posvećena odgovarajuća pažnja, a to pokazuje i ishod borbe. U momentu kada je garnizon već bio razbijen i kada je davao otpor samo iz gimnazije kao poslednje otporne tačke stigao je iz Doboja oklopni voz sa jednim bataljonom, što je uslovalo povlačenje naših snaga.¹⁸⁵⁾

Usljed slabe procjene nekog pravca i mogućnosti neprijatelja događalo se, takođe, da napad ne uspije. U napadu na Bosanski Novi novembra 1942 g. potcjenjen je pravac od Siska preko Kostajnice kojim je intervenisalo 1.500 — 2.000 Njemaca. Sem toga, iz izvještaja 1 bosanskog korpusa od 5.12.1942 g. vidi se da ni pravac od Prijedora nije bio solidno zatvoren, jer su njime za vrijeme napada »dan i po prolazili tenkovi«¹⁸⁶⁾. Takođe se, prilikom napada na Banju Luku, u januaru 1944 g. moralo dati više snaga u cilju brzog slamanja otpora neprijateljskog garnizona u Bosanskoj Gradiški, jer se predviđalo rušenje mosta preko Save u cilju sprječavanja intervencije sa sjevera, odakle je do nje i došlo. Za ovaj napad određena je bila samo 11 brigada, a Bosansku Gradišku posjedao je garnizon jak 1.000 ustaša i domobrana i dva njemačka policiska bataljona. Razumije se da uspjeh nije mogao biti obezbjeđen. Na sličan način potcjenjen je pravac od Ostrožca prilikom napada na Cazin u aprilu 1944 g., pravci od Livna i Kupresa u napadu na Glamoč u aprilu 1943 g., pravac od Sarajeva u napadu na Konjic u februaru 1943 g., pravac od Leskovca u napadu na Lebane avgusta 1944 g. itd.

¹⁸³⁾ — 8-1-986

¹⁸⁴⁾ — 38-1876

¹⁸⁵⁾ — 47-3-866

¹⁸⁶⁾ — 9-2/1-406

Demonstrativni napad se mnogo rjeđe koristio u obezbjeđenju napada na naseljeno mjesto, jer ukoliko bi jači garnizon otkrio o čemu se radi i prešao u energičan napad ka ugroženom garnizonu moglo se desiti da dođe do kompromitovanja dejstva glavnih snaga. Obično je do njih dolazilo onda kada se radilo o jačim neprijateljskim garnizonima koji su se nalazili u blizini napadnutog naseljenog mjesta, pa ih je bilo potrebno vezivati. U tom slučaju morale su biti angažovane prilično jake snage, a demonstrativni napad poprimao je veći stepen upornosti, tako da se garnizon osjeti ugroženim. Tako su prilikom napada na Prijedor u septembru 1944 g. četiri bataljona bila angažovana za demonstrativni napad na obližnje dobro utvrđene i jake garnizone u Rudniku Ljubiji i Islam Ljubiji. U toku noći bataljoni su izvršili snažan napad na oba uporišta, a neki od njih uspjeli su da duboko prodru, ali su protivnapadima bili izbačeni. Ovim napadom je neprijatelj, čija je snaga iznosila ukupno 1.400 vojnika, bio tako čvrsto vezan da nije mogao pomoći garnizon u Prijedoru.¹⁸⁷⁾ Na isti slučaj nailazimo i prilikom napada na Livno u avgustu 1942, na Pakrac u oktobru 1943, na Banju Luku u januaru 1944 g. itd.

Rezultati napada

Ostalo je da načelno razmotrimo rezultate koje su jedinice NOV postizale napadima na naseljena mjesta. Ovdje ne dolazi u obzir za razmatranje samo upoređenje obostranih gubitaka i ratni plijen, već i niz drugih pitanja vojne, političke i ekonomske prirode, koja su rješavana tokom rata, između ostalog, napadima i zauzimanjem naseljenih mjesta.

Počće se sa rezultatima napada u odnosu na obostrane gubitke i ratni plijen. To su pitanja od prvorazrednog značaja. NOV načelno nije smjela izvoditi napade na naseljena mjesta po svaku cijenu. U osnovi koncepcije njenog načina ratovanja uopšte bio je na prvom mjestu za-

¹⁸⁷⁾ — 10-1-769A

htjev da — u cjelini daleko malobrojnija i tehnički slabija — tuče okupatorske i kvislinške trupe, da ih u danoćnim borbama neprekidno drobi, jačajući kroz te borbe svoje vlastite snage. Slabija vojska, dakle, trebalo je da tuče brojniju i opremljeniju vojsku i da stalno jača. Zato se NOV sve do završne faze rata nije ni smjela ni mogla odreći osnovnih načela partizanske taktike. Primjenjujući ih na jedan zaista originalan način ona je obezbjedila sprovođenje gornjeg zahtjeva, jer je bila u mogućnosti da u najvećem broju slučajeva postigne određenu nadmoćnost u dejstvima. Time je jedino moguće objasniti onakav odnos u obostranim gubicima u napadima na naseljena mjesta. Za NOV — osobito kada je riječ o njenim ofanzivnim dejstvima — nije mogao u tom pogledu važiti onaj uobičajeni odnos koji važi za t. zv. normalne uslove — za frontalno ratovanje. Neprijatelj je imao u toku 1941 do 1944 g. u odnosu na NOV velike rezerve. Ako bi brigada sa 1.000 boraca u teškim borbama protiv 3.000 neprijateljskih vojnika izbacila od ovih iz stroja 1.000 ljudi, a sama imala 500 izbačenih — to bi za nju bio uspjeh samo u iznimnim uslovima. To se moglo dozvoliti samo onda ako je od izvršenja njenog zadatka zavisilo postizanje nekog odlučujućeg uspjeha. Na takve slučajeve može se naići za vrijeme neprijateljskih ofanziva, kada su se naše snage borile u okruženju i bile primorane da pod teškim uslovima izvode proboj. Primjeri za to su Makljen, Bare, Javorak, Košuta, itd. u Četvrtoj i Petoj neprijateljskoj ofanzivi. Okupator je uvijek mogao lakše i brže popuniti svoje gubitke. Sem toga, razumije se, mi smo na ljude drugačije gledali nego okupator ili kvislinzi, za koje su oni bili samo sredstvo za postizanje postavljenog cilja. Kako se u našem ratu gledalo na gubitke, na čuvanje ljudi i izbjegavanje pretjeranih žrtava, na popunu novim borcima i starješinama najbolje će se vidjeti iz jedne načelne direktive koju je Vrhovni štab NOV i POJ raspisao potčinjenim komandama povodom velikih gubitaka koje su naše snage imale u ofanzivnim operacijama na teritoriji Bosanske Krajine, Like, Korduna i Banije krajem 1942 g., a osobito krajiške jedinice u napadima na Bihać, Bosanski Novi

i Sanski Most. Mada su naše jedinice u tim operacijama nanijele neprijatelju neuporedivo veće gubitke, ipak su njihovi vlastiti gubici bili suviše veliki. U pomenutoj direktivi kao primjer se navodi da je 1. krajiška brigada u tri pomenuta napada imala 448 boraca izbačenih iz stroja od kojih 93 mrtva, 2 krajiška brigada 338, od kojih 91 mrtav, itd.¹⁸⁸⁾ U direktivi se, između ostalog, kaže:

»Nije potrebno naglašavati kolike su teškoće u pogledu popunjavanja naših jedinica ljudstvom, u kadrovima naročito. Ponovljeni ovakvi gubici mogli bi naše jedinice toliko oslabiti i onesposobiti da za duže vrijeme ne budu u stanju da izvrše najlakše i najprostije zadatke. Najzad, danas je potrebno izvjesno duže vrijeme da mladi borci, odnosno starješine, kojima se naknadno popunjavaju naše jedinice, steknu potrebno iskustvo i rutinu te da se mogu uvesti u duže borbe...

U našem Oslobođilačkom ratu najveću dragocjenost predstavljaju naši borci — ratnici. Njima se ima pokloniti glavna i prvenstvena pažnja... To je prva dužnost svih starješina u našoj vojsci...«

Zbog toga naseljena mjesta nisu napadana i zauzimana po cijenu bilo kakvih žrtava. Starješine su bile va-spitavane tako da svoje odluke i planove zasnivaju prije svega na zahtjevu da neprijatelju nanesu što veće udarce i gubitke, a da pritom njihove jedinice pretrpe najmanje žrtve. To je bilo omogućeno zahvaljujući primjeni onih načela i postupaka koje smo iznijeli.

Da bi se dobila što vjernija slika o svemu rečenom najbolje je pogledati više konkretnih rezultata napada na naseljeno mjesto i pri tom uporediti obostrane gubitke. Uzeti su, uglavnom, primjeri uspjelih napada — i to onih za koje je bilo moguće kroz našu i neprijateljsku dokumentaciju ustanoviti tačne podatke. Treba dodati da u najvećem broju neuspjelih napada naše jedinice nisu imale osobito velike gubitke, jer se obično napad i obustavljao ako se došlo do zaključka da treba dati suviše velike žrtve da bi se postigao puni uspjeh. Ovdje čine izuzetak napadi na Kupres i Bugojno u julu i avgustu 1942 g., na Bosanski Novi i Sanski Most u novembru i decembru 1942, Glinu i donekle napad na Gospić maja 1943 g.

¹⁸⁸⁾ — 4-1-7

Naseljeno mjesto	Izbačeno iz stroja vojnika i oficira		Zaplijenjeno ratnog materijala			
	Neprijateljskih	Naših	Puška	Mitraljeza i puško-mitraljeza	Topova i minobac.	Municije
Prozor — jul 1942	292	?	170	14	1	
Livno — avgust 1942	810	30	600	18	2	
Mrkonjić Grad — avg. 1942	350	0	300	18	3	
Jajce — septembar 1942	600	71	300	?	7	
Tušiljović — oktobar 1942	485	58	350	13	4	
Bihać — novembar 1942	1.905	150	1.500	?	11	5 vagona
Teslić — januar 1943	1.400	11	1.000	72	20	
Voćin — januar 1943	336	64	320	16	2	
Lička Jasenica — jan. 1943	200	?	253	13	5	30.000
Prnjavor — januar 1943	410	?	400	23	2	
Krašić — januar 1943	530	128	420	20	?	
Imotski — februar 1943	239	?	170	5	?	60.000
Prozor — februar 1943	500	100	400	12	10	11 vag.
Jablanica — februar 1943	400	?	350	20	8	
Voćin — maj 1943	466	153	163	18	7	
Cetingrad — jun 1943	375	54	?	?	?	
Našice — jun 1943	240	44	214	5	1	
Tuzla — septembar 1943	2.829	600	1.910	126	31	20 vag.
Čazma — novembar 1943	510	80	500	26	4	
Ludbreg — oktobar 1943	465	49	450	19	3	
Vareš — oktobar 1943	495	22	593	24	7	
Sanski Most — oktob. 1943	1.100	?	850	95	18	
Koprivnica — novem. 1943	516	74	605	26	4	
Virovitica — novem. 1943	675	69	625	27	3	
Banja Luka — januar 1944	1.612	367	?	?	?	
Podr. Slatina — april 1944	450	140	172	11	1	62.000
Žužemberk — maj 1944	218	91	?	?	3	

Naseljeno mjesto	Izbačeno iz stroja vojnika i oficira		Zaplijenjeno ratnog materijala			
	Neprijateljskih	Naših	Puška	Mitraljeza i puško-mitraljeza	Topova i minob.	Municije
Derventa — Jun 1944	615	86	92	14	15	
Benkovac — sept. 1944	551	44	493	7	2	
Arandelovac — sept. 1944	806	98	390	10	3	20.000
Prijedor — sept. 1944	2.319	157	784	39	29	
Banja Luka — sept. 1944	5.800	711	4.000	300	75	20 vag.
Zaječar — septemb. 1944	1.200	174	?	?	?	
Travnik — oktobar 1944	2.300	450	?	?	?	
Virovitica — oktobar 1944	946	240	602	28	18	110.000

U tablici su prikazani i podaci o ratnom plijenu do kojeg su naše jedinice došle prilikom svakog napada. Obično su poslije svakog napada, u kome bi naše jedinice dolazile do veće količine naoružanja, od novih boraca koji su čekali na oružje formirane nove jedinice. Prilikom oslobođenja Livna u avgustu 1942 g., naprimjer, zaplijenjeno je ratnog materijala kojim se mogla naoružati nova brigada. To je stvarno omogućilo brže formiranje prvih dalmatinskih brigada. U napadu na Voćin, januara 1943 g., zaplijenjeno je ratne opreme za formiranje dva nova bataljona, što je u to vrijeme za Slavoniju koja je imala diviziju sa oko 4.200 boraca pretstavljalo znatno brojno povećanje jedinica. Prilikom oslobođenja Bihaća zaplijenjeno je naoružanje za novu brigadu, pored toga što su se već postojeće jedinice još bolje snabdjele automatskim oružjem i minobacačima. U Tuzli, septembra 1943 g., zaplijenjeno je naoružanje za dvije do tri brigade, što je za Istočnu Bosnu, koja je upravo tada bila u fazi omasovljavanja borbe i imala još znatne nenaoružane ljudske rezerve, pretstavljalo značajno narastanje oružanih snaga. Prilikom oslobođenja Koprivnice, Virovitice, Zlatara, Varaždinskih Toplica i Ludbrega u periodu oktobar-novembar

1943 g. zaplijenjeno je naoružanje za tri nove brigade baš u vrijeme ustaničkog poleta u ovom dijelu Hrvatske, itd. Pored toga, u zauzetim gradovima naše jedinice su dolazile do artiljerijskih oruđa od kojih su formirale svoje prve baterije i divizione, što je znatno uticalo na podizanje njihove vatrene moći. Na kraju, zauzimanjem naseljenih mjesta jedinice NOV dolazile su do skladišta municije, odjeće i obuće, eksploziva i raznog drugog ratnog materijala, što im je često omogućavalo da stvore i rezerve koje su bile od vanrednog značaja osobito u periodu dužih neprijateljskih ofanzivnih operacija u kojima se do ratnog materijala teže dolazilo. Zaplijenjeni magacini životnih namirnica, osobito u pasivnim krajevima, predstavljali su značajan izvor za snabdjevanje jedinica. Kao primjer treba spomenuti bogate magacine jedinica talijanske divizije »Murde« po mjestima u dolini Rame i Neretve koje su jedinice Glavne operativne grupe zarobile uništivši posade tih mjesta u februaru 1943 godine. Više od dvadeset dana su namirnice iz tih magacina, a pogotovo velike količine konzervi, bile jedan od osnovnih izvora ishrane ranjenika Centralne bolnice, koja se kretala sa ovom grupom u toku Bitke na Neretvi.

Pored ovoga, zauzimanje naseljenih mjesta imalo je višestruki vojnopolitički značaj i rezultate.

Prije svega, uništavanjem detašovanih manjih ili većih jedinica po naseljenim mjestima NOV je zadavala osetne udarce neprijatelju, slabeći neprekidno njegove u cjelini jače snage i mjenjajući tako postepeno odnos snaga u svoju korist. Neprijatelj je jednom uništen garnizon morao zamjeniti drugim. Po dva, tri pa i pet puta u toku 1942-1944 g. naše jedinice su zauzimale jedno isto mjesto, uništavajući jednu za drugom neprijateljsku posadu. Na taj način bile su u toku 1942 i 1943 g. desetkovane kvislinške jedinice osobito u t. zv. »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«. Talijani i Njemci su morali dovlačiti sve više svojih trupa za odbranu pojedinih naseljenih mjesta, jer im ustaše, domobrani i četnici više nisu za takav zadatak bili dovoljni. To je uslovljavalo pomjeranje demarkacionih linija, ojačavanje kvislinških snaga po garnizonima okupa-

torskim jedinicama i konačno preuzimanje odbrane u najvećem dijelu zemlje od strane okupatorskih komandi i njihovih trupa.

Zauzimanjem naseljenih mjesta jedinice NOV su razbijale kvislinške organizacije i uništavale njihova osnovna jezgra po centrima. U prvim napadima na naseljena mjesta u kojima su bili izvršeni mnogobrojni zločini nad narodom (Bihać, Ključ, Sanica, Prijedor, Pleternica, Voćin, Livno, Srebrenica, Tuzla, Ogulin, Črni Vrh, Gornja Vas, itd.) bile su uništene ili bar razbijene ustaške, četničke, bjelogardističke i druge kvislinške fašističke organizacije. U mjestima koja su jedinice NOV već jednom zauzele teško je bilo obnoviti takve organizacije, jer su one i vojnički i politički bile razbijene i onemogućene. Ovo lepo pokazuje, naprimjer, izvještaj ustaškog logornika iz Našica o napadu 12 divizije na ovo mjesto u junu 1943 g.¹⁸⁹⁾

»Narod je ogorčen. Izgubio je vjeru i povjerenje u Ustaški pokret i hrvatske državne vlasti... Mnogi naši ustaški borci koji su sve dali za ustaški pokret i Nezavisnu državu Hrvatsku danas morazu napuštati svoje domove... ili pak spavat. krijući se po stajama, tavanima, svinjcima... pa tko onda da se upiše u Ustaški pokret i da aktivno radi za njega... Narod je izgubio povjerenje u sve. Ako želite ponovno zadobiti povjerenje naroda, povratite mu mir, blagostanje i sigurnost...«

Zauzimanje pojedinih sreskih, okružnih i oblasnih centara imalo je takođe veliki značaj u razbijanju onih kvislinških vojnih formacija koje su stvarane prisilnom mobilizacijom, (domobrani, četnici, razne miliciske vojne organizacije itd.). Takve formacije bilo je moguće održati samo ako se održavaju pojedini centri, ako se one na njih oslanjaju i ako se iz tih centara kontroliše teren sa koga su mobilisani vojnici ovih formacija. Ovdje treba istaći da je već sama Narodnooslobodilačka borba i svestrana politička aktivnost na tumačenju i upoznavanju širokih slojeva naroda sa njenim ciljevima vršila odlučujući uticaj na kolebljive elemente koji nisu bili spremni

¹⁸⁹⁾ — 4-5-93

da se odupru prisilnoj mobilizaciji, ali takođe, ni da se angažuju u borbi protiv NOV. Zato nije bio rijedak slučaj već od 1941, a pogotovo kasnije, da se čitave domobranske čete, bataljoni i pukovi detašovani po naseljenim mjestima predaju jedinicama NOV, a, takođe, da se raspadaju četničke jedinice koje su četnički vođi uspjeli da mobilišu oslanjajući se na okupatorske garnizone. Ima za to veoma mnogo primjera iz raznih krajeva zemlje. Zauzimanje nekih domobranskih garnizona ponekad je izvođeno na bazi dogovora naših komandi sa pojedinim domobranskim oficirima — simpatizerima Narodnooslobodilačke borbe. O svemu tome svjedoče napadi na Teslić, Mrkonjić Grad, Sanski Most (oktobra 1943), Viroviticu, Popovaču, Vojnić, Banju Luku itd. Kao primjer razbijanja četnika treba napomenuti dejstva 1 proleterske divizije u Centralnoj Bosni u decembru 1942 g. i januaru 1943 g. Poslije razbijanja 4 krajiškog partizanskog odreda četnici su, oslanjajući se na garnizone u ovoj oblasti, uspjeli prisilno da mobilišu mnogo srpskih seljaka u svoje jedinice. Zauzimanjem Teslića, Tešnja, Prnjavora i niza drugih manjih mjesta od strane jedinica 1 proleterske divizije četničke jedinice su se raspale i otuda nikada nisu bile značajan faktor u Centralnoj Bosni. O značaju zauzimanja pojedinih centara reljefno govori ovaj dio relacije 1 zbornog područja NDH za novembar 1943. g.¹⁹⁰⁾

»Padom Koprivnice cijela Podravina od Ludbrega do Virovitice nalazi se u rukama i pod vlašću partizana. Ovo jako utječe na duh i moral domobrana, osobito onih koji su iz tih krajeva, te sad nemaju više vijesti o svojim kod kuće. Zbog toga takvi domobrani nagnati znatiželjom za svojim kod kuće često počinjaju bjegunstvo...«

Zauzimanjem pojedinih naseljenih mjesta naše jedinice su najčešće presjecale manje ili više značajne komunikacije i na taj način razbijale jedinstvo okupacionog područja i otežavale manevrovanje snagama, spriječavale izvoz opljačkanih privrednih bogatstava i izolovale pojedina područja od bilo kakvog neprijateljskog uticaja. O-

svajanjem Bihaća u novembru 1942 g. jedinice NOV su za tri mjeseca onemogućile saobraćaj komunikacijama u dolini Une; osvajanjem Tuzle u septembru 1943 g. za dva mjeseca bila je paralisana svaka mogućnost kontrole teritorije Istočne Bosne i eksploatacije bogatstava Tuzlanskog basena. Po osvajanju Zenice, Ljubije, Vareša, Kanja, Gojila, Jajca i drugih mjesta naše jedinice su uništavale industrijska postrojenja i za duže vrijeme onemogućavale eksploataciju okupatoru. Pored toga, jedinice NOV su zauzimanjem pojedinih centara u žitorodnijim oblastima znatno olakšavale svoje ionako teško snabdjevanje, pa i snabdjevanje naroda na oslobođenoj teritoriji.

I, najzad, zauzimanje naseljenih mjesta imalo je vanredan značaj u pogledu razbijanja okupatorsko-kvislinške vlasti i organizovanja političkog rada, podizanja političke svijesti masa i mobilizacije novih snaga u Narodnooslobodilačku borbu. Redovno su u oslobođenim mjestima vršeni izbori za organe nove revolucionarne vlasti — Narodnooslobodilačke odbore. Stotine, a često i hiljade novih boraca slivale su se u jedinice NOV. Intenzivnim masovnim političkim radom novooslobođena mjesta su za kratko vrijeme postajala rezerva Oslobodilačke borbe i Revolucije tako da su okupatori i kvislinzi, poslije ponovnog osvajanja takvih mjesta, sami uočavali krupne izmjene u držanju stanovništva. Kako 28 juna 1943 g. zapovjednik odbrane Ludbrega, na ovaj način prikazuje stanje u tom mjestu:¹⁹¹⁾

»Opće stanje u pogledu naklonosti komunistima cjelokupnog stanovništva veće je sada nego u mjesecu ožujku ove godine.

Dok je u ožujku bilo relativno mirnije u pogledu napada sada su napadi većih ili manjih razmjera svakodnevni.

Podatke o pokretu partizana kako od pravoslavnih tako i od Hrvata nemoguće je dobiti. Niko ništa ne zna i ništa nije vidio i ako svi znaci i dokazi govore da su i konji čuli pucnjavu, larmu, pjesmu i otkrili pokrete, dotle svi se prave podpuno ludj i naivni toliko, da bi se svakom kada ga nešto upitam morao još izviniti, što se obraćam ovakovim pitanjima...

Stvarnog poboljšanja ne vidim...

¹⁹¹⁾ — 6/10-2-94

Kod svakog napada i napucavanja na Ludbreg čuje se redovno da neko iz grada otvara vatru. Sve mjere da se to uhvati ostale su bez uspjeha...

U svakom selu imaju svoje odbore i sami su svi partizani — dokaz — koji god dođe domobran u uniformi u selo kući, jednog dana pred večer, istu tu noć su partizani tu i odnose im sve što je vojničko. Jasno je da to nisu mogle doznati partizanske postrojbe koje su uvijek na većoj ili manjoj udaljenosti već da to čine sami seljaci iz njihovih sela...«

Zapovjedništvo 4 oružničke pukovnije poslije ponovnog zauzimanja Tuzle od strane okupatorsko-kvislinških formacija 27 novembra 1943 g., između ostalog izvještava:¹⁹²⁾

»Od pojedinaca nisu uglavnom ništa oduzimali, osim stvari za koje su saznali da su dobijene od ponove ili na koji drugi način prigrabljene. Porodice Velikog župana, stožernika i ostalih, koji nisu u to vrijeme bili u Tuzli nisu dirali, a isto tako ni činovnike koji su za to vrijeme bili u Tuzli. Pijačni dan bio je neobično dobro posjećivan od naroda i moglo se svega kupiti po veoma niskim cijenama.

Partizanskim borcima bilo je najstrožije zabranjeno piti opojna pića i svi priznaju da za 37 dana što su partizani bili u Tuzli nije nitko vidio nijednog od njih pijanog...

Računa se da se iz kotara Tuzle sa partizanima povuklo 7.000 osoba...«

Sličan je izvještaj Velike župe Sana i Luka poslije napada snaga 5 korpusa na Banju Luku u septembru 1944 g..¹⁹³⁾

»Prilikom upada partizana u Banja Luku odmah im se pridružio znatan broj građana dobrovoljaca koji su primili oružje...

Prilikom povlačenja sa partizanima je otišlo oko 5.000 građana...«

¹⁹²⁾ — 13-7-94

¹⁹³⁾ — 6/4-1-156

ZAKLJUČAK

Analizirajući napade na utvrđena naseljena mjesta u periodu od 1942 do 1944 g. vidjeli smo da je NOV u onim osobenim uslovima nalazila pravilno rješenje i da je u toku rata izgradila metod napada koji nosi niz specifičnih odlika kako u odnosu na pitanja organizacije i priprema tako i u odnosu na izvođenje napada. Na kraju ove analize ukratko ćemo iznijeti te osnovne karakteristike metoda i istaći savremeni značaj stečenih iskustava. Pri tom ćemo ukazati na nekoliko najvažnijih pitanja:

1. Pravilno rješenje problema odnosa snaga i stvaranja nadmoćnosti bitan je uslov za postizanje uspjeha u napadu uopšte i u napadu na utvrđeno naseljeno mjesto posebno. Ovaj problem je NOV pravilno rješavala i to u zaista teškim uslovima — kada je odnos snaga u cjelini bio po nju veoma nepovoljan. Posebno treba istaći:

— solidno poznavanje neprijatelja i uopšte — kada se radi o kvalitetima pojedinih neprijateljskih formacija, i posebno — kada se radi o poznavanju stanja u određenom naseljenom mjestu u pogledu jačine, borbenih i moralnih kvaliteta garnizona, njegovog plana odbrane, rasporeda i fortifikaciskog sistema;

— pravilnu ocjenu mogućnosti svoje jedinice — njevu borbenu vrijednost i stepen spremnosti za izvršenje konkretnog zadatka u napadu na naseljeno mjesto;

— osobenost u rješavanju problema odnosa snaga posebno što se tiče uloge pješadije, pri čemu je stvoreni odnos snaga odgovarao ideji i planu napada.

2. Postizanje iznenađenja bitan je preduslov uspjeha. Ovo je pravilo, s obzirom na osnovne uslove pod kojima je napad izvođen, posebno važno za dejstva NOV. U tom pogledu je ona zaista ispoljila vanrednu vještinu. Njeni štabovi su veoma umješno koristili povoljne uslove koji su se ogledali u pokretljivosti jedinica i u njihovoj nevezanosti za front i frontalne borbe. Iznenađnom koncentracijom snaga postizano je iznenađenje operativnog karaktera. Taktičko iznenađenje postizano je idejom i planom napada. Kao opšte uslove pritom treba istaći noćni napad i posebno izraženu silinu u njegovom izvođenju. Kao posebne uslove, koji su u svakom slijedećem napadu omogućavali postizanje iznenađenja, treba istaći najprije onu izrazito dinamičnu evoluciju taktičkih ideja u čitavom tom periodu a, zatim, korišćenje najraznovrsnijih formi u izvođenju napada u svakom konkretnom slučaju. Na primjeru napada NOV na naseljeno mjesto možemo zaista ocjeniti vanrednu ulogu iznenađenja ne samo sa stanovišta postignutog uspjeha u određenom napadu, već i sa stanovišta posljedica koje je iznenađenje imalo u odnosu na moralnu i borbenu sposobnost neprijatelja.

3. Ideja i plan napada bili su saobraženi mogućnostima koje su pružale lake pješadijske jedinice. Ovdje posebno treba istaći:

— noćni napad kojim su u najvećem stepenu paralisana tehnička preimućstva neprijatelja, efikasnost vatrene obrane i njeno fortifikaciono uređenje;

— brz i silovit juriš i vještinu u izvođenju proboja kroz pojedine linije odbrane i razne forme ubacivanja;

— vještu kombinaciju bombaša, artiljerijskih oruđa i pješadije u likvidaciji otpornih tačaka, pri čemu korišćenje raznovrsnih sredstava improvizacije u zauzimanju utvrđenja, otklanjanju prepreka, odbijanju tenkovskih napada itd. zaslužuje, takođe, pažnju;

— efikasnu primjenu diverzija, zasjeda, demonstrativnih napada i zadržavajuće odbrane u cilju otsjecanja napadnutog naseljenog mjesta i sprečavanja pokušaja okolnih garnizona da mu priteknu u pomoć.

4. U pripremama i izvođenju napada na naseljena mjesta izgrađivali su se i ispoljavali određeni kvaliteti starješina i boraca NOV. Starješine su se odlikovale stvaralačkom primjenom opštevažećih načela, pravilnim prilagođenjem konkretnoj situaciji, umješnošću u primjeni odgovarajućih formi i cjelishodnom korišćenju raspoloživih snaga i sredstava. Kao istaknute osobine boraca treba posebno istaći vještinu u noćnim napadima i bliskoj borbi, njihovu vanrednu snalažljivost i odlučnost u jurišu i osvajanju pojedinih utvrđenja.

Ovo kratko formulisanje nekih najvažnijih karakteristika napada na naseljeno mjesto dovoljno je da pobudi pažnju onih koji se bave izučavanjem i korišćenjem iskustava iz najbliže ratne prošlosti. Svakako da su takva iskustva, već samim tim što su naša, u prvom redu najznačajnija za naše vojno djelo. Razumije se da i iskustvima, koja je naša Armija stekla u Narodnooslobodilačkom ratu u napadima na naseljena mjesta, kao, uostalom, i svim drugim iskustvima, moramo pravilno prilaziti i to tim prije što su ta iskustva stečena u ratu koji je u osnovi imao partizanski karakter. Pa ipak su za našu Armiju stečena iskustva dragocjena iz više razloga. Prije svega, napadi na utvrđena naseljena mjesta pokazuju mogućnim, ukoliko se, pravilno shvate postojeći uslovi i nadu adekvatna rješenja, da i u cjelini slabija armija može uspješno voditi bojeve i operacije. To je značajna pouka našeg rata, jer bili smo svjedoci otvorenog kapitulantskog raspoloženja, koje je tako snažno došlo do izražaja u većini evropskih armija u početku Drugog svjetskog rata, po pitanju mogućnosti borbe protiv osovinske agresije! Takvo raspoloženje, kao što nam je dobro poznato, bilo je zahvatilo i starješinski kadar bivše jugoslovenske vojske. Borba porobljenih naroda Evrope, a pogotovo naš rat, pokazala je da je i sa vojne tačke gledišta takvo shvaćanje bilo savim deplasirano. Drugo, za isti onaj starješinski kadar, koji je umio pravilno prići ondašnjim uslovima u cjelini i konkretnim elementima situacije, kada je riječ o napadu na određeno naseljeno mjesto, ovo isku-

stvo pretstavlja nezamjenjiv kapital. Ako je ovaj kadar znao pravilno prići onim uslovima, ako je pokazivao umješnost u procjeni elemenata jedne situacije, donoseći pritom odluku koja je garantovala uspjeh, onda će on umjeti da priđe i drugim uslovima, stvaralački se odnoseći prema opštevažećim načelima, koja, zavisno od postojećih uslova, u svakom slučaju nalaze sasvim konkretnu primjenu. Ovakvo iskustvo, razumije se, može biti jedno od najснаžnijih elemenata u borbi za vaspitanje novih kadrova u smislu ne šablonskog, već stvaralačkog odnosa prema teoriji ratne vještine i njenoj primjeni u određenim uslovima. Treće, u bojevima i operacijama Narodno-oslobodilačkog rata, u kojima veoma značajno mjesto zauzimaju napadi na utvrđena naseljena mjesta, ispoljavali su se i razvijali određeni kvaliteti našeg ratnika, što se nikako ne smije potcjeniti i zapostaviti u izgradnji doktrine i u savremenom vaspitanju armije. Spremnost za blisku, rješavajuću borbu i vještina, koju su naši borci u njoj ispoljavali, bila je i ostaje osnovna i najznačajnija odlika pješadije. Takva pješadija, vješto vođena, najsolidnija je garancija vrijednosti jedne armije. Poznato je da je svaki novi značajniji tehnički pronalazak, a osobito napredak tehnike u poslednjih nekoliko decenija, bio povod za pojavu raznih teorija kojima se pješadiji oduzimala odlučujuća uloga na bojnom polju. Praksa je sasvim negirala takve teorije. Nemamo nikakvog razloga da ne odbacimo slične teorije, koje se danas pojavljuju i da, određujući pravilno mjesto i ulogu svim elementima, pa i tehničkom, ne posvetimo odgovarajuću pažnju izgradnji pješadije, kao osnovne snage armije. Naš je rat upravo pokazao da je dobra pješadija bitan uslov i osnova za izgradnju i pravilnu upotrebu tehničkih rodova. Naša jedinica je redovno bolje iskoristila jedno ili dva artiljeriska oruđa nego neprijateljska pješadija slabe vrijednosti čitav divizion. Talijanskim, ustaškim, domobranskim itd. garnizonima nisu mogle odlučujuće pomoći tenkovske, artiljeriske i vazduhoplovne snage, iako su u njima imali apsolutnu nadmoćnost. Četvrto, napadi na utvrđena

naseljena mjesta NOV veoma očigledno pokazuju da partizanski rat u savremenim uslovima može poprimiti nevjerovatno široke razmjere i da će svaki agresor morati sa tim da računa i ubuduće. Sile osovine su u prošlom ratu bile primorane da prihvate nametnutu borbu u jednoj za drugom okupiranoj zemlji, angažujući postepeno u toj borbi sve više snaga u uslovima kada su ove bile sve potrebnije za odlučujuća rješenja na frontovima. To iskustvo ima dvostruki značaj: kao prijeteća opomena onima koji pomišljaju na agresiju i kao nepobitan dokaz mogućnosti vođenja borbe protiv makar kako snažnog agresora. Ne treba posebno podvlačiti od kolikog je značaja za nas naše vlastito iskustvo ukoliko bi bili prinuđeni makar i djelimično voditi borbu u okupiranom dijelu zemlje.

Međutim, pored ovog opšteg značaja, iskustva koja smo stekli u napadima na utvrđena naseljena mjesta imaju krupan značaj i sa čisto taktičkog stanovišta.

Prvo, mi smo stekli vanredna iskustva u vođenju noćnih dejstava. Drugi svjetski rat i rat u Koreji pokazali su da uloga i mjesto noćnih dejstava ne opada nego raste. Zato bi pogrešili ako bi noćna dejstva kategorički svodili u najsitnije taktičke okvire, tim prije jer smo sami izvodili krupna noćna dejstva i to napadajući na solidno organizovanu odbranu. Ovo i radi toga što bi u eventualnom budućem ratu, naša dejstva morala nositi dinamičan karakter i pod uslovom uporne odbrane naše državne teritorije. Noćna ofanzivna dejstva jedinica visoke borbenosti, koje raspolažu ogromnim iskustvima, sigurno bi tu pretstavljala značajan element i odbrane i napada i bila izraz snage i vitalnosti naše Armije.

Drugo, napadi NOV na utvrđena naseljena mjesta pružaju obilje primjera vještine u postizanju iznenađenja. Ako ih solidno prostudiramo vidjećemo da se tu ne radi o onom tipičnom partizanskom lukavstvu, već o takvoj primjeni odgovarajućih načela i pravila na konkretnu situaciju, čiji je plod bilo iznenađenje neprijatelja. Onaj stariješina koji se vaspitava na takvim iskustvima biće pošteđen od šablonizma, steći će sposobnost da smjelo i stva-

ralački prilazi svakoj konkretnoj situaciji i ovladaće onim bez čega nema dobrog komandanta — vještinom u postizanju iznenađenja na bojištu.

Treće, taktički postupci jedinica NOV u izvođenju proboja utvrđenih linija oko naseljenog mjesta u cilju prodiranja u njegov centar da bi se pocjepalo jedinstvo odbrane i njeni djelovi razbijali iznutra, pruža, takođe, dragocjena iskustva, koja ne mogu izgubiti od svoga značaja. Posebnu pažnju zaslužuje rad jurišnih grupa na stvaranju breše kroz utvrđenu liniju, smjelo upadanje jedinica kroz ovakve breše u dubinu naseljenog mjesta bez obzira na ostatak spoljnih uporišta i onih koji na bokovima ostaju nelikvidirani, i vješto izvođeni manevri manjih jedinica pri likvidiranju pojedinih žarišta otpora.

Četvrto, uloga i mjesto ubacivanja u napadu na naseljeno mjesto dobili su u dejstvima NOV snažnu potvrdu. Njeno iskustvo pokazuje da se jedinice visoke borbene vrijednosti i dobro vođene mogu ubaciti u utvrđeno naseljeno mjesto i odlučujuće doprinijeti njegovom zauzimanju. Ne treba posebno podvlačiti od kolikog je značaja korišćenje ovog, našoj Armiji tako bliskog iskustva, u izgradnji taktičke doktrine o upotrebi nižih jedinica u ofanzivnim i defanzivnim dejstvima.

Peto, veoma značajna iskustva stečena su u pogledu formiranja, upotrebe i dejstva jurišnih grupa, koje predstavljaju značajan dio borbenog poretka jedinica u napadima na utvrđene linije u savremenim dejstvima uopšte. Nemoguće bi bilo izgrađivati naše poglede na pitanja stvaranja, pripreme, upotrebe i načina dejstva tih grupa bez tih iskustava. Meni se, naprimjer, čini da se kod nas, kada imam u vidu niz primjera upotrebe jurišnih grupa i danju i noću iz našeg rata, ponekad suviše podvlači uloga tenkova u sastavu ovih grupa, isto kao što se suviše potcjenjuje uloga borca i lakog pješadiskog naoružanja.

Šesto, iz napada NOV na naseljena mjesta nema iskustava vrijednih pažnje što se tiče upotrebe artiljerije za posredno potpomaganje napada — za artpripremu i podršku. Ali su zaista veoma značajna iskustva u pogledu

upotrebe artiljeriskih oruda za neposredno praćenje pješadije, što u uličnim borbama ima, uopšte uzev, veoma važnu ulogu. Takva iskustva mogu nam mnogo pomoći pri određivanju uloge, načina dejstva i upotrebe pratećih oruda, kao i oblika njihovog sadejstva sa nižim pješadiskim jedinicama.

Sedmo, Narodnooslobodilački rat u cjelini i napadi na utvrđena naseljena mjesta posebno, pokazali su vanrednu ulogu inženjerije u napadima na utvrđene položaje. I ne samo to. Pokazalo se da u napadima na dobro organizovanu odbranu obučenost pješadije u izvršavanju inženjeriskih zadataka znatno podiže njenu borbenu vrijednost i sposobnost u savlađivanju otpora branioca. To iz dva razloga: prvo, što zasićenost stručnim inženjeriskim snagama jedinica savremene armije nikada nije takva da se ponekad neće osjetiti njihov nedostatak i, drugo, što i raspoloživa formacijska sredstva takođe mogu biti ponekad nedovoljna. Van svake je sumnje da se vrijednost pješaka podiže ukoliko on umije baratati minom i eksplozivom a, takođe, ako se vaspitava u korišćenju raznih sredstava improvizacije. Mnogobrojni primjeri iz Narodnooslobodilačkog rata mogu ovdje poslužiti kao veoma poučno iskustvo.

SADRŽAJ

UVOD — — — — —	Str. 5
----------------	-----------

I

ODBRANA NASELJENIH MJESTA — — — — —	17
Opšta karakteristika — — — — —	17
Organizacija odbrane — — — — —	23
Linija istaknutih uporišta — spoljna linija odbrane	23
Linija neposredne odbrane — — — — —	30
Unutarnja odbrana — — — — —	40
Uloga rodova i službi u odbrani — — — — —	46
Uloga pješadije — — — — —	46
Uloga artiljerije i minobacača u odbrani — — — — —	49
Uloga oklopnih jedinica u odbrani — — — — —	51
Uloga avijacije u odbrani — — — — —	53
Veze i bombardovanje u odbrani — — — — —	54
Pozadinske službe u odbrani naseljenog mjesta	55
Intervencija snaga spolja — — — — —	56
Jačina garnizona, sastav i kvalitet trupa — — — — —	59

II

PRIPREME I ORGANIZACIJE NAPADA — — — — —	67
Prikupljanje podataka o neprijatelju — — — — —	68
Stvaranje povoljnog odnosa snaga — — — — —	72
Otsjecanje naseljenog mjesta i obezbjeđenje od intervencije spolja — — — — —	86
Ideja u napadu i borbeni poredak — — — — —	95
Uloga rodova i službi u napadu na naseljena mjesta	112
Uloga pješadije — — — — —	113
Uloga artiljerije i minobacača — — — — —	114
Uloga inžinjerije — — — — —	118

	Str.
Uloga tenkova — — — — — — — — — —	119
Uloga pozadinskih službi — — — — — — — — — —	120
Veza i komandovanje — — — — — — — — — —	122
Koncentracija snaga — — — — — — — — — —	130
Pripreme jedinica za napad — — — — — — — — — —	133

III

IZVOĐENJE NAPADA — — — — — — — — — —	135
Juriš — — — — — — — — — —	136
Zauzimanje jurišnog položaja — — — — — — — — — —	136
Priprema juriša — — — — — — — — — —	137
Juriš — — — — — — — — — —	140
Držanje neprijatelja u toku juriša — — — — — — — — — —	145
Rezultat juriša — — — — — — — — — —	147
Borbe u dubini naseljenog mjesta — — — — — — — — — —	152
Način likvidacije otpornih tačaka — — — — — — — — — —	153
Protivnapadi neprijatelja — — — — — — — — — —	160
Dalji razvoj napada — — — — — — — — — —	169
Dejstva snaga na obezbjeđenju od intervencija — — — — — — — — — —	176
Rezultati napada — — — — — — — — — —	187
ZAKLJUČAK — — — — — — — — — —	197

Pero Morača
Napadi NOVJ na naseljena mjesta

*

Tehnički urednik
major
Slobodan M. Mitić

*

Korektori
Danica Glumac
Vera Đurić

*

Štampanje završeno novembra 1956 god.

Tiraž: 3.000

Štampa Vojno štamparsko preduzeće — Beograd



Cena 400 din.